

4

КИЇВ - 1978

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

- Ленінська ідейна спадщина — теоретична основа Конституції СРСР
- Зростання ролі комуністичної пропаганди в сучасних умовах
- Ленінські інтернаціоналістські принципи в утворенні Комуністичної партії України
- Ленінський план створення основ соціалізму (До 60-річчя праці В. І. Леніна «Чергові завдання Радянської влади»)
- Ленінська теоретична спадщина і деякі актуальні проблеми країн, які визволились
- Деякі питання джерелознавчого аналізу документів КПРС

НОВІ КНИГИ

В. І. Ленін, КПРС про роботу партійного і державного апарату. К., Політвидав України, 1977. 611 с.

Матеріали листопадового [1977 року] Пленуму Центрального Комітету Компартії України. К., Політвидав України, 1977. 51 с.

БРЕЖНЕВ Л. І. — Питання розвитку політичної системи радянського суспільства. К., Політвидав України, 1978. 488 с.

Актуальні проблеми комуністичного будівництва. К., «Вища школа», Издательство при Киевском университете, 1977. 383 с.

БІЛАК С. М. — Слуга кількох господарів. Ужгород, «Карпати», 1977. 91 с.

БОВТРУК А. П. — СЕПГ — боевой отряд международного коммунистического движения. К., «Вища школа», Издательство при Киевском университете, 1977. 150 с.

БОНДАРЕНКО О. І., ЗЛАТОКРЫЛЕЦ Н. М. — Дорогой счастья. Рассказ о наших современниках. Донецк, «Донбас», 1977. 128 с.

Боротьба за владу Рад на Україні. К., «Наукова думка», 1977. 199 с.

В защиту революции. Воспоминания участников борьбы за власть Советов и начала социалистического строительства в Киеве и на Киевщине. Сост. Т. Д. Бондарь и др. К., Политиздат Украины, 1977. 262 с.

В строю ветеранов. Краткий очерк истории Днепропетровского металлургического завода им. Коминтерна. Днепропетровск, «Промінь», 1977. 118 с.

ВАСИЛИНЕНКО П. — Слово полум'яного борця. Ужгород, «Карпати», 1977. 135 с.

ВИНОГРАДСКАЯ С. П., РОГОЖИН А. И. — Всеукраинский Центральный Исполнительный Комитет Советов в первые годы Советской власти. [1917—1920 гг.]. Харьков, «Вища школа», Издательство при Харьковском университете, 1977. 141 с.

XXV съезд КПСС о развитии социалистической демократии, законодательства и управления. К., «Наукова думка», 1977. 407 с.

Десять п'ятирічка і культурно-освітні заклади. З досвіду роботи культурно-освітніх закладів республіки по ідеологічному забезпеченню виконання рішень XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України. К., «Мистецтво», 1977. 174 с.

Днепр спешит к Донбассу тажи, интервью. Днепр, 1977. 255 с.

Єдність теорії і практики зовнішньої і внутрішньої політики (КПРС). Львів, «Вища школа», 1977. 100 с.

КАРПОВ П., СТЕПОВИЧ П. — Докум. нар. 1977. 56 с.

К БЕЦЬ Л. Ф. — В історії України. Дніпропетровськ, «П

ЛАУРОНИН Е. — Ленинская политика мира и дальнейшее укрепление обороноспособности СССР. К., Политиздат Украины, 1978. 71 с.

ЛОСЬ В. Є. — КПРС — організатор культурного співробітництва народів СРСР у період будівництва комунізму. К., «Вища школа», Видавництво при Київському університеті, 1977. 150 с.

Население и трудовые ресурсы Донбасса. К., «Наукова думка», 1977. 170 с.

ОРЛОВ В. М. — Наукові основи політики КПРС. К., 1977. 64 с. (Т-во «Знання» УРСР).

Отчизны звезды золотые. Львов, «Каменяр», 1977. 239 с.

ПАЛЬМ А. — Откуда приходят рассветы. Очерки о моих современниках. Днепропетровск, «Промінь», 1977. 174 с.

Полтавщина у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу. 1941—1945. Збірник документів і матеріалів. К., «Наукова думка», 1977. 273 с.

Рожденная в огне революции. К., Политиздат Украины, 1978. 126 с.

РУССОВ В. — Отравленные стрелы. Заметки публициста. Донецк, «Донбас», 1977. 92 с.

Своїми очима. Розповіді очевидців. Львів, «Каменяр», 1977. 48 с.

СИМОНЕНКО Р. — На утриманні реакції. [Український буржуазний націоналізм — ворог миру і суспільного прогресу]. К., Політвидав України, 1977. 142 с.

СОЛДАТЕНКО В. Ф. — Трибуна пролетарского интернационализма. Большевицкая пресса Украины в борьбе за пролетарский интернационализм в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции. К., «Вища школа», Издательство при Киевском университете, 1977. 183 с.

СССР и Польша. Интернациональные связи — история и современность. В 2-х т. Т. 2. М., Политиздат, 1978, 374 с.

ТЕТЕРУК І. М. — Велике непорушне братерство [Про форми взаємозв'язку і взаємозбагачення культур братніх народів СРСР]. К., 1977. 47 с. (Т-во «Знання» УРСР).

ФРИДМАН О. Я., ТУРЧЕНКО М. М. — Успіхи української поручили вести. До історії української революції. Харків, «Прапор», 1977. 100 с.

Григор'єв О. — Програми і виховувати комунізму. Промова на з'їзді 3 березня 1977 року. 1977. 31 с.

Партийное, дело «Прапор», 1977.

Програми і виховувати комунізму. Промова на з'їзді 3 березня 1977 року.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 4 (205)

КВІТЕНЬ

1978

Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР,
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

КИЇВ

«НАУКОВА ДУМКА»

З М І С Т

СТАТТІ

- Конституція СРСР — основний закон розвиненого соціалістичного суспільства*
Акопов М. А. Ленінська ідейна спадщина — теоретична основа Конституції СРСР 5
- XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва*
Соцький М. І. (Ровно). Зростання ролі комуністичної пропаганди в сучасних умовах 19
- До 60-річчя Комуністичної партії України*
Нагорна Л. П. Ленінські інтернаціоналістські принципи в утворенні Комуністичної партії України 27
- Скарбниця творчої спадщини В. І. Леніна*
Солдатенко В. Ф. Ленінський план створення основ соціалізму (До 60-річчя праці В. І. Леніна «Чергові завдання Радянської влади») 41
- Хворостяний І. М. Ленінська теоретична спадщина і деякі актуальні проблеми країн, які визволились 52
- Методологія і методика історичних досліджень*
Санцевич А. В. Деякі питання джерелознавчого аналізу документів КПРС 60

ПОВІДОМЛЕННЯ

- Калениченко П. М., Колесник В. П. (Луцьк). Співробітництво прикордонних областей СРСР і воєводств ПНР у галузі культури (1956—1977 рр.) 69
- Ксьонізенко М. І. (Харків). Результати аграрних перетворень на Україні після Великої Жовтневої соціалістичної революції 77
- Карпенко О. Ю. (Львів), Коваль М. Г. (Львів). Святування 1 Травня у селах Західної України в умовах іноземного поневолення 87

ЗАМІТКИ

- Перепелятник В. О. (Донецьк). Керівництво Компартії України будівництвом енергетичних об'єктів у роки восьмої п'ятирічки 95
- Малахова Т. В. (Хмельницький). Участь трудящих Поділля у відбудові і розвитку Донбасу (1944—1950 рр.) 101
- Шийчук В. О. (Луцьк). Соціалістичне змагання в західних областях Української РСР (1939—1941 рр.) 106
- Тимофєєв В. В. (Харків). Про боротьбу Радянської влади за революційну перебудову установ зв'язку на Україні (грудень 1917 р.—квітень 1918 р.) 112

ПОВЕРТАЮЧИСЬ ДО НАДРУКОВАНОГО

- Гошуляк І. Л. До питання про публікацію творів В. І. Леніна у партійно-радянській періодичній пресі України 1919—1920 рр. 117

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

- Чуприна З. Г. (*Львів*). З досвіду проведення семінарських занять з історії КПРС у музеї В. І. Леніна 121

ПАМ'ЯТНИКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

- Самойлов В. К. Ленінський план монументальної пропаганди 127

НАШ КАЛЕНДАР

- Лукаш О. І. Боець ленінського гарту (До 90-річчя з дня народження М. М. Шверника) 133

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДжЕРЕЛОЗНАВСТВО

- Гордієнко Л. М., Навроцький М. О. Рішення XXV з'їзду КПРС — у маси! 135

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

- Захаров І. З. (*Ленінград*), Мішенев М. О. (*Петрозаводськ*), Вербило О. М. С. И. Кузьмин. Бесценное ленинское наследие. Поиски и находки 138
- Романцов В. О. Я. С. Калакура. Комуністична партія України в боротьбі за розв'язання завдань будівництва комунізму 140
- Терещенко Ю. І. Д. А. Коваленко. Ленин и социалистические преобразования в промышленности Советской России 1917—1920 гг. 142
- Шаталіна Є. П., Щусь О. П. Борцям Жовтня. Пам'ятники революційної слави на Україні 143
- Олійник Л. В. М. Н. Лещенко. Українське село в революції 1905—1907 рр. 146
- Котляр М. Ф. Владислав А. Серчик. Иван IV Грозный 148
- Чернявський Г. Й. (*Харків*). В. В. Павленко. Солидарность трудящихся Украинской ССР с революционной борьбой рабочих и крестьян Болгарии 1923—1934 гг. 150

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

- Хабло О. С. Відкриття меморіальної квартири-музею сім'ї Ульянових у Києві 152
- Булкіна В. П. Відзначення 100-річчя з дня народження Г. І. Петровського 153
- Пірко В. О. (*Донецьк*), Турівченко М. І. (*Донецьк*). VIII Всесоюзна конференція істориків-славістів 155
- Чивець А. В. Засідання Наукової ради з проблеми «Історія історичної науки», присвячене історіографічному факту 158
- Спірін О. А. 70-річчя професора О. А. Бородіна 160

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

П. М. Калениченко (головний редактор), Ю. В. Бабко, В. К. Василенко, В. О. Замлинський (заст. головного редактора), М. В. Коваль (заст. головного редактора), І. П. Кожукало, М. Ф. Котляр, М. І. Крячок, М. Н. Лещенко, А. В. Санцевич, В. А. Чирко, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун

Відповідальний секретар редакції В. І. Кузнецов

Адреса редакції

252001, Київ-1, вул. Кірова, 4.

Телефон 29-62-34

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

<i>Конституция СССР — основной закон развитого социалистического общества</i>	
Акопов М. А. Ленинское идейное наследие — теоретическая основа Конституции СССР	5
<i>XXV съезд КПСС и проблемы коммунистического строительства</i>	
Соцкий Н. И. (Ровно). Возрастание роли коммунистической пропаганды в современных условиях	19
<i>К 60-летию Коммунистической партии Украины</i>	
Нагорная Л. А. Ленинские интернационалистские принципы в создании Коммунистической партии Украины	27
<i>Сокровищница творческого наследия В. И. Ленина</i>	
Солдатенко В. Ф. Ленинский план создания основ социализма (К 60-летию работы В. И. Ленина «Очередные задачи Советской власти»)	41
Хворостяный И. М. Ленинское теоретическое наследие и некоторые актуальные проблемы освободившихся стран	52
<i>Методология и методика исторических исследований</i>	
Санцевич А. В. Некоторые вопросы источниковедческого анализа документов КПСС	60

СООБЩЕНИЯ

Калениченко П. М., Колесник В. П. (Луцк). Сотрудничество пограничных областей СССР и воеводств ПНР в области культуры (1956—1977 гг.)	69
Ксензенко Н. И. (Харьков). Результаты аграрных преобразований на Украине после Великой Октябрьской социалистической революции	77
Карпенко А. Е. (Львов), Коваль М. Г. (Львов). Празднование 1 Мая в селах Западной Украины в условиях иностранного порабощения	87

ЗАМЕТКИ

Перепелятник В. А. (Донецк). Руководство Компартии Украины строительством энергетических объектов в годы восьмой пятилетки	95
Малахова Т. В. (Хмельницкий). Участие трудящихся Подолы в восстановлении и развитии Донбасса (1944—1950 гг.)	101
Шийчук В. А. (Луцк). Социалистическое соревнование в западных областях Украинской ССР (1939—1941 гг.)	106
Тимофеев В. В. (Харьков). О борьбе Советской власти за революционную перестройку учреждений связи на Украине (декабрь 1917 г.—апрель 1918 г.)	112

ВОЗВРАЩАЯСЬ К НАПЕЧАТАННОМУ

Гошуляк И. Л. К вопросу о публикации произведений В. И. Ленина в партийно-советской периодической печати Украины 1919—1920 гг.	117
--	-----

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ ИСТОРИИ

Чуприна З. Г. (Львов). Из опыта проведения семинарских занятий по истории КПСС в музее В. И. Ленина	121
---	-----

ПАМЯТНИКИ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ

Самойлов В. К. Ленинский план монументальной пропаганды	127
---	-----

НАШ КАЛЕНДАРЬ

Лукаш О. И. Боец ленинской закалки (К 90-летию со дня рождения Н. М. Шверника)	133
--	-----

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Гордиенко Л. М., Навроцкий Н. А. Решения XXV съезда КПСС — в массы!	135
---	-----

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Захаров И. З. (<i>Ленинград</i>), Мишенев М. А. (<i>Петрозаводск</i>), Вербин- ло А. Н. С. И. Кузьмин. Бесценное ленинское наследие. Поиски и находки	138
Романцов В. Е. Я. С. Калакура. Комуністична партія України в боротьбі за розв'язання завдань будівництва комунізму	140
Терещенко Ю. И. Д. А. Коваленко. Ленин и социалистические преобразо- вания в промышленности Советской России 1917—1920 гг.	142
Шаталина Е. П., Шусь О. И. Борцям Жовтня. Пам'ятники революційної слави на Україні	143
Олейник Л. В. М. Н. Лещенко. Українське село в революції 1905—1907 рр. Котляр Н. Ф. Владислав А. Серчик. Іван IV Грозний	146
Чернявский Г. И. (<i>Харьков</i>). В. В. Павленко. Солидарность трудящихся Украинской ССР с революционной борьбой рабочих и крестьян Болгарии 1923—1934 гг.	148
	150

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Хабло А. С. Открытие мемориальной квартиры-музея семьи Ульяновых в Киеве	152
Булкина В. П. Ознаменованіе 100-летия со дня рождения Г. И. Петровского	153
Пирко В. А. (<i>Донецк</i>), Туривненко Н. И. (<i>Донецк</i>). VIII Всесоюзная конференция историков-славистов	155
Чивец А. В. Заседание Научного совета по проблеме «История исторической науки», посвященное историографическому факту	158
Спирин А. А. 70-летие профессора А. А. Бородинна	160

Статті

Конституція СРСР — основний закон розвинутого соціалістичного суспільства

М. А. АКОПОВ (Київ)

ЛЕНІНСЬКА ІДЕЙНА СПАДЩИНА — ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА КОНСТИТУЦІЇ СРСР

1977 рік увійшов в історію як рік урочистого святкування славного ювілею Великої Жовтневої соціалістичної революції, рік прийняття нової Радянської Конституції — конституції розвинутого соціалістичного суспільства. Говорячи про органічний зв'язок між цими подіями, Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев підкреслював: «Нова Конституція — це, можна сказати, концентрований підсумок усього шістдесятирічного розвитку Радянської держави. Вона яскраво свідчить про те, що ідеї, проголошені Жовтнем, заповіти Леніна успішно втілюються в життя»¹.

Спільною рисою всіх конституційних актів Радянської держави є те, що в їх основу були покладені ідеї і принципи державного будівництва, розроблені В. І. Леніним. Саме Володимир Ілліч був автором перших декретів і декларацій Радянської влади, які, наприклад, «Декларація прав трудящого і експлуатованого народу», стали складовою частиною першої Радянської Конституції, прийнятої 10 липня 1918 р. У новій Конституції СРСР збережені і розвинуті накреслені В. І. Леніним характерні риси конституції соціалістичного типу, багато принципівних положень з попередніх радянських конституцій, а також використано досвід конституційного розвитку братніх соціалістичних країн.

Ленінськими ідеями пройняті всі виступи і доповіді товариша Л. І. Брежнева, присвячені всенародному обговоренню і прийняттю нової Конституції, і самий її зміст. Ці документи мають величезне теоретичне значення для розв'язання завдань комуністичного будівництва.

Завжди, коли необхідно оцінити ті або інші процеси суспільного життя чи розвиток соціального організму в цілому, коли треба прийняти правильне рішення, КПРС звертається до ленінської теоретичної спадщини. Сила і життєвість марксизму-ленінізму полягають у тому, що він дає можливість розкрити суть глибинних процесів суспільного життя, відображає корінні інтереси трудящих, є ідейною основою діяльності партії в справі революційної перебудови суспільства, будівництва соціалізму і комунізму. Ще напередодні Великого Жовтня у праці

¹ Л. І. Брежнев. Про проєкт Конституції (Основного Закону) Союзу Радянських Соціалістичних Республік і підсумки його всенародного обговорення. Довідь і виступи на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради СРСР дев'ятого скликання 4 і 7 жовтня 1977 року, К., 1977, стор. 3.

«Держава і революція» В. І. Ленін писав, що К. Маркс застосував свою теорію розвитку не тільки до капіталізму, але й до майбутнього розвитку майбутнього комунізму². Розвиток соціалізму і комунізму, вказував Володимир Ілліч, являє собою природничоісторичний процес, що відбувається відповідно до об'єктивних законів, і саме марксистська теорія відображає ці закони³. Однак творчий дух марксизму вимагає дальшого вивчення, аналізу і узагальнення явищ суспільного життя для того, щоб визначити особливості прояву загальних законів у певний історичний період, нові закономірності і тим самим розкрити шляхи і методи розв'язання завдань, які стоять перед робітничим класом. «Марксова діалектика,— писав В. І. Ленін,— вимагає конкретного аналізу кожної особливої історичної ситуації»⁴. Цей метод — метод конкретного аналізу певної ситуації — В. І. Ленін використовував при вивченні імперіалізму як нової стадії у розвитку капіталізму і при визначенні завдань соціалістичного і комуністичного будівництва. Володимир Ілліч показав суть суспільних відносин, їх суперечності, відкрив об'єктивні закони розвитку суспільства.

Вірність марксистсько-ленінській теорії, конкретний аналіз певної ситуації, ретельне вивчення дійсності — основа діяльності КПРС і братніх комуністичних та робітничих партій.

Комуністична партія Радянського Союзу завжди керувалася ленінськими принципами при розв'язанні питання про критерії демократії, зокрема демократичності конституції будь-якої держави. При цьому головним фактором є з'ясування питання про те, інтереси якого класу відображає конституція, досягненню яких цілей вона підпорядкована. Не випадково, наші ідейні вороги — буржуазні ідеологи — намагаються затушовувати саме класову природу демократії, твердять про «демократію взагалі», «абсолютну демократію», «чисту демократію» тощо. В. І. Ленін переконливо показав хибність і навіть шкідливість подібних тверджень. Він вказував, що необхідно розрізняти демократію, що ґрунтується на приватній власності, і демократію, основу на соціалістичній власності. Застосовуючи класовий принцип для оцінки буржуазної демократії, Володимир Ілліч писав: «Буржуазна демократія, будучи великим історичним прогресом в порівнянні з середньовіччям, завжди лишається — і при капіталізмі не може не лишатися — вузькою, урізаною, фальшивою, лицемірною, раєм для багатих, пасткою і обманом для експлуатованих, для бідних»⁵. Водночас він підкреслював принципово новий, порівняно з буржуазною, характер соціалістичної демократії, зазначав, що було б неправильно вважати нібито соціалістична демократія — «просто продовження» демократії буржуазної, видозмінений тип демократії, що силкувалися і силкуються довести К. Каутський та його сучасні однодумці.

У праці «Пролетарська революція і ренегат Каутський» та деяких інших В. І. Ленін переконливо викрив тезу буржуазних ідеологів про так звану «чисту демократію», підкресливши, що, поки існують класи, можна говорити лише про класову демократію — або буржуазну, або соціалістичну. Показуючи лицемірність тверджень буржуазної пропаганди про «свободу особи» за капіталізмом, В. І. Ленін писав, що коли вона говорить про свободу, то має на увазі «...свободу наживи, свободу збагачення для небагатьох, свободу торгового обороту...»⁶, що «свобода

² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 33, стор. 81.

³ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 1, стор. 130.

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 12.

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 241.

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 123.

і рівність» у буржуазному ладі... і в буржуазній демократії лишаються тільки формальними, означаючи на ділі *наймане рабство* робітників (формально вільних, формально рівноправних) і *всевладдя капіталу*, гніт капіталу над працею»⁷.

Природі соціалістичного ладу, що ґрунтується на суспільній власності, притаманний демократизм нового, вищого типу. Це демократія, що гарантує справжню свободу для трудящих, реальну участь мас в управлінні державними і громадськими справами. Основи демократії, як неодноразово підкреслював В. І. Ленін, полягають не у політичній фразі, а в економічній дійсності, у тому, які економічні та духовні блага вона дає народним масам. За характеристикою В. І. Леніна, вже політичний лад перехідного періоду від капіталізму до соціалізму дає «...максимум демократизму для робітників та селян, і в той же час він означає розрив з *буржуазним* демократизмом і виникнення *нового*, *всесвітньо-історичного*, *типу* демократії, а саме: пролетарського демократизму або диктатури пролетаріату»⁸.

Будучи класовою за своєю суттю, соціалістична демократія відображає інтереси робітничого класу, всіх трудящих, а в загальнонародній державі, коли вже не існує класів і соціальних груп, що експлуатують чужу працю, живуть за рахунок інших, вона відображає інтереси всього народу. Суть соціалістичної демократії полягає, насамперед, у тому, що не мізерна меншість суспільства, як за капіталізму, а його більшість, згодом і весь народ перебувають при владі і використовують її в інтересах суспільства.

Соціалістична революція породжує принципово нові, властиві лише соціалістичні інститути і форми демократії. «Величезним безглуздям,— говорив В. І. Ленін,— було б думати, що найглибша революція в історії людства, перший у світі перехід влади від меншості експлуататорів до більшості експлуатованих може відбутися всередині старих рамок старої, буржуазної, парламентарної демократії, може відбутися без найкрутіших переломів, без створення нових форм демократії, нових установ, які втілюють нові умови її застосування і т. д.»⁹.

Виникнення Рад як однієї з форм диктатури пролетаріату мало величезне значення для перемоги Жовтневої революції. Об'єднавши навколо робітничого класу трудящих усіх національностей, Ради стали найбільш масовими організаціями, найбільш представницькими органами народовладдя. З побудовою розвинутого соціалізму вони з органів диктатури пролетаріату переросли в органи загальнонародної держави. Радянська організація держави, писав В. І. Ленін, дає великі можливості для залучення широких мас трудящих «...до самостійного політичного життя, виховувати їх політично на їх власному досвіді, ...щоб справді *поголовно* населення вчилося управляти і починало управляти»¹⁰.

Необхідність і можливість розвитку демократії зумовлюються самою суттю соціалістичної держави, яка, за визначенням В. І. Леніна, сильна завдяки високій свідомості мас, сильна завдяки тому, що трудящі усвідомлюють себе справжніми господарями країни¹¹.

Нова Конституція СРСР глибоко і всебічно відображає інтереси трудящих, а, по суті, інтереси всього народу. Цим пояснюється її справді демократичний характер. «Те, що дає Радянська конституція,— заз-

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 364.

⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 44, стор. 139.

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 476.

¹⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 191.

¹¹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 20.

начав В. І. Ленін,— жодна держава за 200 років не могла дати»¹². Критерії демократичності конституції тісно зв'язані з тим, яку мету вони переслідують. Буржуазні демократія і законодавство намагаються зберегти панування капіталу, не дати пригнобленим — переважній більшості суспільства — вирватися з-під гніту та експлуатації. Соціалістичні демократія і законодавство спрямовані на те, щоб закріпити завоювання трудящих, здобуті ними у процесі здійснення соціалістичної революції, і сприяти побудові комуністичного суспільства — найпрогресивнішого суспільного ладу в історії людства. «Найвища мета Радянської держави,— зазначається в Конституції СРСР,— побудова безкласового комуністичного суспільства, в якому дістане розвиток суспільне комуністичне самоврядування»¹³.

В міру розвитку соціалістичного суспільства розвивається і соціалістична демократія. Головне, що досягнуто нашим народом за 40 років з часу прийняття Конституції 1936 р.,— побудова розвинутого соціалістичного суспільства, створення першої в світі загальнонародної держави. Саме на основі цих досягнень відбувається даліше розширення і поглиблення соціалістичної демократії. «...Наше суспільство розвинутого соціалізму стало і суспільством розвинутої соціалістичної демократії»,— зазначав товариш Л. І. Брежнев у статті «Історичний рубіж на шляху до комунізму»¹⁴.

З суті ленінізму випливає вимога розглядати всі явища суспільного життя з точки зору вирішальної ролі народних мас в історії. Широко відоме ленінське положення про те, що «соціалізм не створюється за вказівками згори. Його духові чужий казенно-бюрократичний автоматизм; соціалізм живий, творчий, є витвір самих народних мас»¹⁵. Відповідно до ленінських ідей Конституція СРСР передбачає вжиття ряду заходів щодо дальшого вдосконалення політичної системи радянського суспільства. Це, насамперед, підвищення ролі Рад народних депутатів, залучення дедалі більшої кількості громадян до управління державними і суспільними справами.

Найважливіше, що характеризує роботу Рад на сучасному етапі,— це, як і передбачав В. І. Ленін, поступове перетворення їх з органів управління для трудящих через передову верству пролетаріату, якими вони, по суті, були в перехідний період від капіталізму до соціалізму, в органи управління через трудящих¹⁶. Яскравим підтвердженням цього є безпосередня участь сотень тисяч трудящих у повсякденній діяльності Рад. У статті «Історичний рубіж на шляху до комунізму» товариш Л. І. Брежнев пише: «У Радах тепер розглядається і вирішується вдвоє більше питань, ніж десять років тому. Більшість цих питань попередньо ґрунтовно вивчаються постійними комісіями, кількість яких тепер становить 330 тисяч. В їх роботі, крім 1,8 мільйона депутатів, беруть участь 2,6 мільйона інших громадян, активістів»¹⁷.

Історичний досвід наочно і переконливо підтвердив правильність марксистсько-ленінського вчення про керівну роль Комуністичної партії в революційній перебудові суспільства, у будівництві соціалізму і комунізму. «Щоб управляти,— вказував В. І. Ленін,— треба мати ар-

¹² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 292.

¹³ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Прийнята позачерговою сьомою сесією Верховної Ради СРСР дев'ятого скликання 7 жовтня 1977 року. К., 1977, стор. 5.

¹⁴ Л. І. Брежнев. Історичний рубіж на шляху до комунізму, К., 1977, стор. 12.

¹⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 53.

¹⁶ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 166.

¹⁷ Л. І. Брежнев. Історичний рубіж на шляху до комунізму, стор. 12.

мію загартованих революціонерів-комуністів, вона є, вона називається партією»¹⁸. Партія є могутнім прискорювачем суспільного процесу. Розібратися у складному переплетенні суспільних відносин, визначити розстановку класових сил, виділити головні і другорядні завдання, вказати масам послідовність їх розв'язання, організувати і згуртувати трудящих — все це може здійснити лише партія, озброєна марксистсько-ленінською теорією.

Визначаючи роль партії в будівництві соціалізму і комунізму, В. І. Ленін розробив питання про співвідношення між економікою і політикою. Підкреслюючи провідну роль економічних відносин у будь-якому суспільстві, зокрема й в соціалістичному, він водночас наголошував на важливому значенні саме політичної діяльності партії, адже «політика є концентрований вираз економіки», хоч «політика не може не мати першості над економікою»¹⁹. Як відомо, без правильного політичного підходу неможливо успішно розв'язувати і економічні завдання, оскільки в політиці у концентрованому вигляді відображені інтереси різних класів, вона відіграє спрямовуючу роль у розвитку соціалістичної економіки, суспільства в цілому. Вказуючи на роль політичного керівництва суспільством, Володимир Ілліч підкреслював, що «політика вирішує долю Республіки» і «...якщо будемо робити політичні помилки, тоді все господарське будівництво буде підірване...»²⁰.

Узагальнивши досвід революційної боротьби, досвід діяльності уряду молодого Радянського Союзу, В. І. Ленін сформулював важливе методологічне положення про те, що правильна, науково обґрунтована, принципово витримана політика — вирішальна умова соціалістичного будівництва. Політика КПРС, основи якої були розроблені В. І. Леніним, озброїла радянський народ науковим планом побудови соціалістичного суспільства в нашій країні. Політична лінія КПРС на всіх етапах будівництва соціалізму мала величезне організуюче значення, надихала маси на трудові подвиги і героїчні звершення.

Весь шлях, пройдений Комуністичною партією Радянського Союзу, — це шлях неухильного зростання її керівної ролі у суспільному житті, посилення її впливу серед широких народних мас, що знайшло відображення в Основному Законі нашої держави. У статті 6 Конституції СРСР говориться: «Керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи, державних і громадських організацій є Комуністична партія Радянського Союзу. КПРС існує для народу і служить народові. Озброєна марксистсько-ленінським ученням, Комуністична партія визначає генеральну перспективу розвитку суспільства, лінію внутрішньої і зовнішньої політики СРСР, керує великою творчою діяльністю радянського народу, надає плано-мірного, науково обґрунтованого характеру його боротьбі за перемогу комунізму. Всі партійні організації діють у рамках Конституції СРСР»²¹.

В. І. Ленін приділяв велику увагу питанню про принципи і форми взаємовідносин та взаємодії Комуністичної партії і радянських органів. Ленінський підхід до розв'язання цього питання знайшов відображення, зокрема, в рішеннях VIII з'їзду РКП(б). У них зазначалося: «Змішувати функції партійних колективів з функціями державних органів, яки-

¹⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 246.

¹⁹ Там же, стор. 269.

²⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 106.

²¹ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 7.

ми є Ради, ні в якому разі не слід»²². Там же було зафіксовано, що партія свої рішення проводить «через радянські органи, в рамках Радянської конституції». Цей ленінський принцип записаний у Статуті КПРС, а також у новій Конституції СРСР.

Конституція СРСР передбачає значне підвищення ролі громадських організацій (профспілок, комсомолу, кооперативних та інших організацій), які беруть участь у розв'язанні політичних, господарських і соціально-культурних питань. Особлива увага на сучасному етапі приділяється трудовим колективам. «У трудовому колективі,— підкреслив товариш Л. І. Брежнєв у доповіді на позачерговій сесії Верховної Ради СРСР,— в роботі його партійної, профспілкової, комсомольської організації відображається все життя суспільства — і економічне, і політичне, і духовне»²³. Тісні, нерозривні зв'язки Рад і трудових колективів, їх взаємовплив є одним з переконливих свідчень правильності ленінських принципів народовладдя. Не випадково статті про Ради і трудові колективи вміщені в першій главі Конституції СРСР.

Наші ідейні вороги всіляко намагаються «довести», нібито підкреслювання ролі колективу, колективізму призводить до применшення індивідуальних інтересів особи. Але всі ці твердження — безпідставні. Людина — суспільна істота. «Тільки в колективі,— писали К. Маркс і Ф. Енгельс,— індивід дістає засоби, що дають йому можливість всебічно розвивати свої задатки, і, значить, тільки в колективі можлива особиста свобода»²⁴. Заперечення буржуазного індивідуалізму, матеріальною основою якого є приватна власність, утвердження в соціалістичному суспільстві принципів колективізму, що базуються на суспільній власності, не применшує індивідуальності кожної особи, не означає якогось нівелювання людей. Навпаки, лише за соціалізму створюються всі необхідні передумови для розвитку особи. **«Перехід до комунізму, — підкреслюється в Програмі КПРС, — означає всемірний розвиток свободи особи і прав радянських громадян.** Соціалізм дав і гарантував трудящим найширші права і свободи. Комунізм несе трудящим нові великі права і можливості»²⁵. Справжня, а не уявна свобода неможлива без ліквідації поділу суспільства на гнобителів і пригноблених. У «Маніфесті Комуністичної партії» К. Маркс і Ф. Енгельс писали: «На місце старого буржуазного суспільства з його класами і класовими протилежностями приходить асоціація, в якій вільний розвиток кожного є умовою вільного розвитку всіх»²⁶.

Положення К. Маркса і Ф. Енгельса про революційну перебудову економічного життя і створення нової економіки розвинув В. І. Ленін. «...Головним завданням пролетаріату і керованого ним біднішого селянства в усякій соціалістичній революції,— писав він,— ...є позитивна або творча робота налагодження надзвичайно складної і тонкої сітки нових організаційних відносин, які охоплюють планомірне виробництво і розподіл продуктів, необхідних для існування десятків мільйонів людей»²⁷. Магістральний шлях боротьби за комунізм,— учив В. І. Ленін,— це створення матеріально-технічної бази. Його ідея знайшла відображення у формулі «комунізм — це є Радянська влада плюс електрифікація всієї країни». Комунізм цінний «...тільки тоді, коли він обгрун-

²² КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, К., 1954, стор. 417.

²³ Л. І. Брежнєв. Про проект Конституції (Основного Закону) Союзу Радянських Соціалістичних Республік і підсумки його всенародного обговорення, стор. 7.

²⁴ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 3, стор. 70.

²⁵ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1962, стор. 92.

²⁶ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 4, стор. 430.

²⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 161.

гованій економічно»²⁸, — підкреслював Володимир Ілліч. Лише на основі грандіозного розвитку продуктивних сил, писав В. І. Ленін, зростання продуктивності праці можна забезпечити повний достаток матеріальних і духовних благ для всіх членів суспільства, прискорити розв'язання соціально-політичних і культурних завдань.

Корінною проблемою розвитку всієї економіки В. І. Ленін вважав рівень зростання продуктивності праці. Саме в цьому він вбачав найважливіше, найголовніше для перемоги нового суспільного ладу, бо інакше остаточний перехід до комунізму неможливий²⁹.

Вирішальним засобом зростання продуктивності праці, розвитку всіх сторін суспільного життя В. І. Ленін вважав формування соціалістичного, а згодом і комуністичного ставлення до праці. Соціалізм докорінно змінив характер праці, зробив її основою добробуту і прояву творчих можливостей людини, фундаментом, на якому розвиваються нові форми суспільних зв'язків між людьми. Сьогодні праця ще не стала першою життєвою потребою всіх членів суспільства. Але вже й за соціалізму знаходить свій вияв комуністичне ставлення до праці.

Нова Конституція відображає зміни, що відбулися у ставленні радянських людей до праці, і накреслює завдання державних органів у цій галузі. У статті 14 Конституції зазначається: «Суспільно корисна праця та її результати визначають становище людини в суспільстві. Держава, поєднуючи матеріальні і моральні стимули, заохочуючи новаторство, творче ставлення до праці, сприяє перетворенню праці в першу життєву потребу кожної радянської людини»³⁰.

Ленінські ідеї покладено в основу і тієї частини третьої глави Конституції СРСР, в якій сформульовані принципи організації соціалістичного господарства. Одним з таких корінних принципів є принцип демократичного централізму. В. І. Ленін рішуче виступав за централізацію соціалістичного господарства в загальнонаціональному масштабі. «Комунізм, — писав він, — вимагає і передбачає найбільшу централізацію великого виробництва в усій країні»³¹. Концентрація основних засобів виробництва в руках соціалістичної держави і колгоспів дає змогу планомірно й ефективно використовувати продуктивні сили в інтересах усього суспільства.

Як відомо, в перші роки існування Радянської держави опортуністи пропонували передати націоналізовані підприємства у власність робітничих колективів. В. І. Ленін довів хибність подібних пропозицій. «Завдання соціалізму, — говорив він, — перехід всіх засобів виробництва у власність всього народу, а зовсім не в тому, щоб судна перейшли до судових робітників, банки до банківських службовців»³².

Життя підтвердило правильність ленінської лінії з цього питання. Той факт, що за короткий історичний строк досягнуто великих успіхів у розвитку радянської економіки, науки і культури, підвищенні рівня добробуту нашого народу, пояснюється тим, що партія послідовно здійснювала ленінську політику централізації. Однак централізація економіки — це лише один бік справи. Другий її бік — широкий демократизм. Форми і методи управління, принципи соціалістичного господарювання, розроблені В. І. Леніним, мають сприяти залученню дедалі ширших мас трудящих до роботи по створенню нового суспільного ладу. При цьому Володимир Ілліч враховував провідну роль центра-

²⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 174.

²⁹ Див.: там же, стор. 95.

³⁰ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 10.

³¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 369.

³² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 393.

лізованого планового керівництва народним господарством країни, яке дає можливість спрямовувати розвиток економіки і зусилля трудящих до єдиної мети — побудови комуністичного суспільства. Разом з тим він підкреслював, що демократичний централізм не має нічого спільного з бюрократичним шаблонізуюванням згори, з одного боку, і проявами місництва, — з другого.

Існує ще одна обов'язкова умова успішного господарювання. У відомій праці «Чергові завдання Радянської влади» В. І. Ленін наголошував, що «...умовою економічного піднесення є і підвищення дисципліни трудящих, уміння працювати, спорості, інтенсивності праці, кращої її організації»³³. Володимир Ілліч висунув завдання працювати по-новому, будувати трудові відносини на новій дисципліні товариськості. Він зазначав, що розв'язати це завдання можна лише завдяки добре організованій пропаганді, умілому застосуванню заходів переконання, широкій пропаганді позитивних прикладів. Але все це, вказував В. І. Ленін, не виключає необхідності застосовувати і примусові заходи щодо дармоїдів, які всіляко намагаються ухилитися від праці. Володимир Ілліч підкреслював величезну роль соціалістичної законності, зокрема народного суду, в боротьбі за трудову дисципліну.

У новій Конституції СРСР знайшли відображення ленінські ідеї про соціалістичну власність як основу економічної системи. Відповідно до ленінських вимог Основний Закон передбачає необхідність охорони соціалістичної власності і створення умов для її примноження. У статті 10 Конституції говориться: «Ніхто не має права використовувати соціалістичну власність з метою особистої наживи та в інших корисливих цілях»³⁴.

В Основному Законі відображені й ленінські принципи державного управління економікою. Єдине планування, поєднання централізованого керівництва з господарською самостійністю та ініціативою колективів підприємств покладено в основу соціалістичного господарювання. Велику роль в управлінні народним господарством покликані відігравати постійно діючі виробничі наради. У країні нині їх налічується 130 тис. 64% їх складу становлять робітники. Щороку учасники цих нарад подають близько 1,5 млн. пропозицій, спрямованих на підвищення ефективності виробництва³⁵. У керівництві економікою, — записано в Конституції СРСР, — «активно використовуються господарський розрахунок, прибуток, собівартість, інші економічні підйоми і стимули»³⁶. Важливе значення має положення Основного Закону про те, що економіка СРСР становить єдиний народногосподарський комплекс.

Радянський трудівник як повноправний господар країни кровно зацікавлений в успішному розвитку виробництва, зміцненні соціалістичних норм поведінки, зростанні могутності і авторитету держави. Почуття господаря духовно звеличує і водночас багато в чому зобов'язує радянську людину. Воно невіддільне від усвідомлення своїх прав і громадянської відповідальності за те, що робиться на певній ділянці виробництва, в певному колективі і в усій країні. Саме це — дедалі зростаюча свідомість радянської людини — знайшло відображення в Основному Законі.

У ленінській ідейній спадщині є ряд науково обґрунтованих положень про мету соціалістичного виробництва, якнайширше задоволення

³³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 177.

³⁴ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 8.

³⁵ Л. І. Брежнев. Історичний рубіж на шляху до комунізму, стор. 19.

³⁶ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 10—11.

все зростаючих матеріальних і духовних потреб людей. При цьому В. І. Ленін творчо використав відповідні положення з праць К. Маркса і Ф. Енгельса. К. Маркс, зокрема, розглядав потреби як вихідні спонукальні сили для всього процесу суспільного виробництва і як передумову його дальшого вдосконалення³⁷. Без розвитку потреб не було б розвитку людства, не було б соціального прогресу. «...Сама задоволена перша потреба,— писали К. Маркс і Ф. Енгельс,— дія задоволення і вже набуте зібрання задоволення ведуть до нових потреб, і це породження нових потреб є першим історичним актом»³⁸.

Розвиваючи ідеї К. Маркса і Ф. Енгельса, В. І. Ленін писав, що мета соціалізму набагато ширша, ніж просте задоволення потреб як суспільства в цілому, так і окремих його членів. Вона спрямована на «...забезпечення *повного* добробуту і вільного *всебічного* розвитку *всіх* членів суспільства»³⁹.

Відповідно до ленінських положень у статті 15 нової Конституції СРСР записано: «Найвища мета суспільного виробництва при соціалізмі — найповніше задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб людей»⁴⁰. Основний Закон законодавчо закріплює той факт, що з побудовою в СРСР розвинутого соціалістичного суспільства здійснилася споконвічна мрія кращих умів людства, утвердилося таке суспільство, в якому джерелом суспільного багатства, зростання добробуту всього народу і кожної особи зокрема є вільна праця.

У ленінській ідейній спадщині велике місце займає проблема розвитку класових відносин у соціалістичному суспільстві. У статті «Економіка і політика в епоху диктатури пролетаріату» В. І. Ленін писав: «Щоб знищити класи, треба, по-перше, скинути поміщиків і капіталістів. Цю частину завдання ми виконали, але це тільки частина і при тому *не* найтрудніша. Щоб знищити класи, треба, по-друге, знищити різницю між робітником і селянином, зробити *всіх* — *працівниками*. Цього не можна зробити відразу. Це — завдання незрівнянно трудніше і в силу необхідності тривале»⁴¹.

Вже до середини 30-х років у нашій країні в процесі індустріалізації і колективізації сільського господарства була ліквідована приватна власність на засоби виробництва, повністю знищені експлуататорські класи. Конституція 1936 р. законодавчо закріпила перемогу в СРСР соціалістичних суспільних відносин. За 40 років, що минули відтоді, в соціальній структурі радянського суспільства відбулися глибокі зрушення. Радянський робітничий клас, який є його провідною силою, нині налічує понад 70 млн. чол. і становить дві третини зайнятого населення (в той час як у 1936 р. — лише третину). Значно підвищився культурний рівень робітників. Істотно змінилося колгоспне селянство. За соціальним станом воно дедалі більше зближується з робітничим класом. Найбільш швидкозростаючим загоном радянських трудящих є інтелігенція. За чотири десятиріччя спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою в промисловості стало більше в 34 рази, а в сільському господарстві — у 47 разів⁴².

У результаті докорінних зрушень, що відбулися в соціальній структурі радянського суспільства, склалася нова соціальна та інтернаціональна спільність людей — радянський народ. Зміни в політичній сис-

³⁷ Див.: К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 12, стор. 674—675.

³⁸ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 3, стор. 26.

³⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 218.

⁴⁰ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 10.

⁴¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 260.

⁴² Л. І. Брежнев. Історичний рубіж на шляху до комунізму, стор. 7—8.

темі радянського суспільства привели до переростання держави диктатури пролетаріату в загальнонародну соціалістичну державу. Це знайшло відображення в статті 19 Конституції СРСР, де вказується, що «соціальну основу СРСР становить непорушний союз робітників, селян та інтелігенції. Держава сприяє посиленню соціальної однорідності суспільства — стиранню класових відмінностей, істотних відмінностей між містом і селом, розумовою і фізичною працею, всебічному розвитку та зближенню всіх націй і народностей СРСР»⁴³.

На основі зростання соціалістичного виробництва зріс матеріальний рівень життя радянських людей. Їх реальні доходи збільшилися порівняно з 1936 р. більш як у 5 разів. «На початкових етапах соціалістичного будівництва радянським людям доводилося зосереджувати свої ресурси і зусилля на розв'язанні найбільш першочергових завдань, на тому, від чого залежало саме існування нашої держави,— пише товариш Л. І. Брежнєв.— А тепер, в умовах розвинутого соціалізму, на основі безперервного зростання всього народного господарства, поєднання науково-технічної революції з перевагами соціалістичної організації суспільства, став можливим помітний поворот економіки до дедалі повнішого задоволення різноманітних матеріальних і культурних потреб людей»⁴⁴.

Характерною рисою ленінського підходу до розв'язання проблем соціальної політики партії є цілісність, врахування об'єктивних зв'язків, що існують у суспільному житті. Питання розвитку класових відносин, задоволення матеріальних потреб трудящих В. І. Ленін розглядав в органічному зв'язку з розвитком особи будівника нового суспільства, із збагаченням його духовного світу, культурного рівня. Він вказував, що «комунізм повинен стати доступним для робітничих мас, як власна справа»⁴⁵. Ця вказівка покладена в основу всієї ідейно-виховної діяльності Комуністичної партії і Радянської держави. Без високого рівня культури, освіти, політичної свідомості, ідейної зрілості людей побудувати комуністичне суспільство неможливо, як неможливо це зробити і без відповідної матеріально-технічної бази. За 40 років, що минули з часу прийняття попередньої Конституції, істотно зріс культурний рівень радянського народу. Нині різними видами навчання охоплено 93 млн. чол. Тільки у вузах і середніх спеціальних навчальних закладах навчається 10 млн. чол., тобто у сім з лишком разів більше, ніж 40 років тому. Нова Конституція СРСР законодавчо закріпила великі успіхи, досягнуті в галузі народної освіти. Зокрема, в статті 25 зазначається: «В СРСР існує і вдосконалюється єдина система народної освіти, яка забезпечує загальноосвітню і професійну підготовку громадян, служить комуністичному вихованню, духовному і фізичному розвитку молоді, готує її до праці і громадської діяльності»⁴⁶.

Держава і особа, поєднання особистих і громадських інтересів, основи і шляхи розширення прав радянських людей, єдність прав і обов'язків будівників нового суспільства — ці та інші питання розвитку соціалістичної демократії постійно перебували в центрі уваги В. І. Леніна. Історична заслуга соціалізму полягає в тому, вказував Володимир Ілліч, що він дав новий, вищий тип демократії, утвердив як невід'ємні елементи народовладдя не лише політичні, але й соці-

⁴³ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 11.

⁴⁴ Л. І. Брежнєв. Історичний рубіж на шляху до комунізму, стор. 6.

⁴⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 388.

⁴⁶ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 12—13.

ально-економічні права громадян. За соціалізму, писав В. І. Ленін, «...центр ваги пересувається від формального визнання свобод (як було за буржуазного парламентаризму) до фактичного забезпечення користування свободами з боку трудящих...»⁴⁷. Ці ленінські ідеї відображені в Конституції, яка значно поглибила зміст соціально-економічних прав громадян, порівняно з Конституцією 1936 р., і забезпечила більш широкі їх гарантії. Право на працю доповнено правом на вибір професії, роду занять відповідно до покликання, здібностей, професійної підготовки, освіти та з урахуванням суспільних потреб. Гарантується право на охорону здоров'я радянських громадян. Право на одержання освіти конкретизується вказівкою на обов'язкову загальну середню освіту, широкий розвиток професійно-технічної і вищої освіти. До нової Конституції вперше включено й такі права і свободи, як право на житло, на користування досягненнями культури, свободи наукової, технічної і художньої творчості.

З перших днів існування Радянської держави В. І. Ленін висунув завдання — добиватися правильного поєднання особистих і громадських інтересів трудящих, роз'яснювати народним масам їх обов'язки перед суспільством. Одним з головних завдань Комуністичної партії і Радянської держави Володимир Ілліч вважав допомогти трудящим усвідомити, що вони є повноправними господарями країни і тому повинні не лише використовувати свої права, а й мати певні обов'язки. У зверненні «До населення» від 5 (18) листопада 1917 р. В. І. Ленін говорив: «Пам'ятайте, що *ви самі* тепер управляєте державою. Ніхто вам не допоможе, якщо ви самі не об'єднаєтесь і не візьмете всі справи держави в свої руки. *Ваші* Ради — віднині органи державної влади, повноважні, вирішальні органи... Беріть *усю* владу в руки *своїх* Рад. Бережіть, охороняйте, як зіницю ока, землю, хліб, фабрики, знаряддя, продукти, транспорт — все це віднині буде *цілком* вашим, загальнонародним добром»⁴⁸. В. І. Ленін закликав виховувати у кожній радянській людині почуття відповідальності за примноження могутності і безпеку першої в світі соціалістичної держави.

Відповідно до ленінських вказівок, відображаючи природу соціалізму, коли основні інтереси суспільства і особи збігаються, Конституція СРСР встановлює невіддільність прав, свобод і обов'язків громадян, причому обов'язки відповідають інтересам і суспільства в цілому і окремої особи. Свобода особи не означає всюдозволеності і не має нічого спільного з анархізмом, що заперечує необхідність підкорення особи будь-якій владі та встановленим порядкам. Справжня свобода невіддільна від громадського обов'язку, від відповідальності особи перед суспільством. Більше того, сама відповідальність особи в широкому розумінні цього поняття є не що інше, як усвідомлений обов'язок. Зміцнення єдності інтересів держави і особи, розвитку відносин співробітництва між державою і особою — об'єктивна закономірність соціалістичного суспільства. Збіг корінних інтересів суспільства і особи — характерна риса соціалістичної держави. Піклування про інтереси суспільства, про загальний прогрес не тільки не применшує ролі особи, а, навпаки, підносить її. З другого боку, як це й передбачено статтею 57 Конституції, «поважання особи, охорона прав і свобод громадян — обов'язок усіх державних органів, громадських організацій і службових осіб»⁴⁹.

⁴⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 70.

⁴⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 62–63.

⁴⁹ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 23.

Єдність інтересів суспільства і особи дала підстави записати в Конституції (стаття 59): «Здійснення прав і свобод є невіддільним від виконання громадянином своїх обов'язків»⁵⁰. Тепер, коли значно зросли і ускладнилися завдання комуністичного будівництва, з новою силою звучать слова В. І. Леніна про те, що *«перевіряти людей і перевіряти фактичне виконання діла — у цьому, ще раз у цьому, тільки у цьому тепер суть всієї роботи, всієї політики»*⁵¹.

Об'єднавшись навколо робітничого класу, очолюваного Комуністичною партією, трудящі нашої країни беззаперечно виконують розпорядження органів влади, створених ними самими, оскільки усвідомлюють їх правильність і необхідність. У цьому полягає сила Радянської влади. Однак рівень свідомості радянських людей ще неоднаковий, внаслідок чого мають місце випадки розбазарювання соціалістичної власності, дармоїдства, недисциплінованості тощо. Норми і правила соціалістичного співжиття, права громадян охороняють спеціальні органи Радянської влади, які використовують для цього не лише свій авторитет, а в разі необхідності — і примусові засоби. Важливо підкреслити, що боротьба з антигромадськими явищами є водночас і засобом виховання. На XXV з'їзді КПРС товариш Л. І. Брежнев зазначав: «...Дбаючи про всемірний розвиток особи, прав громадян, ми разом з тим приділяємо належну увагу проблемам зміцнення громадської дисципліни, додержанню всіма громадянами їх обов'язків перед суспільством. Бо без дисципліни і міцного громадського порядку демократія нездійсненна. Саме відповідальний підхід кожного громадянина до своїх обов'язків, до інтересів народу створює єдино надійну базу для найповнішого втілення принципів соціалістичного демократизму, справжньої свободи особи»⁵²⁻⁵³. Інтереси соціалістичного і комуністичного будівництва настійно диктують необхідність всебічного розвитку демократії, що, однак, не виключає, а, навпаки, передбачає створення повсюди обстановки високої вимогливості, організованості.

Нова Конституція СРСР є яскравим втіленням ленінських принципів національно-державного устрою. Основний Закон забезпечує поєднання на демократичній основі загальних інтересів нашої багатонаціональної держави та інтересів кожної республіки, що входить до неї, всебічний розквіт і зближення всіх націй і народностей СРСР. Кожна союзна республіка є суверенною державою, що самостійно здійснює державну владу на своїй території. Вона має свою Конституцію, яка відповідає Конституції СРСР, законодавство, органи державної влади і управління. За кожною союзною республікою зберігається право вільного виходу з СРСР. Ці та інші суверенні права союзних республік охороняються Союзом РСР. Разом з тим Конституція СРСР, брахуючи процес дальшого зближення націй і народностей нашої країни, передбачає ряд заходів, спрямованих на зміцнення союзних засад Радянської держави. Українська Радянська Соціалістична Республіка, — зазначається в Конституції (Основному Законі) Української Радянської Соціалістичної Республіки, — рівноправна республіка у складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік, який уособлює державну єдність радянського народу, згуртовує всі нації і народності з метою спільного будівництва комунізму.

Радянський Союз показав зразок успішного розв'язання одного з найскладніших питань суспільного життя — національного питання. Товариш Л. І. Брежнев у доповіді на позачерговій сесії Верховної Ради

⁵⁰ Там же, стор. 24.

⁵¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 15.

⁵²⁻⁵³ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 95.

СРСР 4 жовтня 1977 р. зазначав: «Завдяки послідовному проведенню ленінської національної політики ми, побудувавши соціалізм, одночасно — вперше в історії — успішно вирішили національне питання. Непорушно є дружба радянських народів, у процесі комуністичного будівництва неухильно відбувається їх зближення, взаємне збагачення їх духовного життя. Але ми стали б на небезпечний шлях, коли б почали штучно форсувати цей об'єктивний процес зближення націй. Від цього наполегливо застерігав В. І. Ленін, і від його заповітів ми не відступимо»⁵⁴.

«Найбільший вияв демократії,— писав В. І. Ленін,— це в основному питанні про війну і мир»⁵⁵. У той час, як імперіалістичні кола проводять людинененависницьку політику агресії і грабежу інших країн, винаходять нові види зброї для масового знищення людей, Радянська Конституція проголошує, що наша країна «неухильно проводить ленінську політику миру, виступає за зміцнення безпеки народів і широке міжнародне співробітництво»⁵⁶. Яскравим свідченням миролюбності Радянської держави є й той факт, що вона першою включила до своєї Конституції всі десять принципів взаємовідносин між державами, що містяться в Заключному акті загальноєвропейської Наради в Хельсінкі.

У зовнішньополітичній діяльності КПРС неухильно керується вказівками В. І. Леніна про те, що головний вплив на розвиток світової історії соціалізм справляє своїми господарськими успіхами, своїм прикладом розв'язання соціально-економічних завдань⁵⁷. У той же час суттю революційної стратегії правлячої партії є «підтримка революційного руху соціалістичного пролетаріату в передових країнах... Підтримка демократичного і революційного руху в усіх взагалі країнах...»⁵⁸ КПРС робить усе необхідне для виконання цієї вказівки В. І. Леніна. «Інтернаціональний обов'язок громадянина СРСР,— говориться в статті 69 Конституції,— сприяти розвитку дружби і співробітництва з народами інших країн, підтриманню і зміцненню загального миру»⁵⁹.

Виконуючи заповіді В. І. Леніна, Комуністична партія і Радянський уряд спрямовують свої зусилля на пошук можливостей для підписання угод з капіталістичними державами і водночас дають гідну відсіч будь-яким агресивним діям імперіалістичних сил. Торкаючись спроб американської воєнщини створити нейтронну бомбу, товариш Л. І. Брежнев у відповідях на запитання кореспондента «Правди» заявив: «Радянський Союз рішуче проти створення нейтронної бомби. Ми розуміємо і повністю підтримуємо голос мільйонів людей у всіх кінцях світу, що протестують проти неї, але якщо ця бомба буде створена за Заході — створена проти нас, чого ніхто навіть не приховує, то там повинні ясно усвідомлювати, що СРСР не залишиться пасивним спостерігачем»⁶⁰.

В. І. Ленін у ряді праць підкреслював міжнародне значення будівництва соціалізму і комунізму в Радянській країні, історичну неминув-

⁵⁴ Л. І. Брежнев. Про проект Конституції (Основного Закону) Союзу Радянських Соціалістичних Республік і підсумки його всенародного обговорення, стор. 12.

⁵⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 89.

⁵⁶ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 13.

⁵⁷ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 43, стор. 316.

⁵⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 73.

⁵⁹ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 25.

⁶⁰ «Радянська Україна», 24 грудня 1977 р.

чість «...повторення в міжнародному масштабі того, що було у нас...»⁶¹. Водночас Володимир Ілліч закликав комуністів усіх країн враховувати конкретно-історичні умови, в яких вони борються, вивчати специфіку своїх країн, щоб правильно визначати свої завдання. Але при цьому необхідно обов'язково виходити з корінних загальних закономірностей соціалістичної революції, соціалістичного і комуністичного будівництва.

Радянська Конституція, яка гарантує громадянам нашої країни всю повноту соціально-економічних, політичних і особистих прав та свобод, переконливо підтверджує висновок про нерозривну єдність демократії і соціалізму. Вона є дуже цінним документом для визначення перспектив розвитку братніх країн соціалістичної співдружності, а також орієнтиром для народів, які нещодавно визволилися від колоніальної залежності.

Конституція СРСР справляє могутній вплив на весь хід боротьби між двома протилежними системами. У статті «Історичний рубіж на шляху до комунізму» товариш Л. І. Брежнев пише: «Самим фактом свого існування, своїм прикладом соціалізм завжди справляв позитивний вплив на внутрішнє життя капіталістичних країн, допомагав справедливій боротьбі прогресивних сил. Нова Конституція, яка увібрала в себе весь шістдесятирічний досвід розвитку нашої країни по шляху Жовтня, примножує притягальну силу соціалістичного прикладу. Вона наочно розкриває практичні шляхи ефективного і справді демократичного розв'язання корінних проблем суспільного розвитку в інтересах людей праці»⁶².

Досягнення радянського народу на шляху до комунізму, законодавчо закріплені в Конституції, вселяють упевненість трудящих усіх країн у здійсненні комуністичного суспільного ідеалу. «Ми пробудили віру в свої сили,— писав В. І. Ленін,— і запалили вогонь ентузіазму в мільйонах і мільйонах робітників усіх країн»⁶³.

Нова Конституція СРСР, основана на безсмертних ідеях В. І. Леніна, є ще одним яскравим свідченням переваг соціалізму над капіталізмом. Вона наочно показує всьому світові, як розвивається наша загальнонародна держава, дедалі міцніше і глибше утверджуючи соціалістичний демократизм.

М. А. Акопов

ЛЕНИНСКОЕ ИДЕЙНОЕ НАСЛЕДИЕ — ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ОСНОВА КОНСТИТУЦИИ СССР

Резюме

В статье освещен широкий круг вопросов, связанных с дальнейшим развитием в новой Конституции СССР учения классиков марксизма-ленинизма о строительстве социализма и коммунизма, о социалистической демократии, показана органическая связь Основного Закона нашей страны со всеми предыдущими Конституциями Советского государства.

⁶¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 3.

⁶² Л. І. Брежнев. Історичний рубіж на шляху до комунізму, стор. 25.

⁶³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 76.

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

М. І. СОЦЬКИЙ (Ровно)

ЗРОСТАННЯ РОЛІ КОМУНІСТИЧНОЇ ПРОПАГАНДИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Радянський народ під керівництвом Комуністичної партії веде напружену і успішну роботу по реалізації ідей та рішень XXV з'їзду КПРС. Прийняття нової Конституції СРСР, святкування 60-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції, 60-ї річниці Радянської Армії і Військово-Морського Флоту викликали нове піднесення творчої свідомості ініціативи трудящих в усіх сферах політичного та соціально-економічного життя нашої країни. В активізації суспільно-політичної та трудової активності радянського народу величезна роль належить ідеологічній роботі партії, зокрема, такій її складовій частині, як комуністична пропаганда.

В радянській історіографії, в ряді фундаментальних наукових досліджень, що вийшли у світ в останні роки, знайшли всебічне теоретичне висвітлення питання про місце пропаганди в ідеологічній діяльності КПРС, її роль у вихованні всебічно і гармонійно розвиненої особистості, у формуванні нової людини — активного будівника комуністичного суспільства¹.

На сучасному етапі в діяльності КПРС особливо зростає роль комуністичної пропаганди. Комуністична партія Радянського Союзу будує свою ідеологічну діяльність на науковій основі, на надійному ґрунті марксистсько-ленінського вчення, яке являє собою непереборну ідейну силу в соціалістичному перетворенні суспільства, «...є провідною зіркою нашого руху до вершин соціального прогресу»².

З глибокої науковості марксистсько-ленінських теоретичних положень про взаємозв'язок матеріальної та духовної сфер суспільства випливають завдання, роль і функції пропаганди в комуністичному вихованні трудящих. Завдання пропаганди, як важливої частини марксистсько-ленінської ідеології, полягають у формуванні наукового марксистсько-ленінського світогляду у трудящих, розповсюдження революційної теорії, проведення непримиренної боротьби проти буржуазної ідеології. Пропаганда здійснюється у тісному зв'язку з життям, ідеологічно

¹ Г. Е. Глезерман. Вопросы теории и практики партийной пропаганды, М., 1971; Научные основы коммунистической пропаганды. Материалы международного симпозиума в Москве в феврале 1975 г.: П. В. Позняков. Эффективность коммунистической пропаганды, М., 1975; В. Г. Бойкова. Идеологическая работа КПСС в условиях развитого социализма, М., 1977, та ін.

² Л. І. Брежнев. Радянські профспілки — впливова сила нашого суспільства, К., 1977, стор. 3.

забезпечує виконання програми революційного оновлення світу шляхом формування комуністичної свідомості людей, перетворення теорії марксизму-ленізму в творчу силу суспільного розвитку.

Теоретичні думки, положення про комуністичну пропаганду, її завдання в ідейно-виховній діяльності партії робітничого класу знайшли всебічне висвітлення у працях класиків марксизму-ленізму. Вожді світового пролетаріату надавали їй величезного значення в ідейно-політичному вихованні трудящих, підкреслювали нерозривний зв'язок пропаганди з практичною діяльністю широких мас трудящих, спрямували її на непримиренну боротьбу з буржуазною ідеологією. Основою її поглядів на роль і завдання партійної пропаганди була вироблена ними теорія наукового комунізму, в якій всебічно обґрунтована всесвітньо-історична місія робітничого класу і його партії у революційній перестрої світу. Про це в «Тезах про Фейербаха» К. Маркс писав: «Філософи тільки по-різному *пояснювали* світ, але справа полягає в тому, щоб *зміняти* його»³. Ця генеральна лінія визначила місце комуністичної пропаганди як могутнього засобу і дійового методу розповсюдження марксизму. Виконуючи важливу ідейно-виховну роль, комуністична пропаганда вже у 40-і роки минулого століття під керівництвом основоположників наукового комунізму сприяла підготовці пролетаріату до вступу в епоху свідомої боротьби проти своїх експлуататорів, а пізніше — до активної революційної боротьби за повалення капіталізму і перемогу соціалізму. Про розгортання пропаганди комуністичних ідей, їх популярність у масах, Ф. Енгельс писав К. Марксу: «У Кельні я провів три дні і був вражений надзвичайними успіхами нашої пропаганди». «Тут, в Ельберфельді,— писав у другому листі Ф. Енгельс,— відбуваються чудеса... Успіх колосальний. Комунізм є головною темою розмов, і кожний день приносить нам нових прихильників... Найтупіша, найлінівіша, найбільш філістерська публіка, яка нічим у світі не цікавилась, починає просто захоплюватись комунізмом»⁴.

Творчо розвиваючи положення основоположників марксизму в нових історичних умовах, В. І. Ленін наголошував, що ідеологічна робота партії необхідна в трьох сферах: теоретичній, пропагандистській, організаційній⁵. Тільки робота в усіх цих сферах, вчив Ленін, може забезпечити партії ідейне керівництво масами. Пропаганда, зазначав Володимир Ілліч, сама по собі не створює теоретичних узагальнень. Такі завдання вирішує теоретична робота партії⁶. Але без пропаганди ніякі теорії і погляди не можуть оволодіти масами і стати матеріальною силою⁷.

Підкреслюючи значення пропаганди в сукупності трьох сфер ідеологічної діяльності партії, В. І. Ленін писав: «Не можна бути ідейним керівником без... теоретичної роботи, як не можна бути ним без того, щоб спрямовувати цю роботу за вимогами справи, без того, щоб пропагувати результати цієї теорії серед робітників і допомагати їх організації»⁸. Цим Володимир Ілліч підкреслював, що умовами революційної боротьби пропаганда ставиться на перше місце, так як за її допомогою партія домагається перетворення народу у свою політичну армію. Без цього, як неодноразово вказував В. І. Ленін і яскраво підтвердив досвід революційної боротьби в нашій та інших соціалістичних країнах, переможна соціалістична революція не могла здійснитися.

³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 3, стор. 4.

⁴ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 27, стор. 5, 20.

⁵ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 1, стор. 283—290.

⁶ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 21—27.

⁷ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 315.

⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 1, стор. 287.

Обгрунтувавши стратегічні завдання пропаганди, В. І. Ленін робив також і основні її напрями — розповсюдження серед трудящих мас пролетарської, марксистської ідеології і здійснення непримиренної боротьби проти буржуазної ідеології. В. І. Ленін наголошував, що комуністична пропаганда покликана не тільки розповсюджувати революційні ідеї, погляди, теорії, а й досягти того, щоб вони стали переконанням людей, втілювались в реальні справи трудящих, стали нормою їх поведінки⁹. В. І. Ленін зазначав, що після переможної соціалістичної революції, стару пропаганду, яка лише роз'яснювала, що таке комунізм, необхідно замінити новою, яка повинна показати, як комунізм будувати¹⁰, як «виховати справжніх комуністів, здатних перемогти брехню, передсуди і допомогти трудящим масам перемогти старий порядок і вести справу будівництва держави без капіталістів, без експлуататорів, без поміщиків»¹¹.

З виникненням наукового комунізму, створенням партії нового типу, перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції комуністична пропаганда, постійно розповсюджуючи марксистсько-ленінські ідеї серед народних мас, ідеологічно забезпечувала і забезпечує перетворення їх у творчу силу суспільного розвитку. Вона завжди несе трудящим подум'яні слова партії, її директиви, настанови, поради і озброює їх знанням революційної теорії, основних закономірностей комуністичного будівництва.

В сучасний період, в умовах розвинутого соціалістичного суспільства роль ідеологічної роботи, у тому числі і партійної пропаганди, як зазначається в матеріалах XXV з'їзду КПРС, незмірно зростає. Це зумовлено тим, що в нашій країні здійснюються відчутні якісні зміни, в життя вступають нові покоління, розвиток науки і техніки оновлює соціально-економічні умови, постійно зростають свідомість і поінформованість народу. Все це ставить підвищені вимоги до всієї ідеологічної роботи в масах¹². «Ніколи ще,— говорив у доповіді, присвяченій 60-річному ювілею Великого Жовтня, Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнєв,— ми не мали таких сприятливих можливостей для... всебічного розвитку особи»¹³.

Роль комуністичної пропаганди в сучасних умовах незмірно зростає в зв'язку з активною теоретичною діяльністю КПРС. Виконуючи роль політичного авангарду робітничого класу, всього народу, керівної і спрямовуючої сили радянського суспільства, яка знайшла своє законодавче закріплення в новій Конституції СРСР, КПРС творчо розвиває і застосовує теорію наукового комунізму у відповідності до нових історичних умов.

В рішеннях останніх з'їздів партії, матеріалах Пленумів ЦК КПРС, постановах Центрального Комітету партії, у промовах і виступах Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва, інших керівників партії узагальнені важливі етапи революційної боротьби і соціалістичного будівництва, проблеми соціально-економічного і політичного розвитку радянського суспільства, перспективи світового революційного процесу.

⁹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 383, 384, 385—388.

¹⁰ Див.: Там же, стор. 387.

¹¹ Там же, стор. 384.

¹² Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 82—83.

¹³ Л. І. Брежнєв. Великий Жовтень і прогрес людства. Доповідь на спільному урочистому засіданні Центрального Комітету КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР у Кремлівському Палаці з'їздів 2 листопада 1977 року, К., 1977, стор. 9.

Одним з найважливіших досягнень марксистсько-ленінської думки є розробка концепції розвинутого соціалістичного суспільства. Теоретичний висновок КПРС з цього питання послужив основою для характеристики сучасних особливостей соціально-економічного, політичного та духовного розвитку СРСР. Нова Конституція СРСР закріпила побудову в нашій країні розвинутого соціалістичного суспільства як закономірного етапу на шляху до комунізму¹⁴.

Партією теоретично обгрунтоване положення про радянський народ як нову історичну спільність людей, про зміцнення провідної ролі робітничого класу, про шляхи дальшого розвитку пролетарського соціалістичного інтернаціоналізму та дружби народів.

Важливим напрямом теоретичної діяльності, що об'єднує ряд взаємопов'язаних проблем, виступає розробка шляхів дальшого вдосконалення продуктивних сил і виробничих відносин розвинутого соціалізму. Дальший розвиток отримали проблеми соціальної політики партії і, насамперед, процесів зростання матеріального і культурного рівня життя радянського народу.

Теоретичне обгрунтування питань сучасного розвитку нашого суспільства має величезне значення. Нові досягнення марксистсько-ленінської думки стимулюють устремління мас глибше, повніше освоїти наукову ідеологію, озброюють кадри баченням соціальної перспективи. Теоретичні положення і висновки, що містяться у документах партії, виступають науковою основою комуністичної пропаганди в сучасних умовах. Вона покликана зробити їх надбанням всього радянського народу, сприяти дальшому підвищенню комуністичної свідомості, ідейності мас, формуванню у всіх радянських людей марксистсько-ленінського світогляду.

Одне з головних завдань комуністичної пропаганди полягає у тому, щоб забезпечити тісний зв'язок марксистсько-ленінської теорії з життям, з практикою комуністичного будівництва, ідеологічно забезпечити втілення в життя рішень партії. Яскравим прикладом цього служать матеріали і рішення XXV з'їзду КПРС, з яких випливає постійна вимога до партійних організацій, ідеологічних кадрів — значно підвищувати роль пропаганди в роз'ясненні і реалізації завдань десятої п'ятирічки — п'ятирічки ефективності і якості. «Донести ідеї з'їзду до кожного комуніста, до кожної радянської людини — такий почесний обов'язок не тільки пропагандистів, лекторів, доповідачів, а й усіх наших партійних активістів. У цю роботу треба вкласти всі свої знання, все вміння переконувати, всю силу душі. В усьому цьому — одна з передумов неухильного проведення в життя рішень з'їзду»¹⁵.

В цьому плані в республіці успішно виконується комплекс заходів по здійсненню рішень XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України, розроблених травневим (1976 р.) Пленумом ЦК Компартії України. Перетворюючи їх в життя, багаточисленна армія ідеологічних працівників під керівництвом партійних організацій використовує різноманітні засоби, форми і методи комуністичної пропаганди, спрямовує свої зусилля на те, щоб сприяти озброєнню «комуністів, усіх трудящих знаннями ідейної спадщини Маркса—Енгельса—Леніна, історичного досвіду КПРС, ясним розумінням політики партії, вмінням відстоювати принципи комуністичної ідеології, радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, з наукових позицій оцінювати нові яви-

¹⁴ Див.: Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, К., 1977, стор. 4.

¹⁵ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 83—84.

ща суспільного життя і робити правильні висновки для практичної роботи»¹⁶.

Ідеологічний актив республіки, який нараховує у своєму складі понад 386 тисяч пропагандистів системи партійної освіти, комсомольського політнавчання і економічної освіти трудящих, майже 730 тис. агітаторів, 317 тис. політінформаторів, понад 654 тис. лекторів партійних комітетів і товариства «Знання»¹⁷ веде наполегливу роботу по роз'ясненню марксистсько-ленінської теорії, рішень XXV з'їзду КПРС в тісному зв'язку з життям. Наприклад, на харківських підприємствах в складі лекторів партійних комітетів і організацій товариства «Знання» 200 правофлангових п'ятирічки, досвідчених майстрів своєї справи. Вони постійно виступають безпосередньо на робочих місцях, перед слухачами шкіл і семінарів з питань підвищення ефективності виробництва і якості продукції¹⁸.

Використовуючи ефективні форми і методи пропаганди, лектори і пропагандисти, всі ідеологічні кадри спрямовують свої зусилля насамперед на глибоке розкриття теоретичних положень XXV з'їзду КПРС, зростання керівної ролі партії у сучасних умовах, всесвітньо-історичного значення Великої Жовтневої соціалістичної революції, переваг радянського способу життя, показ визначних досягнень ленінської національної політики КПРС, зокрема, теоретичних основ соціалістичного інтернаціоналізму, дружби народів, радянського патріотизму. Пропаганда цих актуальних проблем проводиться цілеспрямовано, на конкретних яскравих прикладах розкриваються досягнення нашого народу за 60 років Радянської влади, корінні переваги соціалізму над капіталізмом.

Важливою особливістю всієї пропагандистсько-агітаційної роботи в республіці, як і у всій країні, є поглиблена пропаганда марксизму-ленізму, матеріалів XXV з'їзду КПРС, економічної стратегії і соціальної політики партії¹⁹. Найважливішою особливістю розвитку суспільної свідомості на сучасному етапі, наголошено в матеріалах XXV з'їзду КПРС, є масове вивчення марксизму-ленізму²⁰. В цьому велика роль належить політичній освіті, системі партійної освіти, комсомольського політнавчання і економічної освіти трудящих. Лише в нашій республіці різними формами політичної і економічної освіти охоплено майже 13 млн. чоловік²¹.

Велика роль в політичній освіті трудящих належить лекторським групам партійних комітетів і організаціям товариства «Знання». В республіці нараховується 25 обласних, Київська міська, яка має право обласної, 113 міських, 567 районних і понад 28 тис. первинних організацій товариства «Знання». Вони вміло застосовують різноманітні форми і методи пропаганди рішень XXV з'їзду КПРС, положень і висновків, які містяться у документах ЦК КПРС, присвячених 60-й річниці Вели-

¹⁶ Постанова ЦК КПРС «Про завдання партійної освіти в світлі рішень XXV з'їзду КПРС». — «Під прапором ленізму», 1976, № 3, стор. 2.

¹⁷ Комуністична партія України — бойовий загін КПРС, К., 1976, стор. 103—106.

¹⁸ Ю. Н. Єльченко. Удосконалювати стиль і методи роботи відділів пропаганди і агітації партійних комітетів. — «Комуніст України», 1976, № 9, стор. 45—46.

¹⁹ Про роботу партійних організацій республіки по підготовці до 60-річчя Великої Жовтня і виконанню рішень XXV з'їзду КПРС з питань підвищення ефективності промислового виробництва і капітального будівництва. Доповідь товариша В. В. Щербицького на Пленумі ЦК Компартії України 12 квітня 1977 року. — «Радянська Україна», 14 квітня 1977 року.

²⁰ Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 83.

²¹ В. В. Щербицький. XXV съезд КПСС о совершенствовании социалистического образа жизни и формировании нового человека, М., 1977, стор. 201.

кої Жовтневої соціалістичної революції, роз'ясненню нової Конституції СРСР, внутрішньої і зовнішньої політики партії, популяризації досягнень науки і техніки. У цій пропагандистській роботі беруть активну участь 3880 академіків, докторів наук і професорів, 59843 науковці і викладачі вузів, більше 260 тис. учителів, 100 тис. інженерів і техніків, 58 тис. лікарів, 15 тис. юристів, 50 тис. спеціалістів сільського господарства²².

Усі пропагандистські кадри спрямовують свої зусилля на ідеологічне забезпечення виконання соціально-економічної програми партії, на все більше розгортання соціалістичного змагання, на успішне виконання планів десятої п'ятирічки. Їх багатогранна робота в масах, яка успішно ведеться під керівництвом партійних організацій республіки, помітно впливає на виконання десятої п'ятирічки і, зокрема, є певним вкладом «...у зміцнення єдиного народногосподарського комплексу країни, який є міцною основою розвитку кожної союзної республіки»²³.

Суттєвий вплив на підвищення ролі комуністичної пропаганди здійснює процес міжнародної розрядки. В цих умовах, з одного боку, створюються сприятливі можливості для поширення ідей соціалізму, а, з другого, стає більш активним ідейне протиборство двох систем, імперіалістична пропаганда — більш витонченою, наклепницькою. В таких умовах, зазначив XXV з'їзд КПРС, потрібна активна, оперативна і переконлива пропагандистська робота, своєчасна відсіч ворожим ідеологічним диверсіям²⁴. Це глибоко наукове обґрунтування, зроблене XXV з'їздом партії, впливає з лєнінського вчення про партію нового типу, в діяльності якої відводиться історичне місце пропаганді революційної теорії. Однак не слід забувати, зазначається в матеріалах з'їзду, що зусиллям нашої пропаганди, спрямованим на формування нової людини, всіляко намагається протидіяти ворожа імперіалістична пропаганда. Причина цього пояснюється тим, як вчив В. І. Ленін, що комуністична ідеологія утверджується не сама по собі, не гладко, безперешкодно, а у боротьбі з буржуазною ідеологією, з чужими робітничому класу, ворожими комунізму поглядами, ідеями, теоріями²⁵.

Ця боротьба є відображенням основного протиріччя нашої епохи, протиріччя між капіталізмом і соціалізмом. Капіталізм як суспільно-економічний лад історично жив себе. Він змушений уступати соціалізму одну позицію за другою. В той же час сили соціалізму неухильно зростають. Тезис нашої партії про вирішальний фактор соціалізму в міжнародних відносинах в умовах розрядки, наповнюється новим ще більш вагомим змістом. Сьогодні «жодна об'єктивна людина, — відзначав товариш Л. І. Брежнев, — не може заперечувати, що вплив країн соціалізму на хід світових подій стає дедалі сильнішим, дедалі глибшим»²⁶.

Постійно міцніючих міжнародних позицій соціалізму не можуть не враховувати найлютіші наші противники, ідеологи імперіалізму, також як і зростаючих симпатій народів до соціалізму, силу комуністичних ідей, оволодіваючих масами. Вони змушені признавати, що стримувати комунізм у другій половині XX віку фактично неможливо. У зв'язку з цим достатньо повно висловився колишній президент США Р. Нік-

²² «Трибуна лектора», 1977, № 3, стор. 2.

²³ Про роботу партійних організацій республіки по підготовці 60-річчя Великого Жовтня і виконання рішень XXV з'їзду з питань підвищення ефективності промислового виробництва і капітального будівництва. Постанова Пленуму ЦК Компартії України. — «Комуніст України», 1977, № 5, стор. 5.

²⁴ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 83.

²⁵ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 360.

²⁶ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 6.

сон. Він у своїй книзі «Значення комунізму для американців» пише: «Ми повинні визнати, що комунізм володіє притягальною силою... Ми повинні прорватися через зовнішню оболонку і добратися до самого серця комуністичної ідеї, а основним її положенням є те, що суспільство в своєму розвитку неминуче проходить певні ступені»²⁷. Інакше кажучи, Ніксон, як й інші буржуазні ідеологи неспроможні заперечити марксистсько-ленінське вчення про неминучість заміни капіталізму соціалізмом, комунізмом. Буржуазні ідеологи відкрито визнають, що немає зброї, адекватної комунізму, що марксистсько-ленінським ідеям притаманний динамізм і здатність піднімати широкі народні маси.

В такому ж плані виступає буржуазний ідеолог Д. Белл. У своїй книзі «Культурні протиріччя капіталізму» він пише: «...ми наближаємося до водорозділу західного суспільства: ми — свідки кінця буржуазної ідеї — того погляду на людську діяльність і соціальні відносини..., що визначав сучасну еру на протязі останніх двох століть»²⁸.

В сучасних умовах імперіалізм ще з більшою лютістю силкується підірвати революційні ідеали соціалізму. Буржуазні ідеологи намагаються протипоставити комунізму картину розвитку людства за зразком капіталістичного суспільства. В боротьбі проти соціалізму, світового комуністичного руху висувуються і використовуються різноманітні антикомуністичні лозунги, доктрини, концепції, тактичні прийоми, спрямовані на проникнення капіталізму в соціалістичні країни, здійснення політичної й економічної диверсії, реставрацію капіталізму в країнах соціалізму. Всі вони розробляються пропагандистськими центрами антикомунізму — злісного ворога міжнародного революційного руху, національного і соціального прогресу, пролетарського інтернаціоналізму. Антикомунізм — головна ідейно-політична зброя імперіалізму. Він являє собою найреакційнішу силу сучасного світу, що спрямована проти комуністичної ідеології, світової системи соціалізму, революційного руху робітничого класу.

З цього випливає, що боротьба проти ідеології антикомунізму, буржуазних і ревізіоністських теорій, фальсифікаторів ідей марксизму-ленінізму — об'єктивна необхідність. «Тут потрібна висока політична пильність, ... своєчасна відсіч ворожим ідеологічним диверсіям»²⁹. В. І. Ленін вчив, що «коли ідейний вплив буржуазії на робітників падає, підривається, слабшає, буржуазія *скрізь і завжди* вдавалася і буде вдаватися до найодчайдушнішої брехні і наклепу»³⁰. Саме в такому стані знаходиться сучасна буржуазна ідеологія.

Події останніх років з новою силою підтверджують, наголошується в матеріалах XXV з'їзду КПРС, що капіталізм — це суспільство, позбавлене майбутнього³¹. Імперіалізм безсилий повернути втрачену ним історичну ініціативу, повернути назад розвиток сучасного світу. І не дивлячись на це, імперіалізм з подвійною енергією намагається нав'язати народам свій ідеологічний вплив.

В такій обстановці комуністична пропаганда покликана стояти на височині класових завдань, вести безкомпромісну боротьбу проти буржуазної ідеології, антикомунізму. «Обов'язок наших працівників пропагандистського, агітаційно-масового фронту, — говорить товариш Л. І. Брежнев, — давати своєчасну, рішучу й ефективну відсіч цим ідеоло-

²⁷ Цит. за кн. Г. Б. Хромушин. Буржуазные теории политической экономии. М., 1972, стор. 151.

²⁸ D. Bell. The Cultural Contradiction of Capitalism. New York, 1976, p. 7.

²⁹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 83.

³⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 335.

³¹ Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 32.

гічним наскокам, нести сотням мільйонів людей правду про соціалістичне суспільство, про радянський спосіб життя, про будівництво комунізму в нашій країні. І робити це треба переконано, переконливо, дохідливо і яскраво. Голос правди про Радянський Союз повинні чути на всіх континентах нашої Землі»³².

У світлі рішень з'їздів КПРС комуністична пропаганда рішуче викриває ворожу ідеологію, відстоює чистоту революційного вчення, сприяє згуртуванню соціалістичної співдружності і всього комуністичного руху, подає моральну підтримку народам, які ведуть боротьбу проти імперіалізму, за свою національну незалежність. В цьому її все-світньо-історичне значення.

Історичний досвід КПРС переконливо доводить, що комуністична пропаганда виступає важливим засобом формування наукового, марксистсько-ленінського світогляду радянських людей, їх ідейного загартування, виховання стійких будівників комуністичного суспільства.

Наголошуючи на необхідності підвищення рівня комуністичної пропаганди, XXV з'їзд КПРС підкреслив, що в умовах розвинутого соціалістичного суспільства, коли значно зросла свідомість радянських людей, активізувалась діяльність засобів масової інформації, створені необхідні умови для підвищення ефективності пропагандистського процесу, покликаного виконувати роль зв'язуючого засобу між марксистсько-ленінською теорією і суспільно-політичною практикою. Цьому сприяє неухильне додержання ленінських принципів комуністичної пропаганди — міцних і ясних орієнтирів, які допомагають правильно і глибоко роз'яснювати марксистсько-ленінську теорію широким масам трудящих і вести боротьбу проти буржуазної ідеології. XXV з'їзд вказав, що одним з найголовніших принципів нашої комуністичної ідеології, її складової частини — партійної пропаганди є партійність. З'їзд зажадав від усіх партійних організацій, щоб в ідейно-виховній, в тому числі пропагандистській роботі «...послідовно додержувались принципи партійності, ...давалась рішуча відсіч правоопортуністичним і лівацьким поглядам зарубіжних ідейних противників»³³.

Велике значення для підвищення ефективності комуністичної пропаганди мають положення XXV з'їзду КПРС про необхідність комплексного підходу до всієї справи комуністичного виховання, забезпечення тісної єдності ідейно-політичного, трудового і морального виховання з урахуванням особливостей різних груп трудящих.

У світлі цього важливого завдання з'їзду партійні організації республіки спрямовують свої зусилля на дальше удосконалення системи політичної та економічної освіти. Вони домагаються, щоб пропаганда, як невід'ємна частина ідеологічної роботи, сприяла глибокому засвоєнню революційної теорії марксизму-ленізму всіма радянськими людьми і свідомому її застосуванню у практичній діяльності мільйонів трудящих по будівництву комуністичного суспільства.

Н. И. Соцкий

ВОЗРАСТАНИЕ РОЛИ КОМУНИСТИЧЕСКОЙ ПРОПАГАНДЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Резюме

В статье раскрываются основные факторы, способствующие дальнейшей активизации коммунистической пропаганды в условиях развитого социализма.

³² Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 103—104.

³³ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 82.

До 60-річчя Комуністичної партії України

Л. П. НАГОРНА (Київ)

ЛЕНІНСЬКІ ІНТЕРНАЦІОНАЛІСТСЬКІ ПРИНЦИПИ В УТВОРЕННІ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ

Ленінське вчення про партію являє собою цілісність теоретичних, політичних та організаційних принципів її життєдіяльності. Надаючи великого значення єдності партії в програмних, теоретичних питаннях, В. І. Ленін завжди ставив дієвість цього фактору у пряму залежність від доповнення ідейної єдності єдністю організаційною. «...Пролетаріат,— писав він,— може стати і неминуче стане непереможною силою лише завдяки тому, що ідейне об'єднання його принципами марксизму закріплюється матеріальною єдністю організації, яка згуртовує мільйони трудящих в армію робітничого класу. Перед цією армією не встоїть ні одряхліла влада російського самодержавства, ні дряхліюча влада міжнародного капіталу»¹.

Створена В. І. Леніним більшовицька партія — партія нового типу — тим і відрзнялася від реформістських партій II Інтернаціоналу, що вона являла собою не просто союз однодумців, а й міцну, боєздатну організацію. Будучи передовим, свідомим загоном пролетаріату, партія стала вищою формою його класової організації, втіленням зв'язків передового загону робітничого класу з мільйонними масами трудящих.

Основоположним принципом будівництва партії нового типу став принцип демократичного централізму, що органічно сполучав централізм і демократію. Однаково ворожий як організаційній аморфності, так і бюрократичному централізмові, цей принцип забезпечив ту єдність волі і дій, яка дала партії змогу виконати роль політичного вождя трудящих. Свідомість і організованість партії, рівень її керівництва масами стали запорукою правильності її політичної лінії, неухильного проведення її в життя.

Ленінський принцип будівництва партії на основі демократичного централізму передбачав необхідність створення єдиної системи партійних організацій, побудованих за територіально-виробничим принципом. У багатонаціональній країні, якою була Росія, виконати роль політичного авангарду трудящих могла лише партія, інтернаціональна як за своєю ідеологією і характером діяльності, так і за типом побудови.

Розв'язуючи питання про співвідношення інтернаціонального і національного у будівництві партії, В. І. Ленін виходив з єдності і нероздільності інтернаціональних і національних завдань пролетаріату всіх частин імперії, з необхідності якнайтіснішого згуртування пролетарів різних націй у спільній боротьбі проти всіх видів гноблення, за новий, вільний від експлуатації трудящих суспільний лад. Однією з про-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 8, стор. 386.

грамних настанов партії в національному питанні було «...злиття ро бітників усіх націй»². У цій формулі знайшла гранично чітке відображення думка про те, що перед лицем об'єднаних сил капіталу пролетаріат повинен виступити згуртованим на принципах інтернаціоналізму.

Марксизм-ленінізм вперше в історії підпорядкував національне питання головному, основному завданню пролетаріату і його партії — боротьбі за повалення капіталізму, за встановлення диктатури пролетаріату, за побудову соціалізму і комунізму. Він незаперечно довів, що шлях до ліквідації міжнаціональних антагонізмів лежить через неперемнену боротьбу національних загонів пролетаріату і проти «чужої» і проти «своєї» буржуазії. Тільки об'єднавши зусилля пролетарів усіх націй Росії для повалення буржуазного ладу можна покінчити з національним гнобленням — цю послідовно інтернаціоналістську ідею настійно пропагувала в масах ленінська партія.

Втілення на практиці ідейних, тактичних і організаційних принципів будівництва партії нового типу істотно звужувало можливість буржуазного впливу на пролетаріат, стояло на перешкоді буржуазно-ліберального розбещування робітників лозунгами «національної єдності». Саме тому ці принципи утверджувалися в неперемненій боротьбі проти буржуазної агентури в робітничому класі. В ролі глашатая націоналістичного автономізму виступив ще напередодні II з'їзду РСДРП Бунд. Федеративний принцип побудови партії обстоювали соціал-демократичні організації латишів і вірмен³.

Непересвершений стратег і тактик пролетарської класової боротьби В. І. Ленін рішуче виступив проти спроб опортуністів будувати партію не за класовим, а за національним принципом, створювати її не як згуртовану пролетарську партію, а як федерацію відокремлених національних організацій. При цьому він виходив з того, що утворювати відособлені національні соціал-демократичні організації — значить культивувати національну обмеженість, «...вносити відчуженість і відособленість...»⁴ в робітничий рух. Щоб підкреслити свій інтернаціональний характер, РСДРП назвала себе російською, а не руською партією.

Проте інтернаціональну єдність партії та її організацій на місцях В. І. Ленін не мислив без уважного врахування нею в своїй діяльності національного фактору, місцевих особливостей. У статті «Наше найближче завдання», написаній у 1899 р., В. І. Ленін ставить питання про те, «як поєднати необхідність повної свободи місцевої соціал-демократичної діяльності з необхідністю утворити єдину — і, значить, централістичну — партію?»⁵. Відстоюючи інтернаціональний принцип побудови соціал-демократичних організацій, партія разом з тим вважала себе зобов'язаною «...фактично забезпечити задоволення всіх партійних інтересів і потреб соціал-демократичного пролетаріату кожної даної національності, зважаючи і на його культурно-побутові особливості»⁶. Розв'язання цього завдання мислилося шляхом влаштування конференцій соціал-демократів даної національності, представництва національної меншості в місцевих, обласних і центральних установах партії, утворення особливих літераторських, видавничих, агітаторських груп і т. п. На основі цієї платформи відбулося часткове злиття РСДРП з на-

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 304.

³ Докладніше про це див.: Л. А. Слепов. Ленинская партия — партия пролетарского интернационализма, М., 1970, стор. 20.

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 7, стор. 118.

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4, стор. 182.

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 12, стор. 218.

ціональними соціал-демократичними організаціями після IV (Об'єднавчого) з'їзду РСДРП.

Із загостренням національного питання в роки нового революційного піднесення на порядок денний знову стало питання «...про *будову* нашої партії у відношенні національному»⁷. У зв'язку з відкритим виступом Бунду проти програмних настанов партії у національному питанні Краківська нарада ЦК з партійними працівниками відзначила «...цілковите банкрутство федералістичних начал у побудові с.-д. партії і глибоку шкідливість відокремленості «національних» с.-д. організацій для пролетарської справи»⁸. Підтвердивши інтернаціональний принцип побудови партійних організацій, Поронінська нарада ЦК РСДРП з партійними працівниками викрила буржуазно-націоналістичний характер запозиченої з арсеналу «австро-марксистських «теоретиків» II Інтернаціоналу ідеї «культурно-національної автономії», дала чітке визначення лозунга права націй на самовизначення як права на відокремлення і утворення самостійної держави.

Розвиваючи і обґрунтовуючи в роки нового революційного піднесення марксистську програму в національному питанні і національну політику партії, В. І. Ленін розглядав національне питання як в плані програмному, так і в організаційному і в політичному (тактичному) аспектах. В організаційному плані особлива увага зверталася на гармонійне поєднання принципів інтернаціоналізму, централізму і автономії в будівництві РСДРП. «Не федерація в будові партії і не утворення національних с.-д. груп, а єдність пролетарів усіх націй даної місцевості з веденням пропаганди і агітації *всіма* мовами місцевого пролетаріату, із спільною боротьбою робітників усіх націй проти будь-яких національних привілеїв, з автономією місцевих і обласних організацій партії»⁹, — цей сформульований В. І. Леніним висновок про конкретні форми організації партії в багатонаціональній країні став важливою складовою частиною ленінського вчення про партію нового типу. Політичний аспект національного питання полягав у наполегливій боротьбі партії проти шовінізму і націоналізму, у великій роботі по інтернаціоналістському вихованню трудящих, у поглибленні зв'язків робітничого класу з трудящими масами всіх народів Росії.

Завдяки утвердженню ідей інтернаціоналізму як у політиці, так і в організаційній побудові пролетарської партії, в Росії вперше у світовій історії було знайдено правильне розв'язання проблеми співвідношення інтернаціонального і національного в робітничому русі. Єдина пролетарська організація успішно долала національне недовір'я, відчуженість робітників різних національностей. Високо оцінюючи досягнуту єдність дій, В. І. Ленін писав: «Це не фраза, а пролетарське розв'язання національного питання. Єдине розв'язання»¹⁰.

У складі єдиних організацій ленінської партії пройшли велику школу ідейного виховання і політичного загартування і більшовики України. За неповними даними, у 1914 р. у більш як 50 населених пунктах України діяло до 80 партійних організацій і груп¹¹. Різноманітні за своїм складом, вони стали провідною силою українського робітничого класу, єдиними виразниками і захисниками інтересів усіх трудящих, організаторами їх боротьби за соціальне і національне визволення.

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 22, стор. 218.

⁸ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, т. I, К., 1954, стор. 276.

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 23, стор. 306.

¹⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 48, стор. 158.

¹¹ Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1977, стор. 140.

ЦК РСДРП(б) надавав великого значення налагодженню тісних зв'язків між окремими партійними організаціями України, створенню регіональних партійних об'єднань. У лютому 1904 р. за ініціативою В. І. Леніна в Одесі було створено Південне бюро ЦК (В. В. Воробський, І. Х. Лалаянц, К. Й. Лезицький), яке об'єднувало організаційну та агітаційно-пропагандистську діяльність Одеського, Катеринославського, Миколаївського комітетів та ряду дрібних організацій Півдня. Рішення конференції південних комітетів, проведеної у вересні 1904 р., відіграли велику роль у боротьбі проти дезорганізаторської діяльності меншовиків і примиренців, за скликання III з'їзду партії.

На необхідності утворення територіальних партійних об'єднань В. І. Ленін неодноразово наголошував і пізніше. У 1912 р. він писав у листі Бюро ЦК РСДРП в Росії, направленому через Київський комітет РСДРП: «Треба неодмінно створити обл. ком-ти (або просто групи довірених *агентів*), зв'язані з ними, для кожної області. Без цього все нетривке»¹². Відповідно до цієї директиви більшовики України розпочали підготовку до скликання південноросійської обласної конференції. Секретарем бюро по скликанню конференції став В. В. Воробський, який очолював у той час одеську групу соціал-демократів¹³. Представник Київського комітету Д. М. Шварцман здійснив об'їзд партійних організацій Єнакієвого, Харкова, Полтави, заручившись їх готовністю взяти участь у конференції. Проте внаслідок масових арештів у Києві і Одесі скликати її не вдалося¹⁴.

Завдяки інтернаціоналістському принципу побудови більшовицьких організацій, авангард робітничого класу України виявився надійно імунізованим проти отрути націоналізму, яку посилено намагалися внести в середовище робітничого класу дрібнобуржуазні партії, насамперед УСДРП. Шовіністична пропаганда націоналістів, яка йшла здебільшого під зовні безневинними лозунгами «згуртування українських марксистів», подолання «національної пасивності», «піднесення національної самосвідомості» робітників, не знаходила відгуку у більшовицькому середовищі. Не позначилась на діяльності організацій РСДРП, що працювали на Україні, і націоналістична проповідь єврейського сепаратизму.

Перемога Великого Жовтня стала тріумфом пролетарського інтернаціоналізму і відкрила новий етап у його дальшому розвитку. Згуртувавши на інтернаціональній платформі всі національні загони російського пролетаріату, партія більшовиків забезпечила єдиний фронт трудящих Росії у соціалістичній революції. «...Перемога Жовтня, — підкреслив Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев, — була одночасно перемогою в боротьбі за національне визволення. Народи колишньої царської Росії вперше здобули можливість історичного вибору, право самим визначити свою долю»¹⁵. На руїнах царської «тюрми народів» виникла принципово нова державна спільність вільних трудівників, заснована на справжньому народовладді, послідовному демократизмі і пролетарському інтернаціоналізмі. Перемога соціалістичної революції стала головною і вирішальною передумовою виникнення нового типу міжнародних відносин, братерського союзу вільних націй.

¹² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 48, стор. 57.

¹³ ЦДІА УРСР, ф. 386, 1912 р., спр. 1920, арк. 32.

¹⁴ Докладніше про це див.: К попытке созыва в 1912 году конференции большевистских организаций Украины. — «Літопис революції», 1928, № 4, стор. 148—157.

¹⁵ Л. І. Брежнев. Великий Жовтень і прогрес людства, К., 1977, стор. 7.

Найвеличнійший в історії революційний переворот, яким була Жовтнева революція, вимагав від партії дальшого розвитку, конкретизації стосовно нових умов багатьох питань національних відносин, зокрема питань національно-державного будівництва. Відкриття В. І. Леніним Республіки Рад як загальнополітичної і інтернаціональної за своєю суттю основи національно-державного будівництва привело його до висновку про винятково великі можливості використання федеративних і автономних державних форм у розв'язанні національного питання на базі соціалізму. Практика взаємовідносин між Україною і Росією, які згідно з рішеннями I Всеукраїнського з'їзду Рад будувалися на федеративній основі, блискуче підтвердила правильність цього ленінського висновку.

З перемогою Великого Жовтня в діяльності Комуністичної партії почався новий етап, зумовлений докорінними змінами змісту її діяльності. Перед партією, яка стала правлячою, вперше постали завдання безпосереднього керівництва всіма сферами політичного, економічного і культурного життя. В цих умовах В. І. Ленін всебічно обґрунтував закономірність керівної ролі Комуністичної партії в системі диктатури пролетаріату, зміцнення її єдності, розширення демократичних основ у будівництві і діяльності партії при суворій централізації і дисципліні. В листі ЦК до всіх організацій партії від 29 травня 1918 р. підкреслювалося, що державне будівництво на радянських засадах можна вважати до певної міри налагодженим. На перший план висувалися тепер питання партійного будівництва. Завдання послідовного проведення в життя принципів диктатури пролетаріату, підкреслювалося в листі, вимагають «від робітничого класу, від нашої партії, як його авангарду, насамперед міцної, стрункої організації. Поза цією останньою умовою залізна диктатура, що має придушити буржуазію, перетворюється в паперову»¹⁶.

За перше півріччя існування Радянської влади ЦК РКП(б) провів величезну роботу по відновленню діючих раніше і створенню нових партійних організацій, по координації їх діяльності, по перерозподілу партійних кадрів. На весну 1918 р. в країні було створено 16 обласних (крайових) і понад 30 губернських партійних об'єднань, які зв'язували місцеві партійні організації між собою і з ЦК партії¹⁷.

Два обласних партійних об'єднання ще з липня 1917 р. діяли на Україні. Більшовицькі організації Південно-Західного краю і Донецько-Криворізької області були створені на обласних партійних конференціях, що відбулися в середині липня у Києві і Катеринославі. Утворення цих об'єднань сприяло дальшій консолідації більшовицьких сил, полегшувало Центральному Комітету РСДРП(б) керівництво роботою місцевих партійних організацій, які об'єднували на той час, за неповними даними, близько 33 тис. комуністів¹⁸.

На новому етапі партійного будівництва, що настав після перемоги Жовтня, коло завдань регіональних партійних об'єднань значно розширювалося, і одним з них ставало практичне проведення в життя національної політики партії. В тих умовах набуло особливої ваги питання про об'єднання партійних сил в межах всієї України. Необхідність такого об'єднання зумовлювалася зростанням керівної ролі Комуністичної партії, закономірностями розвитку соціалістичного суспільства, особливостями національно-державного будівництва в Країні Рад. Сепара-

¹⁶ «Правда», 29 травня 1918 р.

¹⁷ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 3. ч. I, К., 1968, стор. 341.

¹⁸ Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 195.

тистським діям української буржуазії та її партій, які утворенням т. зв. Української народної республіки намагалися розмежувати єдиний фронт російських і українських трудящих, більшовики України протиставили чітку інтернаціоналістську позицію як у питаннях державного, так і в питаннях партійного будівництва на Україні.

З ініціативою об'єднання більшовицьких організацій, що діяли на Україні, і створення всеукраїнського партійного центру виступив обласний комітет РСДРП(б) Південно-Західного краю. 8 листопада 1917 р. в його органі — газеті «Пролетарская мысль» було опубліковано повідомлення про рішення скликати «з'їзд більшовицьких організацій і фракцій Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів з усієї України і військових організацій Південно-Західного і Румунського фронтів»¹⁹. Наступного дня в редакційній статті цього ж органу чітко говорилося про послідовно інтернаціоналістський принцип, який має стати основою об'єднання. «Зростає необхідність об'єднати всі організації революційної соціал-демократії на Україні в крайову організацію і створити свій центр, який би входив як частина в ціле в Російську соціал-демократичну робітничу партію, був би одним з її загонів». Всеукраїнський партійний центр, говорилося в статті далі, «стане могутнім органом, який внесе однаковість у дії організацій, нині розрізнених, і поведе рішучу боротьбу проти політики націоналізму і шовінізму»²⁰.

Проте одночасно з послідовно інтернаціоналістською точкою зору, висловленою в газеті «Пролетарская мысль», в обласному комітеті РСДРП(б) Південно-Західного краю намітилися й інші, хибні в своїй основі, тенденції. Окремі члени комітету, зокрема Є. Бош, з люксембургіанських позицій заперечували необхідність врахування національних моментів у партійному будівництві. Інші (І. Кулик, Г. Лапчинський) обстоювали федералістичний принцип у побудові РСДРП(б). Можна припустити, що саме внаслідок цих розбіжностей у листі з проханням «санкцій і директив у зв'язку із з'їздом, що скликається», направленому 11 листопада від імені комітету в ЦК РСДРП(б) і підписаному І. Куликом, нічого не говорилося про принципи утворення всеукраїнського партійного об'єднання, але підкреслювалося, що воно мислиться як «противага Українській СДРП», її розкладницькому впливу на український пролетаріат²¹.

Про характер відповіді ЦК РСДРП(б) на цей лист свідчить запис Я. М. Свердлова на його звороті. ЦК не заперечував проти скликання обласного (крайового) з'їзду чи конференції і проти створення соціал-демократичної робітничої партії України на правах обласної організації РСДРП(б). Проте «утворення окремої партії української, як би вона не називалася, яку б програму не приймала», він вважав небажаним і пропонував не вести роботи в цьому напрямі²².

Очевидно, ще до одержання цієї відповіді для погодження з ЦК РСДРП(б) питань про характер новостворюваного партійного об'єднання у Петроград був відправлений представник Обласного комітету С. С. Бакинський. Як згадував пізніше Бакинський, в розмовах з ним В. І. Ленін наголосив на надзвичайній важливості питання, що має дві сторони — національну і організаційну, підкреслив, що невірний крок

¹⁹ Большевицские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти (ноябрь 1917 — апрель 1918 гг.). Сборник документов и материалов, К., 1962, стор. 416.

²⁰ Там же стор. 418.

²¹ Там же, стор. 418—419.

²² Там же, стор. 419.

може мати негативні наслідки, порадив всебічно обговорити це питання з членами бюро ЦК РСДРП(б)²³. 29 листопада питання про соціал-демократичну робітничу партію України обговорювалося на засіданні ЦК РСДРП(б)²⁴. Остаточне рішення мало підготувати бюро ЦК на чолі з В. І. Леніним; на його характер, природно, не могли не вплинути результати розв'язання питання про владу на Україні і про її самовизначення на Всеукраїнському з'їзді Рад, який мав відкритися через кілька днів.

Скликаний у Києві відповідно до рекомендацій ЦК партії і за його згодою Обласний (крайовий) з'їзд РСДРП(б) (3—5 грудня 1917 р.) продемонстрував глибоке розуміння більшовиками ленінських принципів демократичного централізму, їх непохитну вірність цим принципам, їх інтернаціоналізм. Хоча внаслідок неповного представництва з'їзд не став всеукраїнським, значення прийнятих ним рішень виходило далеко за межі Південно-Західного краю. Резолюція «Про Українську Центральну раду» закликала трудящих до рішучої боротьби за владу Рад²⁵. Розглянувши питання про об'єднання більшовицьких організацій України і утворення керівного партійного центра, з'їзд засудив як люксембургіанські, так і федералістичні тенденції в питаннях партійного будівництва. Пропозиція назвати крайову партійну організацію «РСДРП (більшовиків) с.-д. України», підкреслив В. П. Затонський, «означає не нову партію, а лише нове крайове об'єднання (територіальне, а не національне)»²⁶. Враховуючи нагальну потребу в об'єднанні партійних сил в умовах гострої боротьби за владу Рад, з'їзд ухвалив створити на Україні єдину партійну організацію під назвою «РСДРП(б) — соціал-демократія України» як складову частину більшовицької партії. Було обрано Всеукраїнський партійний центр — Головний комітет соціал-демократії України²⁷.

Обласний (крайовий) з'їзд у Києві став, таким чином, важливою віхою на шляху об'єднання партійних організацій і створення всеукраїнського партійного центру. Його рішення відіграли надзвичайно велику роль і в справі боротьби за правильне розв'язання на Україні питань національно-державного будівництва, за владу Рад.

Майже одночасно із з'їздом у Києві відбувалася обласна партійна конференція Донецько-Криворізького басейну. Питання партійного будівництва на цій конференції не стояли, але в резолюції про ставлення до Центральної ради конференція висловилася за скликання у найближчому майбутньому з'їзду партійних організацій Донецько-Криворізького басейну і Південно-Західного краю «з метою вироблення спільного плану агітації і боротьби»²⁸. Резолюція наголошувала також на необхідності скликання Всеукраїнського з'їзду Рад.

І Всеукраїнський з'їзд Рад, який відбувся в Харкові 11—12 (24—25) грудня 1917 р., закріпив перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні. «Ця перемога, — підкреслив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щер-

²³ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 70, оп. 4, спр. 94, арк. 24—25.

²⁴ Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 5, октябрь 1917 — июль 1918, М., 1974, стор. 94; Протоколы Центрального Комитета РСДРП(б). Август 1917—февраль 1918. М., 1958, стор. 155.

²⁵ Большевицские организации Украины..., стор. 420.

²⁶ Областной съезд РСДРП(б-ков) (Первое всеукраинское совещание большевиков). — «Летопись революции», 1926, № 5, стор. 83.

²⁷ Докладніше про з'їзд див.: П. Л. Варгатюк. Обласний (крайовий) з'їзд РСДРП(б) у Києві 3—5 грудня 1917 р., — «УІЖ», 1977, № 12, стор. 100—105.

²⁸ Большевицские организации Украины..., стор. 98.

бицький, — стала торжеством ленінських ідей пролетарського інтернаціоналізму, торжеством національної політики Комуністичної партії»²⁹. Вперше в історії український народ здобув справді народну державність — створив Республіку Рад, став повновладним господарем своєї долі, дістав небачений простір для економічного, політичного і культурного розвитку. Як і передбачав В. І. Ленін, український народ обрав таку форму свого самовизначення, яка не тільки не розривала традиційні зв'язки між Росією і Україною, але, навпаки, зміцнювала їх на основі радянської федерації. Той факт, що будівництво Української Радянської держави здійснювалося у тісному зв'язку і непорушній єдності з урядом Радянської Росії, на основі рішень II і III Всеросійських з'їздів Рад, декретів Радянської влади, використання набутого братнім російським народом досвіду радянського будівництва, зумовив вражаючі темпи тріумфального маршу Радянської влади по території України.

Встановлення на Україні влади Рад зумовило нове співвідношення політичних сил на її території. Значно зросли вплив більшовицької партії, її роль як організатора перших соціалістичних перетворень, як керівника боротьби за утвердження влади Рад на всій території республіки. Інтереси зміцнення Української Радянської держави, її захисту від посягань буржуазно-націоналістичної контрреволюції, інтереси правильного проведення в життя ленінської національної політики, зміцнення союзу робітничого класу і селянства настійно вимагали координації і об'єднання зусиль всіх комуністів республіки.

В середині грудня бюро ЦК РСДРП(б) прийняло спеціальне рішення в питанні про форми всеукраїнського партійного об'єднання. Про зміст цього рішення можна судити з листів, направлених Секретаріатом ЦК Полтавському комітету РСДРП(б) і Сарненській групі більшовиків у відповідь на їх запити з даного питання. ЦК не заперечував проти створення соціал-демократичної робітничої партії України на правах обласної організації РСДРП(б). Приймаючи таке рішення, ЦК РСДРП(б) виходив як з факту самовизначення України, так і з небажання більшовиків, що тут працювали, «виділятися із загальної партії»³⁰. Рішення ЦК яскраво підтвердило, що у партійному будівництві партія обстоює не просто централізм, а демократичний централізм: в ньому була повністю врахована воля більшовиків України, висловлена Обласним (крайовим) з'їздом у Києві.

Рішення ЦК РСДРП(б) про форми всеукраїнського партійного об'єднання було далшим творчим розвитком ленінського вчення про партію і відіграло винятково велику роль у визначенні характеру і форм партійного будівництва на територіях національних окраїн Росії. Хоча партійні організації формувалися відповідно до адміністративної структури держави, партія висловилася проти тотожності у принципах партійного і державного будівництва. Як підкреслив пізніше VIII з'їзд РКП(б), прийняття федеративного принципу у радянському будівництві не означало, що Комуністична партія повинна була реорганізуватися на основі федерації самостійних партій. Тільки як єдина централізована організація правляча партія багатонаціональної країни могла забезпечити вироблення і здійснення єдиного політичного

²⁹ В. В. Щербигицький. Під прапором Жовтня — до нових звершень. — «Радянська Україна», 24 грудня 1977 р.

³⁰ Переписка Секретаріата ЦК РСДРП(б) з місцевими партійними організаціями (ноябрь 1917 г. — февраль 1918 г.). Сборник документов, ч. II, М., 1957, стор. 112, 125.

курсу, який у максимальній мірі мав відповідати інтересам кожної з національностей Країни Рад.

Протягом наступних місяців потреба у створенні всеукраїнського партійного об'єднання відчувалася дедалі гостріше, але зайнятися підготовкою до з'їзду більшовики України практично не мали змоги. На всій території республіки точилися уперті бої між силами революції і контрреволюції. На організацію збройного захисту революційних завоювань були кинуті всі партійні сили. Що ж до утвореного в грудні Головного комітету соціал-демократії України, то, не будучи зв'язаним достатньою мірою з партійними організаціями найбільших промислових районів України, він виявився не в змозі справитися з функціями всеукраїнського партійного центру.

З середини лютого 1918 р., обстановка на Україні різко погіршала. Зазнавши поразки у класових битвах, збанкрутіла Центральна рада шукала підтримки зовнішніх сил і підписала з Німеччиною та Австро-Угорщиною договір про окупацію України. Прикрившись цим договором, австро-німецька окупаційна армія рушила на Україну. В надії на реставрацію буржуазно-поміщицьких порядків підняли голову всі реакційні сили. Становище ускладнювалося тим, що ЦК РКП(б) не міг відкрито займатися організацією оборони України: за умовами Брестського миру Радянська Росія змушена була підписати мир з Центральною радою; договором передбачалося також виведення з України радянських військ. «Ліві комуністи», які чинили шалений опір підписанню Брестського миру, скористалися цим для нових нападок на ЦК РКП(б) і В. І. Леніна, демагогічно звинувачуючи їх у зраді України.

В цих неймовірно складних умовах комуністи України виявили високе розуміння свого інтернаціонального обов'язку. Надії «лівих комуністів» на те, що на Україні вони знайдуть опору у боротьбі за зрив Брестського миру, не справдилися. II Всеукраїнський з'їзд Рад, який відбувся 17—19 березня в Катеринославі, схвалив рішення IV Всеукраїнського з'їзду Рад про ратифікацію мирного договору з Німеччиною і закликав трудящих України до рішучої боротьби проти окупантів, за владу Рад. З'їзд підкреслив, що нав'язаний Радянській Росії Брестський мирний договір лише формально розриває федеративні зв'язки України з РСФРР, що їх взаємовідносини по суті залишаються попередніми. II Всеукраїнський з'їзд Рад усунув одну з істотних перепон на шляху створення всеукраїнського партійного об'єднання, прийнявши рішення про те, що всі раніше створені радянські об'єднання, у тому числі і Донкривбас, входять до складу України³¹.

Переважаюча більшість комуністів України твердо усвідомлювала, що успіх визвольної боротьби її трудящих у вирішальній мірі залежав від зміцнення опорної бази світової революції — Радянської Росії і не мислила своєї діяльності поза органічним зв'язком з РКП(б). Проте серйозні незгоди, які виявилися в цей час серед керівних партійних працівників України в тактичних питаннях, не могли не спричинитися до появи різних підходів і до проблем партійного будівництва. Переоцінюючи значення того тимчасового фактору, який був зв'язаний із вимушеним розривом федеративних зв'язків між РСФРР і Україною, виразники «лівих» поглядів схилилися до утворення відокремленої від РКП(б) Комуністичної партії України. Подібні настрої були особливо небезпечні тому, що на них намагалися грати, і інколи небезуспішно, «ліві комуністи», яких на Україні очолював Г. Пятаков.

³¹ Большевистские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти, стор. 70—71.

Завдання партійних організацій в обстановці, створеній окупацією, обговорювалися на Таганрозькій партійній нараді (19—20 квітня 1918 р.) В ній взяли участь евакуйовані з України члени комуністичної фракції ЦВК Рад УСРР, члени Народного Секретаріату, відповідальні партійні і радянські працівники, а також окремі ліві з УПСР та УСДРП, які порвали з своїми партіями (всього 71 чол.) Нарада визначила своє завдання так: «створити тимчасовий центр, щоб підготувати з'їзд партійних організацій комуністів-більшовиків України»³². Одночасно підкреслювався попередній характер наради, необов'язковість її постанов для партійних організацій; ці постанови мали служити лише матеріалом для обговорення в партійних організаціях організаційних і тактичних питань партійної роботи на Україні.

На нараді відразу ж зіткнулися дві тенденції в питанні партійного будівництва: Е. І. Квірінг вніс проект резолюції про створення автономної партії у складі РКП(б), М. О. Скрипник — про створення самостійної комуністичної партії, зв'язаної з РКП(б) через міжнародну комісію (III Інтернаціонал). Незначною більшістю голосів пройшла друга пропозиція. До голосів тих, хто, подібно до Скрипника, виходив з неправильно трактованих тактичних міркувань і намагався в такий спосіб зберегти Брестський мир, додалися і голоси тих односторонців Г. Пятакова та Г. Лапчинського, які намагалися використати незалежну від РКП(б) партію для боротьби проти неї і для зриву Брестського миру. На результатах голосування не могла не позначитися позиція лівих українських соціал-демократів, які блокувалися з Г. Лапчинським.

Принципова неправильність цього рішення Таганрозької наради зумовлювалася насамперед тією невірною орієнтацією, яку воно давало комуністам окупованої України. В час, коли, за словами В. І. Леніна, «...настал найтрудніша, найтяжча смуга в житті нашої революції»³³ і тому як ніколи потрібна була єдність партії, максимальна централізація партійних сил, нарада орієнтувала комуністів України на організаційне відокремлення від РКП(б). Незалежно від суб'єктивних намірів тих, хто голосував за «самостійну» КП(б)У, подібне рішення, якби воно було проведене в життя, могло б мати негативні наслідки для спільної справи захисту завоювань революції. На честь комуністів України, насамперед тих, які працювали в підпіллі, слід підкреслити, що ідеї організаційного відокремлення від РКП(б) не знайшли скільки-небудь істотної підтримки в їх середовищі. Про це прямо писав пізніше журнал «Пролетарий» — орган Воронежського губкому партії. Питання про виділення Комуністичної партії України з РКП(б), говорилося у вміщеній в ньому статті «Партійне життя в окупованих областях», «виникло і знаходить своє вирішення в бік відокремлення тільки в крайньо незначній меншості партійних кіл і, мабуть, воно буде відмінене з'їздом» (мається на увазі наступний I з'їзд КП(б)У — Л. Н.)³⁴.

Правильне розв'язання питання про статус новостворюваної Комуністичної партії України, яке максимально повно враховувало б і завдання зміцнення єдності РКП(б) і особливості обстановки на Україні, більшовикам України допомогли знайти ЦК РКП(б), В. І. Ленін. У

³² Див.: Д. Фрід. Таганрозька нарада.— «Літопис революції», 1928, № 4, стор. 30.

³³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 221.

³⁴ Цит. за кн. Ю. В. Шиловцева. Партійне будівництво на Україні (листопад 1917 — липень 1918 рр.), Харків, 1972, стор. 145.

зв'язку з рішенням Таганрозької наради питання про створення Комуністичної партії України розглядалося на Пленумі ЦК РКП(б) 3 травня 1918 р. Центральним Комітетом був запропонований оптимальний варіант розв'язання складного питання: створення Компартії України як складової частини РКП(б) і лише формальне проголошення її самостійності. 9 травня «Правда» опублікувала таке повідомлення: «ЦК РКП, обговоривши питання про виділення особливої Української Комуністичної партії з Російської Комуністичної партії, не знаходить ніяких заперечень проти створення Української Комуністичної партії, оскільки Україна являє собою самостійну державу».

Таганрозька нарада створила Організаційне бюро для підготовки з'їзду комуністів України, до складу якого ввійшли М. О. Скрипник, А. С. Бубнов, Я. Б. Гамарник, В. П. Затонський, С. В. Косіор та ін. Обравши місцем свого перебування Москву, Оргбюро розгорнуло велику роботу по зміцненню існуючих і створенню нових нелегальних партійних організацій, по налагодженню зв'язків між ними. За підрахунками Ю. В. Шиловцева, воно направило на Україну з спеціальними завданнями понад 200 чол.³⁵ На Україну надсилалося багато літератури, інструкції з різних питань роботи партійного підпілля тощо. 15 травня вийшов перший номер органу Оргбюро — журналу «Коммунист». Хоча на змісті перших його номерів виразно позначився лівокомуністичний вплив, журнал загалом успішно виконував функції інформування партійних організацій про підготовлюваний з'їзд.

В умовах окупаційного режиму справа налагодження зв'язків окремих організацій з ЦК РКП(б) і між собою була надзвичайно складною. Аж до середини травня не мав зв'язків ні з ЦК, ні з Оргбюро і Київський підпільний комітет. Гостро відчувачи потребу у створенні всеукраїнського партійного об'єднання, комуністи Києва виступили з ініціативою скликання з'їзду комуністів окупованих районів. З метою підготовки такого з'їзду були направлені посланці до Харкова, Одеси, Катеринослава і ряду міст Білорусії, про підготовку з'їзду був поінформований ЦК РКП(б).³⁶ Дізнавшись від представника Оргбюро Є. П. Едельштейна про існування центру по підготовці з'їзду партійних організацій України, кияни скорегували відповідно і свої плани. Внаслідок неповноти представництва скликаний у Києві 26 травня з'їзд конституювався як всеукраїнська партійна нарада. В ній взяли участь представники партійних організацій Києва, Харкова, Катеринослава, Одеси, Чернігова, Полтави та інших міст України і суміжних районів Мінської і Могильовської губерній (всього 70 чол.) Нарада обговорила чергові завдання роботи в підпіллі і обрала Тимчасовий всеукраїнський комітет робітничої комуністичної партії. Комітет, до складу якого увійшли Л. Й. Картвелішвілі, М. М. Майоров, М. В. Ретут та ін., встановивши тісний зв'язок з Оргбюро, провів велику роботу по зміцненню партійного підпілля і підготовці I з'їзду КП(б)У.³⁷

Діяльність Оргбюро протягом травня ускладнювала відсутність в його складі представників від обласного комітету Донецько-Криворізького басейну, хоч відповідне запрошення було зафіксоване в рішеннях Таганрозької наради. Колишні члени Донецько-Криворізького обкому, як і колишні члени Румчероду, що евакуювалися в Москву, робили спроби самостійно спрямовувати партійну роботу в залишених ними:

³⁵ Ю. В. Шиловцев. Назв. праця, стор. 138.

³⁶ Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции. Сборник документов и материалов, К., 1962, стор. 20.

³⁷ Докладніше про це див.: Т. М. Колішер. Травнева нарада в Києві. — «УІЖ», 1968, № 5, стор. 127—130.

районах і цим вносили різнобій в діяльність комуністичного підпілля на Україні. Розглянувши питання про утворення за межами України радянських і партійних центрів для окремих її областей, Оргбюро 3 червня запропонувало колишнім членам Донецько-Криворізького і Одеського обкомів виділити своїх представників в Оргбюро і не вести паралельної роботи на Україні. Ініціатива Оргбюро була підтримана ЦК РКП(б); В. П. Затонському було доручено підготувати відповідний проект рішення ЦК РКП(б), заголовок на якому написаний рукою В. І. Леніна ³⁸.

На початку червня відбулася нарада представників Оргбюро, Донецько-Криворізького обкому і більшовицької фракції Румчероду, в роботі якої взяв участь секретар ЦК РКП(б) Я. М. Свердлов. На нараді було вирішено поповнити склад Оргбюро представниками комуністів Донкривбасу і Одещини. В питанні утворення Комуністичної партії України нарада прийняла рішення про обов'язкове підпорядкування Центрального Комітету новостворюваної партії рішенням ЦК РКП(б) ³⁹. На пропозицію М. О. Скрипника до складу Оргбюро було вирішено запросити представника ЦК РКП(б) ⁴⁰.

До роботи по підготовці всеукраїнського партійного з'їзду були, таким чином, залучені представники всіх регіонів України. Протягом трьох місяців на Україні було створено 15 міських, 24 районних і підрайонних, понад 200 первинних організацій ⁴¹.

Величезну роботу по створенню всеукраїнського партійного об'єднання гідно увінчав I з'їзд КП(б)У, який відбувся у Москві 5—12 липня 1918 р. 65 його делегатів з вирішальним і 147 з дорадчим голосом (право вирішального голосу мали лише представники підпілля) представляли 4364 члени партії. Головним питанням з'їзду було питання про створення Комуністичної партії України. З'їзд розглянув також питання про поточний момент і збройне повстання, про державні відносини Радянської України з Радянською Росією, про ставлення до інших партій тощо.

Вся робота з'їзду проходила під безпосереднім керівництвом В. І. Леніна. Напередодні його відкриття відбулася зустріч групи делегатів з В. І. Леніним і керівними працівниками ЦК РКП(б), на якій докладно обговорювалися питання порядку денного. Обстановка, в якій зібрався з'їзд, була надзвичайно напруженою. Трибуну V Всеросійського з'їзду Рад, який почався 4 липня, ліві есери намагалися використати для провокаційних виступів проти ЦК РКП(б) і Радянського уряду. Удаючи з себе «захисників» українського народу, вони звинувачували Комуністичну партію у небажанні допомогти населенню окупованих районів, вимагали негайно розпочати війну проти Німеччини. Наштовхнувшись на дружний опір делегатів з'їзду і зрозумівши, що в такий спосіб спровокувати зрив Брестського миру не вдасться, ліві есери не зупинилися перед організацією контрреволюційного заклоту. Делегатам I з'їзду КП(б)У довелося взяти в руки зброю, щоб разом з робітниками Москви боротися проти заклотників.

У цій складній обстановці, коли єдність дій російських і українських трудящих набувала особливо великого значення, I з'їзд КП(б)У

³⁸ Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 5, стор. 489. Докладніше див.: М. Р. Доній. Діяльність Оргбюро по скликанню I з'їзду КП(б)У. — «УІЖ», 1964, № 5, стор. 43—57.

³⁹ Из истории гражданской войны в СССР, т. I (май 1918 — март 1919), М., 1960, стор. 633.

⁴⁰ «Коммунист», № 1—2, 15 червня 1918 р.

⁴¹ Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 263.

виявився на висоті поставлених перед ним завдань. У спеціальній відозві до робітників і селян Росії з протестом проти дій лівих есерів з'їзд підкреслив, що найкраща допомога, яку можуть подати і подають трудящі Росії визвольній боротьбі українського народу — це робота по зміцненню молодого Республіки Рад. «Вона є і наша Батьківщина: вона Батьківщина всіх експлуатованих і знедолених; в ній наша надія»⁴².

Під знаком найтіснішої єдності дій російських і українських трудящих пройшла вся робота I з'їзду КП(б)У. І хоча на ньому продовжувалася гостра внутріпартійна боротьба між прибічниками правих і «лівих» поглядів, резолюції з'їзду відбили тверду рішимість делегатів по всіх лініях кріпити і зміцнювати зв'язки України з Радянською Росією. Викривши націоналістичний лозунг «самостійності» України як ширму, яку використовували німецькі імперіалісти і їх пособники — націоналісти для прикриття своїх анексіоністських устремлінь, з'їзд відзначив той факт, що громадянська війна на Україні розгортається під лозунгом революційного возз'єднання України з Росією і висловився за дальше зміцнення дружби українського і російського народів, за об'єднання України і Росії на началах пролетарського інтернаціоналізму.

У послідовно інтернаціоналістському дусі було вирішене з'їздом і питання про утворення Комуністичної партії України. Наголосивши на тому, що «ні одне з завдань, які стоять перед комуністами України, не може бути правильно поставлене і розв'язане без зв'язку з тактикою Російської партії», з'їзд висловився проти будь-якого ослаблення зв'язків новоутвореної КП(б)У з РКП(б) і підкреслив, що створення окремої української партії, яка не входила б у РКП(б), було б «актом дезорганізаторського руйнування» партії. Історичне рішення про утворення Компартії України звучало так: «Об'єднати партійні комуністичні організації України в автономну, в місцевих питаннях, Комуністичну партію України з своїм Центральним Комітетом і своїми з'їздами, але яка входить в єдину Російську Комуністичну партію з підпорядкуванням у питаннях програмних загальним з'їздам Російської Комуністичної партії, а в питаннях загальнополітичних — ЦК РКП»⁴³.

В тогочасних умовах ця резолюція, зрозуміло, не могла бути опублікована. Обраний з'їздом ЦК КП(б)У виступав з позицій формальної незалежності партійних організацій України від РКП(б). Проте і в опублікованому повідомленні про з'їзд ЦК КП(б)У заявив, що на-сущним завданням українських комуністів є боротьба за найтіснішу єдність з Російською Комуністичною партією⁴⁴.

Історичне значення I з'їзду КП(б)У полягає в тому, що він завершив процес об'єднання більшовицьких організацій у всеукраїнському масштабі і створив Комуністичну партію України як одну з організацій єдиної ленінської партії, як її бойовий загін. Цим історичним актом комуністи України ще раз наочно продемонстрували свою політичну зрілість, свій інтернаціоналізм, свою глибоку віру в сили соціалістичної революції. Завершення процесу об'єднання партійних організацій республіки мало величезне значення для дальшого розгортання боротьби за розгром внутрішніх і зовнішніх ворогів, за зміцнення влади трудящих. Утворення Компартії України у повній відповідності з ленін-

⁴² Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. т. I, К., 1976, стор. 26.

⁴³ Там же, стор. 23.

⁴⁴ Див.: Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 3, ч. II, К. 1970, стор. 126.

ськими ідеологічними, організаційними, тактичними принципами будівництва і діяльності партії стало новим яскравим підтвердженням всеперемагаючої сили ідей марксизму-ленінізму, під прапором яких український народ приступив до перебудови свого життя на соціалістичних началах.

Утворення КП(б)У, як і Компартій інших радянських республік, повністю відповідало завданням нового етапу у партійному будівництві, початок якого був покладений Великим Жовтнем. Перемога диктатури пролетаріату і утворення багатонаціональної радянської держави диктували необхідність такої структури партії, яка б забезпечувала єдність політики партії і інтернаціональне згуртування робітничого класу при всебічному врахуванні також і національних інтересів народів. Цим вимогам повністю задовольняло утворення компартій радянських республік як загонів єдиної РКП(б).

Історичний досвід будівництва КПРС, здійснений на послідовно класовій, інтернаціоналістській основі з всебічним врахуванням національних моментів, є сьогодні об'єктом гострої ідеологічної боротьби. Пропагуючи різноманітні версії «політичного плюралізму», праві і «ліві» ревізіоністи абсолютизують особливості окремих країн, заперечують інтернаціоналістський зміст соціалістичних перетворень. Ревізіоністські теорії справляють помітний вплив і на концепції буржуазної історіографії. В останні роки зусилля «академічного антикомунізму» і ідеологів реакційної емігрантщини дедалі більше зосереджуються на тому, щоб переписати історію Компартії України крізь призму концепцій «плюралізму» і «національних комунізмів». Так званий «український комунізм» оголошується при цьому історично першою формою національного комунізму. Зусилля багатьох «радянологів» сконцентровані навколо того, щоб довести, ніби значна частина комуністів України перебувала під впливом націоналістичної ідеології, була опозиційно настроєна по відношенню до РКП(б), шукала свій, національний шлях до соціалізму⁴⁵.

Зіставлення подібних тверджень з реальними фактами дійсності викриває їх наклепницький, фальсифікаторський характер. Історія утворення і діяльності Комуністичної партії України — це блискуче втілення на практиці розроблених марксизмом-ленінізмом ідейно-організаційних принципів, наскрізь пройнятих духом пролетарського інтернаціоналізму. У вірності ленінському інтернаціоналістському прапорі КПРС — запорука її нових великих звершень.

Л. А. Нагорная

ЛЕНИНСКИЕ ИНТЕРНАЦИОНАЛИСТСКИЕ ПРИНЦИПЫ В СОЗДАНИИ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ УКРАИНЫ

Резюме

В статье рассматриваются организационные и тактические принципы, положенные в основу создания Коммунистической партии Украины как боевого отряда партии интернационалистов-ленинцев, освещается история подготовки I съезда КП(б)У, раскрыто историческое значение съезда.

⁴⁵ Див., нап.: The Ukraine. 1917—1924. A Study in Revolution. Garvard University Press, 1977.

Скарбниця творчої спадщини В. І. Леніна

В. Ф. СОЛДАТЕНКО (Київ)

ЛЕНІНСЬКИЙ ПЛАН СТВОРЕННЯ ОСНОВ СОЦІАЛІЗМУ

(До 60-річчя праці В. І. Леніна
«Чергові завдання Радянської влади»)

28 квітня 1918 р. у «Правде» і Додатку до газети «Известия ВЦИК» була надрукована праця В. І. Леніна «Чергові завдання Радянської влади».

Ленінський твір з'явився в час, коли країна переживала особливо складний і відповідальний етап переходу від війни до миру, коли на весь зріст постали завдання використання соціальних зрушень в суспільстві для дальшого зміцнення влади Рад і на перший план владно висувались завдання економічного будівництва. Життя вимагало відповіді на животрепетні питання: як організувати будівництво нового суспільного ладу?, яка та основна ланка в загальному ланцюгу завдань, ухопившись за яку можна витягнути весь ланцюг, які головні принципи господарювання в пролетарській державі? Перші відповіді на ці питання були сформульовані уже в ленінській резолюції про ратифікацію Брестського договору, схваленій Надзвичайним IV Всеросійським з'їздом Рад 15 березня 1918 р. Обмірковуючи далі насущні питання, В. І. Ленін виношує плани майбутньої спеціальної праці, розробляє її варіанти і в період з 23 по 28 березня¹ диктує стенографісту первісний начерк*.

Численні практичні проблеми економічного життя країни, які доводилось розв'язувати в той час В. І. Леніну як голові уряду, з одного боку давали величезний, самий різноманітний матеріал, який допомагав зробити глибоко аргументовані, обґрунтовані теоретичні висновки і узагальнення, у всеозброєнні підходити до прийняття рішень з питань, більшість яких постала вперше в історії людства, а з другого боку владно диктували необхідність завершення роботи. Так, 31 березня 1918 р. відбулося засідання Центрального Комітету РКП(б) з порядком денним «Загальна політика ЦК». Під час обговорення питання «...виявилась наявність в ЦК різних відтінків по відношенню до курсу ділових людей (спеціалістів)... Тому було прийнято рішення обговорення питання перенести на Пленум ЦК...»². На Пленумі ЦК, що відбувся 7 квітня 1918 р., при обговоренні питання про загальну політику ЦК

¹ Див.: Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника. Том 5. Октябрь 1917 — июль 1918, М., 1974, стор. 320, 324; 349; В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 121—154.

* Первісний начерк праці «Чергові завдання Радянської влади» був повністю розшифрований у 1962 р. і вперше надрукований у Повному зібранні творів В. І. Леніна, т. 36, стор. 155—195.

² В. В. Аникиев. Деятельность ЦК РСДРП(б) — РКП(б) в 1917—1918 годах. (хроника событий), М., 1974, стор. 241.

В. І. Ленін у вступному слові відзначив, що революція вступила в нову фазу, говорив про необхідність використання буржуазних спеціалістів в різних галузях роботи. Пленум ухвалив «...запропонувати т. Леніну виробити тези, які торкаються даного моменту, і представити в ЦК»³. З 13 по 26 квітня Володимир Ілліч наполегливо працював над виконанням доручення Центрального Комітету.

26 квітня ленінські «Тези про завдання Радянської влади в теперішній момент» («Чергові завдання Радянської влади») були обговорені на засіданні Бюро ЦК. В постанові зазначалось: «Так як тези були віддруковані і роздані завчасно всім членам ЦК, т. я. ніяких розбіжностей вони не викликають, то вирішено, прийнявши їх в цілому, віддрукувати у вигляді додатку до 1) «Известий» і 2) «Правды», 2) надрукувати окремою брошурою. ЦК доручає В. І. Леніну підготувати тези в стислому вигляді і 29 квітня 1918 р. виступити на засіданні ВЦВК з доповіддю»⁴. 29 квітня В. І. Ленін на засіданні ВЦВК виступив з доповіддю про чергові завдання Радянської влади, в якій розкриває зміст праці «Чергові завдання Радянської влади», полемізує з «лівими комуністами»⁵. Більшістю голосів положення доповіді Леніна були схвалені і доручено Президії ВЦВК разом з доповідачем викласти їх у вигляді коротких тез і опублікувати⁶.

3 травня В. І. Ленін представив на засідання «Шість тез про чергові завдання Радянської влади», які з незначними поправками були прийняті одностайно⁶.

Історія створення ленінської праці показує, як Центральний Комітет колективно, в обстановці творчих дискусій розробляв політичну лінію партії. «Чергові завдання Радянської влади» передруковувались місцевою пресою, обговорювались і схвалювались партійними конференціями і зборами. Ідеї ленінської праці лягли в основу всієї партійної і державної роботи як програмні положення в перехідний період від капіталізму до соціалізму.

З виходом праці В. І. Леніна «Чергові завдання Радянської влади» Центральний Комітет закликав кожну партійну організацію, кожного комуніста глибоко продумати першочергові проблеми внутрішньої політики і завдання політико-масової і організаційної роботи, що з неї випливали, зайнятися творчими процесами. «Ми, партія більшовиків, Росію *переконали*. Ми Росію *відвоювали* — у багатих для бідних, у експлуататорів для трудящих. Ми повинні тепер Росією *управляти*»⁷.

Таким чином, центр ваги за нових умов переносився із сфери переважно політичної в сферу економічного будівництва, туди, де необхідно було налагоджувати надзвичайно складну і тонку мережу нових організаційних відносин, які охоплюють планомірне виробництво і розподіл продуктів у масштабах всієї країни⁸.

Відправним моментом для досягнення теоретичних і практичних висновків В. І. Ленін обрав з'ясування відмінностей соціалістичної революції від революцій буржуазних. Володимир Ілліч показав, що буржу-

³ Див.: Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 5, стор. 365.

⁴ Там же, стор. 408.

⁵ «Ліві комуністи» виступили проти ленінських ідей соціалістичного будівництва і протиставили їм «Тези про поточний момент», надрукувавши їх 20 квітня 1918 р. в своєму органі — журналі «Коммунист». Оголошуючи накреслену Леніним економічну політику партії поверненням до капіталізму, «ліві комуністи» висували авантюристичні проєкти, які були згубними для пролетарської диктатури.

⁶ Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 5, стор. 416—417.

⁷ Див.: Там же, стор. 428.

⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 162.

⁹ Див.: Там же, стор. 161.

азний спосіб виробництва, капіталістична промисловість виникають і розвиваються уже в надрах феодального суспільства. Тому буржуазна революція, змитаючи залишки кріпосництва, лише розчищає ґрунт для швидкого розвитку капіталізму. Головна мета буржуазної революції — захоплення влади капіталістами. Цим вона і завершується. Соціалістична революція не завершується завоюванням влади, а лише розпочинається з цього. Головне завдання соціалістичної революції — створення соціалістичної економіки, побудова соціалістичного суспільства.

Буржуазна революція не може згуртувати на значний строк трудящі маси навколо буржуазії, яка користується послугами мас, вдається до їх допомоги лише для виконання руйнівної роботи — знищення феодальних засад, монархії, середньовіччя, а творчі, будівничі функції забирає собі, «відтираючи» трудящих від управління. В процесі ж соціалістичної революції маси трудящих згуртовуються навколо пролетаріату і їх роль не вичерпується зруйнуванням буржуазних засад. Головне завдання пролетаріату і біднішого селянства в соціалістичній революції полягає у створенні планомірного соціалістичного виробництва і в організації правильного розподілу продуктів споживання. Це завдання може бути здійснене лише на основі творчої самодіяльності трудящих⁹.

Обґрунтовуючи план практичного приступу до побудови основ соціалізму в одній, окремо взятій країні, В. І. Ленін виходив із глибокого аналізу і самого точного визначення наявного рівня розвитку продуктивних сил, строгого врахування змін, що відбулися у суспільному, соціальному ладі Росії протягом першого етапу революції. В економіці країни тоді переплітались елементи п'яти суспільно-економічних укладів: патріархальне селянське господарство (значною мірою натуральне); дрібне товарне виробництво (більшість селянських господарств, зв'язаних з ринком); приватногосподарський капіталізм (ненаціоналізовані промислові і торгові підприємства, куркульські господарства); державний капіталізм (акціонерні компанії, концесії, оренда, буржуазні кооперативи); соціалістичний сектор (націоналізовані фабрики, заводи, транспорт, банки, а також радгоспи, артілі, комуни в сільському господарстві)¹⁰. За питомою вагою переважаючим укладом було дрібно-товарне виробництво, а провідним — соціалістичний уклад. Основне завдання партії полягало в тому, щоб багатоукладну, перехідну (з елементами капіталізму і соціалізму) економіку поступово перетворити в соціалістичну. Домогтися цього можливо було лише на шляху всемірного розвитку і зміцнення соціалістичного укладу, перетворення дрібно-товарного виробництва в соціалістичне на засадах кооперування і ліквідації приватногосподарського капіталізму. Разом з тим, в умовах переважаючого дрібно-товарного виробництва Ленін вважав за необхідне розвивати й уклад державного капіталізму, оскільки в умовах диктатури пролетаріату він перебуває під контролем держави і перейти від нього до соціалізму легше і швидше, ніж від дрібно-товарного виробництва і приватногосподарського капіталізму. «...Державний капіталізм, — говорив В. І. Ленін, — є щось централізоване, підраховане, контрольоване й усупільнене, а саме нам і бракує якраз цього, нам загрожує стихія дрібнобуржуазного нехлюйства, що найбільше історією Росії та її економікою підготовлена...»¹¹.

Однак, держкапіталізм в народному господарстві Радянської Росії серйозного розвитку не отримав внаслідок іноземної інтервенції і гро-

⁹ Див.: Там же, стор. 158, 161.

¹⁰ Див.: Там же, стор. 279.

¹¹ Там же, стор. 240.

мадянської війни. Великого значення надавав В. І. Ленін розвитку кооперації і охопленню нею всього населення. В первісному начерку статті «Чергові завдання Радянської влади» Володимир Ілліч відзначав, що становище кооперативів в корені змінюється при диктатурі пролетаріату. «Кооператив, як маленький острівцець у капіталістичному суспільстві, є крамничка. Кооператив, якщо він охоплює все суспільство, в якому соціалізована земля і націоналізовані фабрики й заводи, є соціалізм»¹².

На основі аналізу характеру тодішньої економіки В. І. Ленін визначив конкретні шляхи і методи будівництва соціалізму, розробив принципи економічної політики диктатури пролетаріату в перехідний період. Такими принципами він вважав: планування і режим економії, облік і контроль, найсуворішу державну і трудову дисципліну, підвищення продуктивності праці і раціоналізацію виробництва, організацію соціалістичного змагання, нещадну боротьбу з ледарями, шахраями, дармоїдами, використання старих спеціалістів і сміливе висування молодих кадрів з народу.

В. І. Ленін вважав за необхідне розпочинати перехід до будівництва соціалізму з організації всенародного обліку та контролю за виробництвом і розподілом усіх продуктів, сировини і матеріалів. Налагодження обліку і контролю впливало із самої природи соціалістичної власності, яка, на противагу буржуазній, де капіталіст сам собі господар і сам себе обліковує, вимагає всенародного господарського врахування того, що є і виробляється, оскільки все належить державі, владі трудящих.

Без обліку, який охоплює всі матеріальні і людські ресурси: робочу силу, майно, сировину, матеріали, кошти, неможливе планове ведення господарства в масштабах країни. Без налагодженого обліку і контролю немислима організація планомірного обміну між містом і селом, між різними районами країни і підприємствами. «Облік і контроль — ось *головне*, що потрібне для «налагодження», для правильного функціонування *першої фази* комуністичного суспільства»¹³.

Соціалізм — така система господарювання, в якій кожен повинен працювати за своїми здібностями, отримуючи винагородження за кількістю і якістю затраченої праці. Для того, щоб забезпечити дотримання цього правила, необхідне строге врахування того, що кожен виробляє, точний контроль над мірою праці і споживання кожного. Цей контроль здійснює держава при допомозі обліку праці кожного працівника.

Запровадження обліку і контролю вимагали і особливі умови того часу. В період «червоногвардійської атаки» на капіталізм, як відзначав В. І. Ленін, ми багато нанаціоналізували, наконфіскували, набили, наламали. Робота ж по обліку і контролю всього цього відставала¹⁴. Усуспільнення відрізняється від простої конфіскації тим, що конфіскувати можна з однією «рішучістю» без уміння правильно обліковувати і розподіляти. Усуспільнювати ж без такого уміння не можна. Потрібно було тимчасово припинити лобову атаку на капітал і перейти до інших методів боротьби проти нього — до облоги, звернувши особливу увагу на приборкання дрібнобуржуазної стихії, яка була в той час головною загрозою для диктатури пролетаріату. «Або ми підкоримо *своєму* контролеві і облікові цього дрібного буржуа..., або він скине нашу, робітничу, владу неодмінно й неминуче...»¹⁵. Без рішучого про-

¹² Там же, стор. 152.

¹³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 33, стор. 96.

¹⁴ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 166, 171.

¹⁵ Там же, стор. 281.

ведення в життя найсуворішого і всенародного обліку і контролю за виробництвом і розподілом усіх продуктів у країні неможливо було відновити в цілковитому обсягу економічний зв'язок між містом і селом, досягти міцного союзу перемігшого робітничого класу з найширшими масами трудящего селянства як соціальної бази диктатури пролетаріату.

Запровадження обліку і контролю мало важливе значення і в справі подолання ненависті і недовіри до всього державного, породжених в народі експлуататорською державою, яка віками була знаряддям гноблення і пограбування трудящих.

Організація обліку і контролю була тісно пов'язана з боротьбою проти пережитків капіталізму в свідомості трудящих, у їх ставленні до праці і суспільної власності, проти розхлябаності у виробництві, за досягнення міцної трудової дисципліни. Після повалення буржуазії, вчив В. І. Ленін, головним лозунгом моменту стає лозунг: «Веди акуратно і сумлінно рахунок грошей, господарюй економічно, не ледарюй, не крадь, додержуй найсуворішої дисципліни в праці...»¹⁶.

Незважаючи на шалений опір дрібнобуржуазної стихії і її виразників — меншовиків, есерів, «лівих комуністів», буржуазії та її прислужників — Радянська держава змогла налагодити облік і контроль, забезпечила планомірне і доцільне використання ресурсів країни в тяжкі роки громадянської війни. Облік і контроль був могутнім засобом боротьби за здійснення ленінського плану побудови соціалізму, розвитку народного господарства, мобілізації всіх зусиль радянського народу на захист соціалістичної Вітчизни в жорстокій схватці з фашизмом в роки Великої Вітчизняної війни. Не втратив свого значення облік і контроль і в наші дні.

Якщо самим насущним лозунгом перехідного періоду було запровадження обліку і контролю, то головною умовою повної перемоги соціалізму В. І. Ленін вважав невинне піднесення продуктивності суспільної праці¹⁷. Він не раз підкреслював, що це кінець-кінцем найважливіше, найголовніше для перемоги нового ладу. На противагу капіталізму, за умов якого підвищення продуктивності праці є засобом збільшення надприбутків і досягається значною мірою за рахунок надмірної інтенсифікації праці, в соціалістичному суспільстві зростання продуктивності праці є вирішальним фактором збільшення маси продукції всіх галузей народного господарства в інтересах покращення матеріального добробуту і підвищення культурного рівня народу, а досягається, головним чином, шляхом безперервного удосконалення техніки виробництва, що полегшує працю робітників і селян. На цій основі відбувається постійне скорочення робочого дня при одночасному піднесенні життєвого рівня трудящих.

В. І. Ленін визначив умови і шляхи підвищення продуктивності праці: всебічний розвиток важкої індустрії і безперервний технічний прогрес, піднесення загальноосвітнього і культурного рівня всіх трудящих, зміцнення трудової дисципліни, організація соціалістичного змагання, наукова організація праці і заробітної плати¹⁸. Уже тоді, в тяжкі місяці 1918 р. В. І. Ленін виношував ідею індустріалізації країни як основи розвитку продуктивних сил. За кілька днів до опублікування «Чергових завдань Радянської влади» Володимир Ілліч накидав план науково-технічних робіт для Академії наук, який проникнутий ідеєю

¹⁶ Там же, стор. 163.

¹⁷ Див.: Там же, стор. 176.

¹⁸ Див.: Там же, стор. 176—178.

підвищення продуктивності праці, індустріалізації країни¹⁹. В. І. Ленін вимагав складення плану реорганізації промисловості і економічного піднесення Росії на базі раціонального розміщення промисловості з точки зору забезпечення вищої продуктивності праці, зміцнення підприємств, забезпечення економічної самостійності країни. Особливий наголос Ленін робив на електрифікацію промисловості, транспорту. Керуючись ленінськими настановами, Комуністична партія завжди приділяла питанням підвищення продуктивності праці і головної умови її досягнення — розвитку важкої промисловості надзвичайну увагу. XXV з'їзд КПРС підкреслив: «Для того, щоб успішно розв'язувати різноманітні економічні і соціальні завдання, які стоять перед країною, немає іншого шляху, крім швидкого зростання продуктивності праці, різкого підвищення ефективності всього суспільного виробництва»²⁰. З метою досягнення головного завдання п'ятирічки — підвищення матеріального і культурного рівня народу — партія визнала за першочергове: «Забезпечити стале зростання і вдосконалення структури суспільного виробництва, швидкий розвиток галузей, які визначають науково-технічний прогрес, збільшення виробництва сільськогосподарської продукції і промислових товарів народного споживання, розширення сфери обслуговування населення. Удосконалювати розміщення продуктивних сил»²¹.

Для зростання продуктивності праці велике значення має інтенсивність виробничого процесу, вміння працювати, зацікавленість в роботі. Виходячи з соціалістичного принципу розподілу продуктів відповідно до кількості і якості виконаної праці, В. І. Ленін підкреслював величезне значення особистої матеріальної зацікавленості кожного працівника в результатах своєї праці. У зв'язку з цим він виступав проти зрівнялівки, за впровадження відрядної оплати і преміальної системи, використання найновіших досягнень науки в галузі організації праці для підвищення її продуктивності²². В той же час В. І. Ленін вважав за необхідне використовувати і моральний фактор у боротьбі за підвищення продуктивності праці, всемірно підтримувати і розвивати паростки нового, комуністичного, закладеного в соціалістичній системі господарювання. Органічне поєднання матеріальних і моральних стимулів праці Володимир Ілліч вважав одним із корінних принципів економічної політики партії.

Величезного значення у справі залучення народних мас до соціалістичного будівництва, зміцнення трудової дисципліни і піднесення продуктивності праці В. І. Ленін надавав розгортанню соціалістичного змагання. «Організація змагання,— писав він,— повинна зайняти визначне місце серед завдань Радянської влади в економічній галузі»²³. В статті «Як організувати змагання?» (грудень 1917 р.), в праці «Чергові завдання Радянської влади» В. І. Ленін поставив і вперше теоретично сбгрунтував історичне значення масового соціалістичного змагання в побудові нового суспільства. Він рішуче спростував твердження буржуазних фальсификаторів, апологетів капіталізму про те, що соціалізму не притаманне змагання, переконливо довів, що лише соціалізм вперше створює необхідні умови для його найширшого розвитку, для піднесення активності і творчої ініціативи трудящих мас²⁴.

¹⁹ Див.: Там же, стор. 217—218.

²⁰ XXV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу, 24 лютого — 5 березня 1976 г. Стенографічний звіт, т. I, К., 1976, стор. 61.

²¹ Там же, т. 2, М., 1976, стор. 211.

²² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 178.

²³ Там же, стор. 142.

²⁴ Див.: Там же, стор. 179.

Особливого значення в організації змагання В. І. Ленін надавав гласності, ознайомленню мас з досягненнями кращих колективів, вивченню причин їх успіхів, підведенню підсумків змагання. Важливе місце в організації гласності змагання і обміну досвідом Володимир Ілліч відводив партійно-радянській пресі, як знаряддю соціалістичного будівництва. Вона повинна займатись питаннями виробництва, знайомити трудящих з успіхами зразкових підприємств, вивчати причини їх успіху, таврувати, викривати безпорядки, ледарство, безгосподарність на відстаючих підприємствах. Показ кращих зразків, підкреслював він, сила прикладу мають велике значення як засіб навчання мас колективній праці, як засіб виховання і підтягування відстаючих²⁵.

Ленінські ідеї про соціалістичне змагання і сьогодні надійна зброя партії, радянського народу в боротьбі за комунізм. Це з особливою силою виявилось в ході всенародного соціалістичного змагання, присвяченого 60-річчю Великого Жовтня. Радянські люди взяли підвищені зобов'язання і додержали слова, висунули зустрічні плани — і не тільки виконали, а й перевиконали їх. «Необхідно, — сказав на грудневому Пленумі ЦК КПРС (1977 р.) Л. І. Брежнев, — зберегти, закріпити трудовий порив і ритм ювілейного змагання. Сьогодні працювати краще, ніж учора, завтра — краще, ніж сьогодні. Таким є лозунг дня. А краще — це значить упор на якість, на ефективність, на зростання продуктивності праці. Саме тут — серцевина соціалістичних зобов'язань, як і взагалі всієї нашої господарської діяльності»²⁶.

Одним з ключових завдань соціалістичного будівництва була проблема кадрів. «Без керівництва спеціалістів різних галузей знання, техніки, досвіду, перехід до соціалізму неможливий...»,²⁷ — відзначав В. І. Ленін. Він вказав на два шляхи розв'язання цієї складної проблеми: використання буржуазних спеціалістів і підготовку нових радянських спеціалістів з робітників і селян.

Після того, як опір буржуазії був зламаний, пролетаріат міг здійснити те, до чого він прагнув з перших же днів завоювання політичної влади: використати при організації роботи державних підприємств знання і навички найдосвідченіших підприємців, залучити їх як підконтрольних пролетарській державі організаторів виробництва. Пролетаріат, за висловом Леніна, повинен був «...вчитися соціалізму в організаторів трестів»²⁸. Роз'яснюючи цю думку, В. І. Ленін писав: «...Ми можемо і повинні добитися тепер *поєднання* прийомів нещадної розправи з капіталістами некультурними, що ні на який «державний капіталізм» не йдуть, ні про який компроміс не помишляють, продовжують зривати спекуляцією, підкупом бідноти та ін. радянські заходи, з *прийомами компромісу* або викупу щодо культурних капіталістів, які йдуть на «державний капіталізм», здатні проводити його в життя, корисні для пролетаріату як розумні й досвідчені організатори *найбільших* підприємств, що справді охоплюють постачання продуктів десяткам мільйонів людей»²⁹.

З метою залучення на бік пролетаріату визначних буржуазних спеціалістів необхідно було піти на високу оплату їх праці. Але ця «данина» старим спеціалістам неодмінно мала з лишком окупатися їх допомогою в справі наукової організації промислового виробництва.

²⁵ Див.: Там же, стор. 180.

²⁶ «Радянська Україна», 14 січня 1978 р.

²⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 168.

²⁸ Там же, стор. 241.

²⁹ Там же, стор. 287—288.

Одночасно Володимир Ілліч вимагав сміливіше виявляти і висувати організаторські кадри з народу. Вороги революції обсипали партію і робітничий клас насмішками за невміння, помилки радянських працівників, які вперше бралися за справу управління. У відповідь на це В. І. Ленін писав: «Нехай моськи буржуазного суспільства... скиглять і гавкають за приводу кожної зайвої тріски при рубанні великого, старого лісу. На те вони і моськи, щоб гавкати на пролетарського слона. Нехай гавкають. Ми підемо собі своєю дорогою, стараючись якомога обережніше і терпеливіше випробовувати і розпізнавати справжніх організаторів, людей з тверезим розумом і з практичною кмітливістю, людей, які поєднують відданість соціалізму з умінням без шуму (і всупереч метушні і шуму) налагоджувати міцну і дружну спільну роботу великої кількості людей в рамках радянської організації. *Тільки* таких людей, після десятиразового випробування, треба, посуваючи їх від простіших завдань до важчих, висувати на відповідальні пости керівників народної праці, керівників управління. Ми цього ще не навчилися. Ми цього навчимося»³⁰. В. І. Ленін глибоко вірив у народ, у невичерпні сили, що таїлися в ньому.

У праці В. І. Леніна «Чергові завдання Радянської влади» знайшли всебічне теоретичне обґрунтування такі важливі принципи соціалістичного господарювання як науковий підхід до розв'язання проблем побудови соціалістичної економіки, демократичний централізм, плановість, госпрозрахунок, режим економії.

Особливу увагу Володимир Ілліч звертав на розробку головного з них — принципу демократичного централізму. Відразу ж після перемоги Великого Жовтня розпочалася наполеглива боротьба робітника з успадкованою ним від недалекого минулого психологією найманого раба буржуазії. На численних мітингах і зборах робітники намагались разом з'ясувати свою нову роль у державі, у процесі суспільного виробництва. Це була, як відзначав Ленін, ціла історична смуга первісного обговорення трудящими нових умов життя і нових завдань. Без цього «мітингування», за словами В. І. Леніна, «...маса пригноблених ніколи не змогла б перейти від дисципліни, вимушеної експлуататорами, до дисципліни свідомої і добровільної»³¹.

Завдання партії полягало в тому, щоб поєднати прагнення кожного робітника до свідомої участі у виробничому процесі з утвердженням на кожному підприємстві дисципліни і порядку, забезпеченням ритмічної, цілеспрямованої роботи кожного колективу. Іншими словами, вкрай необхідно було навчитися гармонійно сполучати «...мітинговий демократизм трудящих мас із *залізною* дисципліною під час праці...»³². Принцип демократичного централізму дає можливість правильно поєднувати централізоване державне керівництво господарством з максимальним розвитком творчої активності мас, з розвитком ініціативи місцевих органів влади і посиленням їх відповідальності за стан справ у господарстві.

Найважливішою умовою успішного розв'язання завдань соціалістичного будівництва В. І. Ленін вважав зміцнення диктатури пролетаріату. Цій проблемі присвячено і спеціальний розділ праці його «Чергові завдання Радянської влади» — «Струнка організація і диктатура». В ньому показано, що хід історичного розвитку Радянської Республіки підтвердив вірність марксистського положення про неможливість переходу від капіталізму до соціалізму без диктатури проле-

³⁰ Там же, стор. 181—182.

³¹ Там же, стор. 189.

³² Там же, стор. 190.

таріату. Реальне існування диктатури пролетаріату в нашій країні протягом чотирьох місяців дозволило В. І. Леніну конкретизувати основні її завдання. Це, по-перше, придушення опору повалених класів і організація захисту соціалістичних завоювань; по-друге, усунення всіх елементів розкладу старого суспільства — хапуг, тунеядців, хуліганів, спекулянтів, хабарників і т. п.; по-третє, перевиховання мільйонів мас трудящих, — їх мобілізація на створення матеріально-технічної бази соціалізму, створення соціалістичної економіки; по-четверте, організація взаємовідносин з іншими країнами, що ще не стали на шлях соціалізму, на принципах мирного співіснування.

Таким чином, всупереч твердженням буржуазних фальсифікаторів, завдання пролетарської диктатури зводяться не тільки і не стільки до насильства. Головне її завдання, відзначав В. І. Ленін, полягає в організації «...по-новому найглибших, економічних, основ життя десятків і десятків мільйонів людей»³³. Водночас Володимир Ілліч розкрив і корінну відмінність пролетарської диктатури від буржуазної. Буржуазна диктатура є диктатурою капіталістів і поміщиків, тобто незначної меншості для придушення і гноблення народних мас. Диктатура пролетаріату спрямовує вістря проти експлуаторської меншості для захисту інтересів трудящих³⁴.

Політичною формою диктатури пролетаріату в нашій країні стали Ради — органи народовладдя, які органічно поєднують інтереси робітників і селян при керівній ролі робітничого класу, створюють необмежені можливості залучення в державне управління всього трудящого населення. «...Радянська влада, — підкреслював В. І. Ленін, — є не що інше, як організаційна форма диктатури пролетаріату, диктатури передового класу, який піднімає до нового демократизму, до самостійної участі в управлінні державою десятки і десятки мільйонів трудящих і експлуатованих, які на своєму досвіді учаться бачити в дисциплінованому і свідомому авангарді пролетаріату свого найнадійнішого вождя»³⁵.

В праці «Чергові завдання Радянської влади» В. І. Ленін розвиває далі і глибоко обгрунтовує питання про керівну роль Комуністичної партії в системі диктатури пролетаріату, яку складають органи державного управління — Ради і масові громадські організації трудящих. В керівній ролі Комуністичної партії В. І. Ленін вбачає головну умову правильного функціонування диктатури пролетаріату, побудови соціалізму і комунізму. «...Диктатура пролетаріату неможлива інакше, як через Комуністичну партію»³⁶, — підкреслював В. І. Ленін.

З часу перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції партія Леніна здійснює політичне керівництво в нашій країні через соціалістичну державу в інтересах всіх трудящих. Провідна роль Комуністичної партії в Радянській державі цілком закономірно знайшла відбиття в новій Конституції СРСР. Як ядро політичної системи радянського суспільства, всіх державних і громадських організацій, «Комуністична партія, — говориться в статті 6, — визначає генеральну перспективу розвитку суспільства, лінію внутрішньої і зовнішньої політики СРСР, керує великою творчою діяльністю радянського народу, надає планомірного, науково обгрунтованого характеру його боротьбі за перемогу комунізму»³⁷.

³³ Там же, стор. 162—163.

³⁴ Див.: Там же, стор. 187—191.

³⁵ Там же, стор. 184.

³⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 43, стор. 38.

³⁷ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, К., 1977, стор. 7.

Праця В. І. Леніна «Чергові завдання Радянської влади» має велике історичне значення. Вона конкретизувала основні завдання робітничого класу та його партії в справі утвердження економічних підвалин нового, соціалістичного суспільства. Накреслена Володимиром Іллічем програма була розрахована на цілий історичний період — період мирного будівництва. На жаль, іноземна інтервенція і викликана нею громадянська війна затримали виконання програми в цілому. Навесні 1921 р. політика партії і Радянської держави, розроблена в 1918 р., була продовжена і розвинута в «новій економічній політиці». Ленінська праця була документом програмного характеру. До прийняття VIII з'їздом РКП(б) у березні 1919 р. нової Програми партії, вона залишалася найповнішим визначенням основних напрямів творчої роботи пролетаріату та його партії в період переходу від капіталізму до соціалізму.

Своєю працею «Чергові завдання Радянської влади» В. І. Ленін завдав нищівного удару економічній платформі «лівих комуністів», які закликали до огульного «добивання» буржуазії і «найрішучішого усуспільнення» засобів виробництва, у використанні пролетаріатом досвіду і знань старих спеціалістів вбачали «угодовство» з буржуазією, необхідність використання соціалістичною державою в своїх цілях і під своїм неослабним контролем державного капіталізму вважали небезпечною для долі революції, а «запровадження» трудової дисципліни оголошували таким, що суперечило інтересам робітничого класу³⁸. Ленін показав, що група «лівих» в РКП(б) була виразницею поглядів найвідсталіших робітників, які не зуміли ще знайти своє справжнє місце в рядах будівників нового суспільства і найбільше зазнавали впливу дрібної буржуазії. Він довів, що біда «лівих» полягала в тому, що лозунги революції вони більше заучували напам'ять, ніж усвідомлювали і вперто повторювали потім їх за умов, що змінилися.

Великим було і практичне значення ленінського твору. І за складних умов війни продовжувалась наполеглива боротьба за виконання ленінських накреслень, зроблені важливі кроки у справі зміцнення фундаменту соціалістичної економіки, розширення і зміцнення класової бази диктатури пролетаріату.

На всіх етапах будівництва соціалізму і комунізму, розробляючи економічну політику, КПРС керувалась і керується ленінськими принципами управління, методами соціалістичного господарювання. Вона постійно вдосконалює керівництво політичним, економічним і культурним життям радянського суспільства. Яскравим виразом цього є рішення XXV з'їзду і наступних пленумів ЦК КПРС, в яких удосконалення системи управління економікою розглядається як одне з найважливіших ключових питань економічної політики партії. Вироблена з'їздом партії економічна стратегія є концентрованим відбиттям нашої сучасної економіки — економіки розвинутого соціалізму, яка поступово розвивається в комуністичну економіку. Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР Л. І. Брежнев відзначав у доповіді на засіданні, присвяченому 60-річчю Великого Жовтня: «В історично мінімальні строки величезна відстала країна перетворилася в країну високорозвинутої індустрії і колективізованого сільського господарства. Лише два з половиною трудових дні потрібно нашій промисловості, щоб виробити стільки ж продукції, скільки її вироблялося за весь 1913 рік. Нині ми виробляємо промислової продукції більше, ніж чверть століття тому виробляв її весь світ. ...Ніколи ще країна наша

³⁸ Див.: Історія Комуністичної партії Радянського Союзу. В шести томах. Том третій. Книга друга. К., 1970, стор. 31.

не мала такого величезного економічного і науково-технічного потенціалу. Ніколи ще не була такою міцною, такою надійною її обороноздатність. Ніколи ще ми не мали таких сприятливих можливостей для розв'язання завдань, заради яких у кінцевому підсумку і здійснювалась революція,— для піднесення добробуту мас, розгортання соціалістичної демократії, всебічного розвитку особи.

Повністю реалізувати можливості розвинутого соціалізму — в цьому, якщо хочете, пафос, наших днів. Це ж визначає і міру відповідальності, покладеної на нас сьогодні історією»³⁹.

Послідовно борючись за втілення в життя накреслень XXV з'їзду, партія здійснює визначальний вплив на розвиток нашої країни, на прискорення світового революційного процесу.

Ленінські принципи соціалістичного господарювання мають інтернаціональне значення. Вони витікають як із єдності економічної природи всіх соціалістичних країн, так і із єдності їх головної мети — побудови соціалізму і комунізму. Нагромаджений нашою партією і державою досвід економічного будівництва став надбанням інших соціалістичних країн. Творчо використовуючи його, братні партії соціалістичних країн і країни з соціалістичною орієнтацією планують і здійснюють свою господарську діяльність.

Все це ще раз підкреслює злободенність ідей і висновків, які містяться в праці В. І. Леніна «Чергові завдання Радянської влади». «За час, що минув після смерті Леніна,— говорив Л. І. Брежнев,— життя пішло далеко вперед, багато що змінилось, виникло безліч нових явищ і проблем, про які тоді важко було навіть догадуватись. Але відкриті Леніним закономірності розвитку соціалізму дають і сьогодні ключ до їх розуміння і розв'язання. Ось чому Ленін залишається живим учасником наших справ, нашим надійним і мудрим учителем»⁴⁰. «Чергові завдання радянської влади» належать до числа тих ленінських праць, які постійно перевидаються і витримали найбільшу кількість видань. До 1970 р. вона була видана 166 раз в нашій країні і 74 рази в 24 зарубіжних країнах багатьма мовами народів світу⁴¹. Ленінський твір і сьогодні продовжує вірно служити тим, хто бореться за суспільний прогрес.

В. Ф. Солдатенко

ЛЕНИНСКИЙ ПЛАН СОЗДАНИЯ ОСНОВ СОЦИАЛИЗМА

(К 60-летию работы В. И. Ленина «Очередные задачи Советской власти»)

Резюме

В статье раскрываются основные положения работы В. И. Ленина «Очередные задачи Советской власти», представляющей собой яркий образец марксистской экономической мысли, научно обоснованный план создания основ социализма в первом в мире государстве диктатуры пролетариата. Автор подчеркивает значение ленинских идей для выработки и осуществления современной хозяйственной политики КПСС.

³⁹ Л. І. Брежнев. Великий Жовтень і прогрес людства. Доповідь на спільному урочистому засіданні Центрального Комітету КППС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР у Кремлівському Палаці з'їздів 2 листопада 1977 року, К., 1977, стор. 6, 9.

⁴⁰ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті. Т. 2, К., 1971, стор. 545.

⁴¹ Див.: Ленін в печаті. 1894—1970. Издание произведений В. И. Ленина, книг и брошюр о нем. Научно-статистический сборник. Издание 2-е, доп., М., 1972, стор. 5, 164.

ЛЕНІНСЬКА ТЕОРЕТИЧНА СПАДЩИНА І ДЕЯКІ АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРАЇН, ЯКІ ВИЗВОЛИЛИСЬ

В. І. Леніну належить видатна заслуга в науково-теоретичній роботі стратегії і тактики національно-визвольного руху, визначенні його місця у світовому революційному процесі, розкритті перед народами колоній і напівколоній перспективи їх соціального визволення та економічного розвитку. Життя переконливо підтвердило важливість ленінської теоретичної спадщини для розв'язання багатьох проблем, що стоять перед молодими державами Азії і Африки на сучасному етапі їх визвольної боротьби.

Однією з головних особливостей сучасної епохи є крах колоніальної системи імперіалізму. Національно-визвольний рух, який є невід'ємною складовою частиною світового революційного процесу, в основному ліквідував політичну систему колоніального гноблення, сприяв утворенню та розвитку молодих незалежних держав. Дальше поглиблення антиімперіалістичної революції проходить у нових історичних умовах, коли світова соціалістична система визначає головний зміст і напрям розвитку людського суспільства. Тому для країн, які визволились, вихід на некапіталістичний шлях розвитку — перспектива цілком реальна. Однак перед ними постають складні проблеми, що потребують всебічного глибокого аналізу і практичного вирішення.

У зв'язку з цим особливого значення для всього національно-визвольного руху набуває розробка В. І. Леніним теоретичних основ некапіталістичного розвитку держав, які визволились від колоніального рабства й обрали шлях соціалістичної орієнтації, історичний досвід Великої Жовтневої соціалістичної революції, будівництва соціалізму в СРСР.

Аналізуючи перспективи розвитку національно-визвольних революцій в Азії і Африці, В. І. Ленін дійшов висновку, що економічно відсталі країни, які здобули політичну незалежність, при підтримці пролетаріату розвинутих капіталістичних країн та братерській допомозі першої в світі соціалістичної республіки робітників і селян можуть здійснити перехід безпосередньо до соціалізму і комунізму, минувши капіталізм. «...Неправильно вважати, — підкреслював Володимир Ілліч на II Конгресі Комінтерну (1920 р.), — що капіталістична стадія розвитку неминуха для відсталих народностей», «...з допомогою пролетаріату передових країн відсталі країни можуть перейти... через певні ступені розвитку — до комунізму, минаючи капіталістичну стадію розвитку»¹. Ленінська теорія некапіталістичного шляху розвитку вперше

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 234.

була підтверджена на досвіді народів Радянських республік Середньої Азії і Казахстану, а також Монголії.

Нині соціалістичну орієнтацію, яка забезпечує можливість ліквідації наслідків колоніального минулого, обрав ряд афро-азіатських країн, у тому числі Алжирська Народна Демократична Республіка, Народна Республіка Ангола, Народна Демократична Республіка Йемен, Соціалістична Народна Лівійська Арабська Джамахірія, Народна Республіка Конго та ін. В середині 70-х років у молодих незалежних державах Азії та Африки, керівники яких — представники революційної демократії — проголосили своєю метою соціалістичну орієнтацію, вже проживало майже 100 млн. чол. на території в 10 млн. квадратних кілометрів². Комуністичні і ряд революційно-демократичних партій африканського та азіатського континентів у своїх програмних документах обґрунтовують необхідність переходу своїх країн на шлях некапіталістичного розвитку, оскільки він дає можливість здійснювати ефективні заходи в інтересах соціально-економічного розвитку і прогресу.

Незважаючи на значні відмінності соціально-економічного і політичного розвитку молодой Радянської республіки від умов, в яких розвиваються країни, що визволилися на сучасному етапі, все ж небажко помітити схожість деяких проблем. Зокрема, сказані В. І. Леніним на X з'їзді РКП(б) слова про перехідний період у повній мірі актуальні й важливі в наші дні. «Немає сумніву,— говорив він,— що соціалістичну революцію в країні, де величезна більшість населення належить до дрібних землеробів-виробників, можна здійснити лише шляхом цілого ряду особливих перехідних заходів, які були б зовсім непотрібні в країнах розвинутого капіталізму, де наймані робітники в промисловості і землеробстві становлять величезну більшість»³. Основна маса найчисленнішої частини населення Африки і Азії — селянство в умовах традиційної сільської общини веде індивідуальне натуральне або дрібнотоварне господарство. Через відсталість, неосвіченість, тягар патріархальних пережитків афро-азіатське селянство здебільшого неспроможне виступати як свідомо революційна сила. Воно може або підтримувати гасла і заходи правлячих кіл, що відповідають його інтересам, або виявляти незадоволення існуючим становищем, подекуди у вигляді стихійних заворушень.

Геніальність В. І. Леніна полягає в тому, що він у повній мірі розумів: політична революція не може сама по собі ліквідувати існуючий в суспільно-економічному організмі поділ праці й відразу породити новий економічний уклад⁴. Існування афро-азіатських країн соціалістичної орієнтації є якісно новим явищем в умовах розпаду колоніалізму, посилення впливу світової соціалістичної системи й піднесення робітничого руху в капіталістичних державах. І хоч ці країни ще залишаються в системі світового капіталістичного господарства, їх внутрішній розвиток набув некапіталістичного характеру. Соціалістична орієнтація завойовується у гострій класовій боротьбі, оскільки велика буржуазія, традиційна знать ще намагаються зберегти і зміцнити свої економічні й політичні позиції. Вона означає становлення і розвиток перехідних виробничих відносин, передбачає існування на певний час змішаної економіки при зростаючій і визначальній ролі державного сектора.

² Див.: Б. Г. Гафуров. Актуальные проблемы современного национально-освободительного движения. Развивающиеся страны Азии и Африки, М., 1976, стор. 197.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 43, стор. 50.

⁴ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 44, стор. 212.

Головним змістом нової економічної політики В. І. Ленін вважав тісний союз робітничого класу з селянством. Досягнення цієї мети він вбачав у кооперації. У статті «Про кооперацію» Володимир Ілліч розробив і обґрунтував план перебудови життя селян на соціалістичних засадах. Успіх справи вождь соціалістичної революції вбачав у створенні технічної бази на селі, підвищенні культурного рівня сільських трудівників, залученні їх до колективних форм господарства⁵.

Слід мати на увазі, що країни соціалістичної орієнтації є, насамперед, селянськими, в сільському господарстві яких зайнято від 50 до 80% населення, а на долю сільськогосподарського виробництва припадає половина і більше валової продукції їх економіки. Водночас відсталість сільського господарства, його слабка технічна база, низький рівень виробництва, панування докапіталістичних форм експлуатації є однією з головних перешкод на шляху прогресу. Тому необхідність вирішення аграрно-селянського питання в країнах, які визволились, особливо важлива. Ліквідуючи феодальні й дофеодальні пережитки, передаючи землю селянам, революційно-демократичні уряди прагнуть розвивати такі форми господарювання, які забезпечували б економічний і соціальний розвиток села. Аграрні реформи в країнах соціалістичної орієнтації передбачають обмеження кабальної оренди, торгово-лихварської експлуатації, створення зразкових державних господарств, машинно-тракторних і машинно-прокатних станцій, освоєння нових земель, розширення меліорації сільськогосподарських угідь, будівництво іригаційних споруд та ряд інших заходів. Розуміючи, що система дрібного індивідуального селянського господарства, якою б вона не була прогресивною у порівнянні з напівфеодальною системою землеволодіння і землекористування, не створює достатніх передумов для швидкого піднесення сільськогосподарського виробництва і поліпшення умов життя сільських трудівників, революційно-демократичні партії і уряди, спираючись на досвід розв'язання аграрно-селянського питання в СРСР та інших соціалістичних державах, вважають кооперування дрібних селянських виробників одним з основних напрямів своєї аграрної політики.

Здобуття політичної незалежності — тільки перший крок до цілкового визволення від імперіалістичного поневолення. Після проголошення державної самостійності в колишніх колоніальних та залежних країнах починається боротьба за досягнення економічної незалежності, що становить основний зміст сучасного етапу розвитку країн, які визволилися, і веде до глибоких прогресивних змін, головними напрямами яких, вказується у Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії, є «...перенесення центру ваги в розвитку промисловості на державний сектор, ліквідація феодального землеволодіння, націоналізація іноземних підприємств, спрямована на встановлення ефективного суверенітету молодих держав над своїми природними ресурсами, формування власних кадрів»⁶. Отже, масова націоналізація власності іноземних монополій охопила більш як 40 молодих держав різної орієнтації і досягла таких масштабів, що перетворилася в якісно нове явище. Її грандіозний розмах, а також погоджені виступи молодих афро-азіатських держав за «новий економічний порядок» означають по суті початок нового етапу у відносинах між країнами, що розвиваються, та імперіалізмом — повороту, який за своїми наслідками можна порівняти з роз-

⁵ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 351—358.

⁶ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 13.

падом колоніальних імперій⁷. Перед народами афро-азіатських країн стоїть гігантське завдання — вмістити процеси століть історичного розвитку в десятиріччя швидкого суспільного прогресу. Для подолання споконвічної відсталості необхідно створити національну промисловість, високопродуктивне сільське господарство, зміцнити своє становище в міжнародному поділі праці і ліквідувати монокультурний характер економіки, підвищити життєвий рівень трудящих і підготувати національні кадри, ліквідувати неписьменність і відродити національну культуру.

Глибоке вивчення і правильне розуміння досвіду перехідного періоду в СРСР є надзвичайно важливим для практики національно-визвольного руху на сучасному етапі, оскільки, по-перше, цей досвід може сприяти правильному вирішенню проблем перехідного періоду в країнах, які обрали шлях соціалістичної орієнтації, а по-друге, він служить ефективною зброєю в боротьбі з лівацькими тенденціями, метою яких є ігнорування загальних закономірностей розвитку соціальних формацій.

Для того, щоб подолати нерівномірність розвитку продуктивних сил країн, які визволнилися, та індустріально розвинутих держав, необхідне впровадження нових виробничих відносин, запозичення передової технології, організаційних та управлінських форм. Механізм господарського регулювання, що склався в економічно слаборозвинутих країнах під впливом колоніальної адміністрації і світового поділу праці, призвів до дезінтеграції їх економіки. Тому головна роль у розвитку продуктивних сил в країнах, які стали на шлях некапіталістичного розвитку, належить революційно-демократичним силам. На фоні багатокладності народного господарства, складного поєднання форм виробництва в окремих сферах економіки (промисловості, обслуговування та ін.) з традиційними формами господарювання в головній галузі (сільськогосподарській) вплив держави і тієї політики, яку вона проводить, набуває особливого значення.

Створення в народному господарстві країн соціалістичної орієнтації державного сектора, який визначає напрям, структуру і темпи розвитку економіки, є безумовно прогресивним явищем, оскільки в руках держави знаходиться певна база для здійснення заходів як економічного, так і соціального змісту в загальнонаціональному масштабі. Зберігаючи командні висоти в економіці своїх країн, революційно-демократичні сили мають можливість здійснювати централізоване керівництво економічними процесами в рамках своїх країн, обмежувати негативний вплив світового капіталістичного господарства, розширяти співробітництво з державами соціалістичної співдружності. Таким чином, держсектор в афро-азіатських країнах виступає в ролі матеріальної бази для перетворення соціальної структури суспільства, а також сприяє зростанню чисельності робітничого класу. Він все активніше виступає знаряддям боротьби проти імперіалізму і в силу цього стає вирішальним фактором соціально-економічного прогресу та зміцнення економічної незалежності країн. Справляючи великий вплив на інші сфери економіки, державний сектор водночас обмежує можливість розвитку капіталістичних елементів.

В країнах соціалістичної орієнтації діюче законодавство виключає можливість створення великих приватнокапіталістичних підприємств і цим самим стає на перешкоді формуванню промислової буржуазії.

⁷ Див.: К. Брутенц. Імперіалізм и освободившиеся страны. — «Правда», 10 лютого 1978 р.

На розстановку соціальних сил всередині країн, що розвиваються, негативно впливає залучення в їх економіку іноземного капіталу. Його діяльність створює сприятливі умови для зростання місцевого підприємництва. Він так чи інакше підтримує ті сили, які борються проти курсу на соціалістичну орієнтацію, пропагує «західний» спосіб життя, переманює кращі національні кадри та ін. Однак слід відзначити, що шкідливі наслідки «лібералізації» не є вирішальними, оскільки революційно-демократичні сили в державах соціалістичної орієнтації контролюють і координують допуск в економіку своїх країн як національного, так і іноземного капіталу.

Успіхи країн соціалістичної орієнтації багато в чому залежать від ступеня залучення в боротьбу за нове життя селянства. Характеризуючи його революційні можливості, В. І. Ленін писав: «Не стаючи... соціалістичним, не перестаючи бути дрібнобуржуазним, селянство здатне стати повним і найрадикальнішим прихильником демократичної революції... Селянство неминуче стане, при цій умові, оплотом революції і республіки, бо тільки революція, яка цілком перемогла, зможе дати селянству *все* в галузі земельних реформ, *все те*, чого селянство хоче, про що воно мріє, що справді потрібне йому...»⁸. В процесі соціально-економічних перетворень і неминучого при цьому класового розшарування зростає політична свідомість сільських трудівників, їх революційна активність. Всезростаюча підтримка селянством некапіталістичної орієнтації є закономірною, тому що некапіталістичний розвиток дає йому в соціально-економічному і політичному плані безперечно більше, ніж капіталістичний розвиток. Аграрна політика країн некапіталістичного розвитку включає обмеження прав приватної власності і зміну системи поземельних відносин, проведення аграрних реформ. Держава здійснює керівництво реконструкцією сільського господарства, створює держгоспи, організує постачання, сприяє розвитку кооперативного руху. Все це відповідає корінним інтересам селянських мас.

В. І. Ленін особливо наголошував на необхідності найтіснішого союзу робітничого класу з трудящим селянством. «Було б утопією думати,— наголошував він,— що пролетарські партії... зможуть, не перебуваючи в певних відносинах до селянського руху, не підтримуючи його на ділі, проводити комуністичну тактику і комуністичну політику в цих відсталих країнах»⁹.

Життя підтверджує, що тільки міцний союз робітничого класу з біднішим селянством, трудящими та всіма демократичними силами країн, що визволилися, дасть можливість довести до переможного завершення національно-визвольної революції, повністю ліквідувати ганебну спадщину колоніалізму, забезпечити справжнє соціальне і національне відродження молодих держав Азії і Африки.

Своєрідні умови розгортання соціальної революції в ряді багатокладних країн, які визволилися, привели до виникнення перехідних форм революційно-демократичної диктатури, що спираються переважно на дрібні та середні верстви. До них слід віднести дрібних власників-виробників, службовців, інтелігенцію, офіцерів та студентство. Саме вони на сучасному етапі розвитку країн, що розвиваються, формують суспільну думку, визначають напрямки внутрішньої і зовнішньої політики, беруть активну участь в діяльності політичних партій і організацій, ведуть за собою селянство, і нерідко й робітничий клас. Як від-

⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 11, стор. 81—82.

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 231—232.

значає відомий радянський дослідник проблем національно-визвольного руху Р. О. Ульяновський в статті «Деякі питання некапіталістичного розвитку», «національно-демократичну революцію спрямовують представники середніх напівпролетарських і пролетарських верств міста і села, а прихід до влади національної демократії означає усунення або ж недопущення монополії буржуазії на владу, позбавлення її домінуючого становища»¹⁰.

За своїм соціально-економічним становищем середні верстви стоять значно ближче до трудящих мас, ніж велика буржуазія. Однак їх двоїстість обумовлює ідеологічну нестійкість, а звідси й політичну непослідовність. Проте загальні антиколоніальні й антиімперіалістичні настрої, сприймання ідей соціалізму, розуміння і використання сприятливої міжнародної обстановки сприяє полівинню частини елементів революційно-демократичних диктатур. Як показує досвід, конкретна практика глибоких суспільних перетворень приводить революційно-демократичні елементи до розуміння принципових відмінностей між корінними інтересами трудящих і експлуататорських класів, до поступового викорінення дрібнобуржуазних ілюзій.

Запорукою успішного просування країн соціалістичної орієнтації до прогресу є послідовне розмежування всередині дрібної буржуазії, відхід революційного керівництва від ліберально настроєних її представників. Проте в АНДР з прийняттям Тріполійської програми (1962 р.), в якій містилася вимога «...широкої коаліції пролетарських трудових верств міста і села»¹¹, загострилася боротьба між правим та лівим крилом уже в середовищі самої революційної буржуазної демократії, що посилювалася після затвердження в квітні 1964 р. Алжирської хартії. В ній чіткіше відобразалася погляд найбільш прогресивного крила інтелігенції, міського пролетаріату, сільськогосподарських робітників¹². Слід підкреслити, що запорукою успіху революційних демократів в Алжирі можна вважати головним чинном їх спирання на низи, які відігравали активну роль не тільки на етапі збройної боротьби, а й в період поглиблення соціального змісту революції після здобуття незалежності.

Цілеспрямований розвиток країн, що розвиваються в напрямі соціалізму, неможливий без внутрішньої еволюції самої революційно-демократичної диктатури і відповідно політичної влади, без перетворення останньої в політичну надбудову, що базується на принципах наукового соціалізму. Саме ці кроки, підкреслював В. І. Ленін, «...в своїй су-мі і в своєму розвитку... були б *переходом до соціалізму*»¹³.

Найважливіше завдання марксистсько-ленінських партій і полягає в тому, щоб всемірно сприяти переходу широких верств революційної демократії на позиції наукового соціалізму. В. І. Ленін вказував, що безмежно віддані справі боротьби лідери революційної демократії набуватимуть досвід і вчитимуться на власних помилках, поступово будуть зближуватися з представниками трудящих верств, які стоять на позиціях наукового соціалізму¹⁴.

Вказуючи на необхідність союзу комуністів з революційною демократією, В. І. Ленін закликав їх якнайрішучіше підтримувати морально і матеріально революційні «...елементи... національно-визвольних

¹⁰ «Коммунист», 1977, № 4, стор. 105.

¹¹ Национально-освободительное движение в Азии и Африке, т. 3, М., 1968, стор. 386.

¹² Див.: Там же.

¹³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 54.

¹⁴ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 368.

рухів»¹⁵. З свого боку, як відзначалося в матеріалах міжнародної дослідницької групи «Револьюційні демократи і соціалістична орієнтація», організованої журналом «Проблемы мира и социализма», у революційній демократії є широка основа для співробітництва з комуністами. «Це, насамперед, — спільна антиімперіалістична позиція. Це — загальна орієнтація на соціалізм. Це — близькість програмних настанов революційних демократів і комуністів. Це, нарешті, заінтересованість революційної демократії — зрозуміло, неоднакова в різних країнах — у використанні досвіду комуністів, їх організаційних навичок, вміння налагодити діяльність масових організацій, держапарату — якості, що стають важливим фактором захисту соціалістичної орієнтації»¹⁶. Об'єктивна необхідність такого союзу — в наявності, його ослаблення ставить під загрозу прогресивні завоювання. «Тому, — відзначає Р. О. Ульяновський, — у національній демократії, якщо вона прагне зберегти і зміцнити свій революційний зміст, немає іншого шляху, крім рішучої відмови від недовіря і підозрливості до марксистів-ленінців, крім визнання закономірності їх існування та розвитку як ідеологічно і організаційно самостійної, але союзної і дружньої їм політичної сили»¹⁷.

Досвід арабських країн (Сирія, Ірак та ін.) свідчить про необхідність союзу революційних демократів з комуністами, створення прогресивних фронтів. На цьому базується практична реалізація ленінських ідей про переростання національно-визвольної революції в соціалістичну.

Для комуністів не може бути сумнівів у тому, що побудова соціалізму може здійснитися тільки під керівництвом марксистсько-ленінської партії, вся діяльність якої базується на науковому соціалізмі. Але така партія не виникає сама по собі, вона створюється в процесі суспільно-політичної діяльності і боротьби. Науковий соціалізм відкритий для сприйняття його всіма тими, хто палко бажає відстоювати інтереси трудящих й ідеали соціалізму. Однак для досягнення успіху необхідні й об'єктивні передумови і, головним чином, зростання лав робітничого класу, посилення його впливу на соціально-політичне життя своїх країн.

В. І. Ленін передбачав, що чисельність пролетаріату в Азії і Африці невпинно зростатиме. «У європейського свідомого робітника, — писав він, — уже є азіатські товариші, і число цих товаришів зростатиме не щодня, а щогодини»¹⁸.

Нині робітничий клас країн, які визволились, становить один з бойових загонів всесвітньої армії праці. Лише з 1960 по 1975 рр. загальна кількість робітників у країнах, що розвиваються, зросла майже на 100 млн. чол., причому приріст їх в Азії становив 72%, а в Африці — 69%. Частка осіб найманої праці в загальній масі самодіяльного населення досягла в 1975 р. на цих континентах відповідно 37% і 23%¹⁹.

Таким чином, лише при умові з'єднання в національно-визвольному русі наукового соціалізму з робітничим рухом марксизм-ленінізм повністю утвердиться в країнах, які визволилися.

¹⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 27, стор. 245.

¹⁶ «Проблемы мира и социализма», 1975, № 11, стор. 22—23.

¹⁷ Р. А. Ульяновский. Социализм и освободившиеся страны, М., 1972, стор. 557.

¹⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 17, стор. 168.

¹⁹ Т. Тимофеев. Историческая миссия рабочего класса. — «Азия и Африка сегодня», 1977, № 10, стор. 3.

У сучасних умовах зростання могутності соціалістичної системи має життєво важливе значення для прогресу країн, які, визволившись, обрали шлях некапіталістичного розвитку. «...Світова система соціалізму є вирішальною силою в антиімперіалістичній боротьбі, — вказується в Основному документі міжнародної Наради комуністичних і робітничих партій 1969 р. — Всяка визвольна боротьба знаходить нічим не замінним підтримку з її боку і насамперед з боку Радянського Союзу»²⁰.

В основі відносин СРСР з раніше пригнобленими народами лежить ленінська настанова про те, що «ми всіх зусиль докладемо, щоб з монголами, персами, індійцями, єгиптянами зблизитись і злитись... Ми постараємось... допомогти їм перейти до використання машин, до полегшення праці, до демократії, до соціалізму»²¹.

Інтернаціональна солідарність з боку Радянського Союзу та інших держав соціалістичної співдружності, їх різностороння допомога забезпечує країнам, які визволились, не тільки їх розвиток прогресивним шляхом, а й паралізує будь-які спроби колонізаторів відновити в них своє панування. «Ніякі сили в світі, — підкреслив у доповіді «Великий Жовтень і прогрес людства» Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев, — не зметуть з лиця землі результатів героїчної визвольної боротьби багатомільйонних мас у колишніх колоніях і напівколоніях імперіалізму. Справа визволення народів нездоланна, майбутнє за нею. Світло, запалене Жовтнем, не померкне і на цьому фронті світової історії»²².

И. М. Хворостяный

ЛЕНИНСКОЕ ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ
И НЕКОТОРЫЕ АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОСВОБОДИВШИХСЯ СТРАН

Резюме

Статья посвящена исследованию некоторых актуальных проблем освободившихся стран в свете ленинского теоретического наследия.

²⁰ Міжнародна Нарада комуністичних і робітничих партій. Документи і матеріали, К., 1969, стор. 271.

²¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 115.

²² Л. І. Брежнев. Великий Жовтень і прогрес людства, К., 1977, стор. 21—22

Методологія і методика історичних досліджень

А. В. САНЦЕВИЧ (Київ)

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ДЖЕРЕЛОЗНАВЧОГО АНАЛІЗУ ДОКУМЕНТІВ КПРС

Найважливіші питання джерелознавчого аналізу документів КПРС вже розкриті в узагальнюючих працях з джерелознавства історії партії¹. Однак у цілому кількість джерелознавчих досліджень, написаних істориками партії, ще недостатня, у всякому разі їх значно менше, ніж історіографічних студій. Питома ж вага питань джерелознавства історії КПРС, зокрема джерелознавчого аналізу відповідних документів, у методологічних дослідженнях загалом, як нам здається, зовсім невелика. Про це свідчить цікава і повчальна дискусія, що велася в 1976—1977 рр. на сторінках журналу «Вопросы истории КПСС» після опублікування статті М. Я. Варшавчика «Питання методології історико-партійної науки» (1976, № 4). Але тільки два учасники обговорення безпосередньо порушували питання методології джерелознавства історії КПРС. М. М. Маслов розглянув важливі питання відбору дослідником джерел, вплив їх вивчення на можливі зміни плану обраної ним теми дослідження, а також питання джерелознавчої евристики, аналізу і критики джерел². Г. Д. Алексеева порушила теоретичні проблеми аналізу та виявлення усього комплексу джерел³.

В одній статті неможливо навіть стисло розглянути всі найважливіші методологічні проблеми джерелознавства історії партії. Тому ми ставимо перед собою завдання зупинитися тільки на питаннях джерелознавчого аналізу документів Комуністичної партії, створених після Великої Жовтневої соціалістичної революції. Висвітлення керівної і спрямовуючої діяльності Комуністичної партії, що охоплює всі галузі життя країни, вимагає використання винятково широкого кола джерел. У зв'язку з цим зростає значення розробки питань методології джерелознавства історії КПРС.

Найважливішою методологічною основою як історико-партійних досліджень, так і відповідного джерелознавства є твори основоположників наукового комунізму — К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна. Особливо слід наголосити, що їх праці — джерела нормативного характеру, теоретичні, в яких сформульовані вузлові питання діяльності Комуністичної партії. Це, зокрема, питання про історичну закономірність встановлення диктатури пролетаріату, основні принципи комуністичного будівництва, дві фази комунізму, роль партії як керівника ро-

¹ М. А. Варшавчик. Источниковедение истории КПСС, М., 1973; Н. Н. Маслов, З. В. Степанов. Очерки источниковедения и историографии истории КПСС, Л., 1974.

² «Вопросы истории КПСС», 1976, № 6, стор. 107—108.

³ «Вопросы истории КПСС», 1976, № 11, стор. 79.

бітничого класу, всіх трудящих у боротьбі за революційне перетворення суспільства та ін.

Величезне значення для джерелознавчого аналізу партійних документів мають праці творця й керівника Комуністичної партії В. І. Леніна, який накреслив і обґрунтував завдання партії в справі утвердження і зміцнення держави диктатури пролетаріату, розробив геніальний план побудови соціалізму і комунізму в нашій країні. «Ленінізм — це марксизм епохи імперіалізму і пролетарських революцій, епохи краху колоніалізму і перемоги національно-визвольних рухів, епохи переходу людства від капіталізму до соціалізму та будівництва комуністичного суспільства»⁴, — зазначається в Тезах ЦК КПРС «До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

У працях В. І. Леніна містяться основні методологічні положення про партію нового типу, її теорію і програму, стратегію і тактику, розкриваються її революційна політика та наука організаційного керівництва.

Ленінська теоретична спадщина зберігає своє величезне ідейно-теоретичне значення і досі. «За час, що минув після смерті Леніна, — підкреслював Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнєв, — життя пішло далеко вперед, багато що змінилось, виникло безліч нових явищ і проблем, про які тоді важко було навіть догадуватись. Але відкриті Леніним закономірності розвитку соціалізму дають і сьогодні ключ до їх розуміння і розв'язання. Ось чому Ленін залишається живим учасником наших справ, нашим надійним і мудрим учителем»⁵.

Отже, праці В. І. Леніна є найважливішими керівними документами під час аналізу матеріалів з історії КПРС.

Ленінські твори дають дослідникові широку можливість перевіряти вірогідність інших джерел. Щодо цього М. Я. Варшавчик цілком справедливо зауважував: «За Леніним ми звіряємо всі джерела, порівнюємо їх з ленінськими положеннями, визначаємо їх партійну спрямованість, виділяємо документи, написані з позицій, ворожих робітничому класові»⁶.

Ленінські ідеї покладені в основу політики Комуністичної партії Радянського Союзу.

Надзвичайно великою є роль В. І. Леніна як творця найважливіших документів Комуністичної партії та Радянської держави. Він узагальнив досвід діяльності першої в історії людства соціалістичної держави, яка прокладала шлях до комунізму. Тим цінніші унікальні ленінські документи як зразки першорядних джерел з історії КПРС. Важливим методологічним аспектом багатьох праць В. І. Леніна є те, що в них розкрито ідеї реального соціалізму.

Таким чином, твори класиків марксизму-ленінізму, будучи могутнім засобом пізнання історичного процесу, зокрема діяльності правлячої Комуністичної партії, допомагають дослідникові при творчому вивченні та аналізі всіх інших джерел.

Це ж саме стосується найважливіших документів Комуністичної партії та Радянського уряду, створених у результаті колективних зусиль. У Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їздові партії Л. І. Брежнєв зазначав: «Ці документи — підсумок розвитку теоретичної думки

⁴ До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Тези Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1970, стор. 5.

⁵ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971, стор. 545.

⁶ М. А. Варшавчик. Назв. праця, стор. 177.

партії, результат колективної роботи Центрального Комітету, наших партійних і наукових кадрів»⁷. У даних джерелах відображено багатогранний досвід революційної боротьби нашої партії і народу, будівництва соціалізму і комунізму, проблеми розвитку світового революційного процесу, особливості сучасного етапу міжнародних відносин. А в доповіді на XXV з'їзді КПРС Л. І. Брежнев наголосив на великому значенні рішень з'їздів і пленумів ЦК партії на прикладах XX, XXIII, XXIV з'їздів КПРС і жовтневого (1964 р.) Пленуму Центрального Комітету⁸.

Ці найцінніші партійні документи мають для партії, всіх радянських, господарських органів та громадських організацій як нормативний, так і виконавчий характер. Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев вказував, що «...рішення партії — це її колективна воля, концентрований досвід мас»⁹.

Для джерелознавчого аналізу цих документів потрібна їх певна класифікація. Автори узагальнюючих праць з джерелознавства історії КПРС цілком слушно виділяють такі їх групи: 1) програми і статuti партії; 2) матеріали партійних з'їздів і конференцій; 3) документи керівних органів партії; 4) документи місцевих партійних органів і організацій¹⁰. В основу цієї класифікації покладено принцип походження відповідних документів.

Програми партії, в яких формулюються цілі та завдання її діяльності, розкриваються шляхи розв'язання завдань, дуже важливі для дослідників особливо тому, що в цих документах міститься чітка характеристика теоретичної роботи партії. Статuti відображають зміст, завдання і характер діяльності партії в організаційній галузі.

Програми і статuti КПРС — найважливіші документи нормативного характеру. У них містяться провідні методологічні вказівки на великий, стратегічний період діяльності партії.

Величезне значення для джерелознавчого аналізу з історії КПРС мають матеріали з'їздів і конференцій Комуністичної партії. З цього приводу В. І. Ленін у книзі «Крок вперед, два кроки назад» писав: «Протоколи партійного з'їзду дають єдину в своєму роді, незамінну по точності, повноті, всебічності, багатству і аутентичності, картину дійсного стану справ у нашої партії, картину поглядів, настроїв і планів, намальовану самими учасниками руху...»¹¹.

У післяжовтневий період, коли наша партія стала правлячою, в центрі уваги з'їздів і конференцій перебували питання будівництва соціалізму і комунізму. Із запровадженням народногосподарських планів після звітної доповіді ЦК обов'язково розглядався відповідний план. Види документів партійних з'їздів надзвичайно різноманітні: доповіді, резолюції і постанови, промови делегатів і гостей, протоколи комісій, привітання, записки, пропозиції, підготовчі матеріали і документи, дані мандатних, ревізійних комісій.

Основними документами партійних з'їздів і конференцій є доповіді, резолюції та постанови, в яких підводяться підсумки діяльності партії за звітний період, містяться цінні відомості, що характеризують її організаторську роботу та ін. У подібних джерелах формулюються також завдання партії на наступний період. Відзначаючи різ-

⁷ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 116.

⁸ Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 72.

⁹ Там же, стор. 77.

¹⁰ Н. Н. Маслов, З. В. Степанов. Назв. праця, стор. 129; М. А. Варшавчик. Назв. праця, стор. 243—269.

¹¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 8, стор. 183.

нобічність таких документів, В. І. Ленін говорив з приводу проекту резолюції про збройне повстання, внесеного більшовиками на IV з'їзді РСДРП: «Ви побачите якраз у нашій резолюції... *історичний і політичний матеріал*»¹². Отже, підсумки діяльності партії Володимир Ілліч розглядав як історичний матеріал, а її завдання — як політичний.

Доповіді, резолюції, постанови партійних з'їздів мають характер виконавчого (в своїй історичній частині) і нормативного (у постановці завдань) джерел.

Яскравими прикладами таких джерел є доповідь «Звіт Центрального Комітету КПРС і чергові завдання партії в галузі внутрішньої і зовнішньої політики», з якою виступив Л. І. Брежнєв на XXV з'їзді КПРС (зауважимо, що в самому заголовку відображено виконавчий і нормативний характер документа), доповідь Голови Ради Міністрів СРСР О. М. Косигіна «Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки» та ін.

Основні матеріали кожного партійного з'їзду переконливо характеризують грандіозні досягнення Комуністичної партії, всього радянського народу у здійсненні величезних завдань господарського будівництва, ідеологічної роботи, внутріпартійного життя, зовнішньополітичної діяльності партії. По суті, ці документи стосуються всіх головних сторін життя і діяльності партії, трудящих СРСР за звітний період. У них висвітлено завдання КПРС на наступний період у справі створення матеріально-технічної бази комунізму, соціально-політичного розвитку радянського суспільства, розгортання внутріпартійного життя.

Розглянуті вище групи найзначніших партійних документів вкрай необхідні дослідникам як методологічний дороговказ під час джерелознавчого аналізу матеріалів обраної дослідником теми. Адже кожний з'їзд партії був певною віхою в її історії. Матеріали такого форуму — це історична пам'ятка епохи з усіма її надбаннями, досягненнями, успіхами, а також окремими труднощами і недоліками.

Однак деякі історики партії досить однобічно підходять до використання історичних джерел, навіть найважливіших, відбираючи те, що їм «бажано». У згаданому вище виступі на сторінках журналу «Вопросы истории КПСС» Г. Д. Алексеева згадує весь комплекс «можливих і *бажаних* (виділено нами.— А. С.) джерел»¹³. Такий суб'єктивістський, обмежений підхід до історичних документів зовсім безпідставний. Необхідно використовувати всі без винятку джерела, що стосуються обраної теми.

Історики партії не можуть, безумовно, обійтися і без документів керівних органів, особливо Центрального Комітету КПРС. У них відображено роль ЦК як бойового, випробуваного штабу партії. Найважливіші матеріали ЦК партії опубліковані в багатотомному виданні «Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК». Систематично виходять випуски «Справочника партийного работника», в якому вміщуються найважливіші партійні документи. Широко публікуються вони і в періодичній пресі.

Документальні публікації подібного роду здійснюються і в союзних республіках, місцевими парторганізаціями. Серед них слід відзначити, зокрема, останнє видання (1976—1977 рр.) збірника «Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій, плену-

¹² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 13, стор. 49.

¹³ «Вопросы истории КПСС», 1976, № 11, стор. 79.

мів ЦК» (у двох томах), опублікованого російською і українською мовами.

Як слушно зазначає М. Я. Варшавчик, документи ЦК КПРС відображають його керівну діяльність, а також одночасно життя всієї партії в цілому, причому в узагальненому і концентрованому вигляді. Після перемоги Великого Жовтня, з приходом Комуністичної партії до влади, роль Центрального Комітету, а відповідно і його документів значно зросла не тільки в житті партії, а й всього народу, всіх трудящих¹⁴.

Таким чином, при джерелознавчому аналізі документи ЦК виступають об'єктом першочергового значення, бо вони розкривають методологічні основи політики і тактики партії на певних історичних етапах, а в своїй сукупності проливають яскраве світло і на її стратегію. Ці документи є методологічним компасом для історика безпосередньо під час аналізу історичних подій.

Щодо цього слід особливо виділити постанови і тези ЦК КПРС до видатних ювілейних дат, таких, як 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, 50-річчя утворення СРСР, 70-річчя КПРС та багато інших.

Проілюструємо значення цих документів на прикладі постанови ЦК КПРС від 31 січня 1977 р. «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», що стала керівним документом у підготовці партії і всього радянського народу до славного ювілею. У постанові стисло, але чітко розкрито основні віхи історичного шляху нашої Вітчизни і Комуністичної партії за роки Радянської влади, висвітлено всесвітньо-історичне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції, що відкрила нову еру для всього людства. Значна увага приділяється міжнародному становищу СРСР, зміцненню світової соціалістичної системи, поглибленню загальної кризи капіталізму, могутньому розмаху національно-визвольного руху, зміцненню світового комуністичного руху і т. д.

Постанова яскраво показує переваги соціалізму над капіталізмом. В ній накреслено найважливіші заходи, пов'язані з відзначенням у нашій країні 60-річчя Великого Жовтня¹⁵.

Подібні ювілейні документи ЦК КПРС мають величезне значення для джерелознавчого аналізу матеріалів з обраної дослідником теми, оскільки містять методологічні вказівки в теоретичному і професійно-історичному планах. Тому конче необхідно під час вивчення будь-якої історико-партійної теми уважно, поглиблено знайомитися з останніми ювілейними партійними документами, бо вони написані на основі найновіших досягнень теоретичної партійної та наукової думки. Адже, як відомо, ювілейні документи ЦК видавалися і до 50-річчя і до 60-річчя Великого Жовтня, до 50-річчя і 70-річчя II з'їзду РСДРП і т. д. Однак у кожному наступному тематично однорідному документі є чимало нового. Так, у постанові «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції» викладаються найважливіші положення з сучасної історії нашої Вітчизни: дано глибоку характеристику розвинутого соціалістичного суспільства.

Яскравим свідченням зростання керівної ролі Комуністичної партії (після перемоги соціалізму в СРСР) є прийняття Центральним Комітетом партії та Радянським урядом спільних постанов, в яких пере-

¹⁴ М. А. Варшавчик. Назв. праця, стор. 257.

¹⁵ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977.

конливо розкриваються єдність мети і спільний напрям політики Комуністичної партії і Радянського уряду з усіх найважливіших принципових питань. Ці документи дають можливість гармонійно поєднувати нормативну і виконавчу функції.

Партійні документи тісно пов'язані між собою. Однак вивчати їх слід за певною системою: від документів вищих органів до рішень нижчих, від більш узагальнюючих до конкретних, тобто від матеріалів з'їздів до рішень конференцій і пленумів ЦК, а потім до постанов та інших документів ЦК.

Виступи (доповіді, промови, статті та інші матеріали) керівних діячів Комуністичної партії та Радянського уряду також являють собою цінне джерело з історії партії. Крім того, в цих документах містяться відомості і про їх авторів. Представники славної ленінської гвардії М. І. Калінін, Я. М. Свердлов, Г. К. Орджонікідзе, Ф. Е. Дзержинський, Г. І. Петровський, М. В. Фрунзе, С. М. Кіров, В. В. Куйбишев, Н. К. Крупська, А. В. Луначарський та інші перебували на керівних партійних і державних постах, відали різними галузями народного господарства, культурного розвитку країни. Тому їх доповіді та виступи містили вірогідний матеріал і відповідні теоретичні узагальнення про роботу партії і держави.

За останні роки значимість подібних виступів підвищилася, що безпосередньо пов'язано із зростанням ролі Комуністичної партії в житті радянського суспільства, із зростанням ролі суб'єктивного фактора в суспільному житті. «Видатне значення мають твори, доповіді, промови і виступи Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва, в яких викладено теоретичні основи політики партії і Радянської держави в умовах розвиненого соціалістичного суспільства...»¹⁶. Ці виступи публікуються в багатотомному виданні «Ленінським курсом», а також у тематичних збірниках і окремими брошурами.

Різні сторони політичного, економічного життя партії і радянського народу, міжнародного становища СРСР розкриваються у виступах членів Політбюро ЦК КПРС О. М. Косигіна, А. П. Кириленка, М. А. Суслова, В. В. Щербинського та ін.

На сучасному етапі виступи керівників Комуністичної партії і Радянського уряду, особливо Л. І. Брежнєва, за своїм значенням наближаються до документів вищих партійних органів (а доповіді на партійних з'їздах рівнозначні з ними). Про це, зокрема, свідчить той факт, що виступи керівників партії часом передують звітним доповідям на з'їздах громадських організацій, а також на різних конференціях, нарадах і т. д. Їм певною мірою задають тон роботі відповідних форумів, розкриваючи партійну лінію з винесених на обговорення питань.

Слід також мати на увазі, що публічні виступи керівників партії та уряду відбуваються частіше, ніж видаються відповідні документи керівних органів. У цих виступах порушуються і на значному фактичному матеріалі конкретизуються найрізноманітніші питання, даються оцінки з партійних позицій найважливіших подій і явищ. Уважне вивчення цих виступів збагачує методологічний арсенал істориків партії.

Отже, ми спробували дати джерелознавчий аналіз найважливіших історико-партійних документів, що становлять методологічну основу наукового дослідження *.

¹⁶ М. Н. Черноморский. Источниковедение истории СССР. Советский период, изд. 2, М., 1976, стор. 69.

* Звичайно, не можна забувати і про те, що в цих джерелах, крім найважливішої, методологічної, сторони, дослідник знаходить багато корисного, ретельно перевіреного конкретного матеріалу, який вдало доповнює теоретичні положення.

Незаперечне значення для дослідників мають й інші джерела. Так, архівні документи — це, власне, навіть не одне джерело, а цілий їх комплекс. Адже в архівах зберігаються партійні і державні документи, численні статистичні відомості, спогади, стенографічні звіти засідань різних громадських організацій тощо. Тут ми знаходимо безліч різноманітних цінних відомостей про наші успіхи і досягнення. Але унікальне значення мають архівні матеріали для розкриття труднощів, недоліків суспільного життя. Ці важливі документи дають можливість зробити чіткі узагальнюючі висновки.

Автор цих рядків спеціально розглядав особливості використання архівних документів у ряді праць з сучасної історії КНРС¹⁷. Не зупиняючись на конкретних прикладах, спробуємо зробити деякі загальні висновки.

Часто дослідники сучасної історії партії, не оволодівши достатньо мірою величезним матеріалом з теми, обмежувались однобічним підходом до архівних документів. Вони переважно наводили статистичні дані, ігноруючи поодинокі факти, внаслідок чого у багатьох працях люди нерідко виступали закодованими в цифри.

Останнім часом деякі молоді науковці, особливо дисертанти, обирають надто широкі теми досліджень, але використовують при цьому джерела (в тому числі, архівні) з вузького регіону. Таким чином автори намагалися підвищити значимість (звичайно, штучно) своєї теми.

Історики партії здебільшого уникають залучення документів державних архівів, обмежуючись переважно партійними, відомчими архівами та поточним діловодством. Якщо це певною мірою виправдано при висвітленні питань внутріпартійного життя (партійне будівництво, різні форми роботи партійних організацій, розгляд кількісного і якісного зростання комуністів і т. д.) *, то дослідження питань керівної ролі Комуністичної партії в розвитку промисловості, сільського господарства, культури настійно вимагає використання і матеріалів державних архівів. Без цього неможливо всебічно показати здійснення на практиці політики Комуністичної партії.

При висвітленні будь-якої теми слід використовувати як архівні, так і опубліковані джерела. Важливо тільки, щоб правильно відображалась історична дійсність. Але архівний документ має ту перевагу перед іншими джерелами, що на його основі дослідник вводить до наукового обігу новий матеріал.

Однак необхідно мати на увазі, що, зрозуміло, нові висновки, узагальнення можна зробити і на основі опублікованого матеріалу, бо кожне джерело в новому дослідженні розкриває нові свої сторони.

Таким же багатим комплексом джерел, як архівні документи, є періодична преса. Більшість газет і значна частина журналів — органи партійних комітетів. Але й у цілому радянська преса чітко відображає політику Комуністичної партії. Журнали і газети радянського періоду — джерело багатоплакове, що містить різноманітний за видами і походженням матеріал. Особливо цінними для дослідника є замітки, репортажі, звіти, кореспонденції. Публіцистика преси дає великий фактичний матеріал, що оперативне і в хронологічній послідовності відображає поточні події. В. І. Ленін відзначав, що постійна справа публіцистів — «...писати історію сучасності...»¹⁸. Радянська партійна публіцистика являє собою змістовний літопис історії партії.

¹⁷ А. В. Санцевич. Архівні документи в дослідженні сучасної історії Української РСР. — «Архіви України», 1973, № 6, стор. 11—16.

* До речі, питома вага таких досліджень ще порівняно невелика.

¹⁸ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 9, стор. 198.

Особливе місце в газетах і журналах займають директивні, передові статті. З цього приводу ЦК партії в 1922 р. у листі «Про план місцевих газет» писав: «Передова і друга статті повинні давати керівництво, напрям, намічати основну лінію поведінки. Передовиця і підпередовиця — не розмови, не міркування, а політична вказівка, директива»¹⁹. Тому вивчення подібних директивних статей має істотне значення для дослідження політики партії, завдань, що стоять перед партійними організаціями на певному етапі їх діяльності. У передовицях звичайно вміщуються найяскравіші, найхарактерніші факти.

Загалом пресі притаманний ретельний відбір фактичного матеріалу, найбільш значного, вагомого. Це дуже допомагає в дослідницькій роботі.

Значний інтерес являють виступи на сторінках преси учасників певних подій — партійних працівників, передовиків виробництва, науковців, які розповідають про досвід своєї роботи. У працях істориків партії широко використовуються матеріали з журналів та газет, однак вони приділяють ще мало уваги багатотиражкам, що публікують цінні відомості про діяльність первинних парторганізацій.

Як у періодичній пресі, так і окремими виданнями друкується чимало спогадів передовиків виробництва, письменників, працівників науки та культури. В них значне місце відводиться висвітленню керівної і спрямовуючої ролі Комуністичної партії, переважно на прикладах діяльності місцевих партійних організацій. Спогади учасників соціалістичного і комуністичного будівництва доповнюють, конкретизують наші відомості з історії партії, відображені в інших джерелах. Іноді мемуари є єдиним джерелом, в якому зафіксовано розвиток певних подій. Це значною мірою стосується періоду Великої Вітчизняної війни, під час якої не завжди велася відповідна документація. Спогади яскраво передають колорит епохи, умови діяльності партійних органів та організацій.

Великий інтерес для історика партії становлять замітки партійних працівників про свою діяльність. Цих матеріалів, на жаль, публікується зовсім мало. Ми маємо велику кількість партійних документів колективної творчості, які дають загальне уявлення про діяльність парторганізацій, але майже немає відомостей про вклад окремого керівного працівника в опрацювання спільного рішення, про творчу лабораторію партійного керівництва. Корисні дані про це містять замітки партійних працівників.

З кінця 50-х років історики партії стали досить активно поповнювати свій арсенал джерел результатами конкретних соціальних досліджень шляхом анкетування, ведення і запису бесід (характерно, що вчені записують навіть бесіди з учасниками Великого Жовтня, а це свідчить про те, наскільки великий часовий діапазон досліджень, що практично поширюється на всі існуючі покоління).

До соціальних досліджень відноситься і ведення щоденників за пропозицією дослідника, що формулює коло порушуваних у записах питань. Щоденник може вести і сам дослідник, якщо має можливість спостерігати процеси і явища, які його цікавлять, спілкуватися з необхідними людьми. Подібні дослідження значно розширюють наші відомості про діяльність місцевих партійних організацій.

Слабо використовують історики партії такі цікаві джерела, як кінофотодокументи. Тим часом відповідні джерела наочно і конкретно

¹⁹ О партийной и советской печати. Сборник документов, М., 1954, стор. 255—256.

передають умови, обстановку, в яких відбувалися певні події, «аромат епохи». У них міститься й унікальна інформація про факти, не відображені в інших джерелах. Так, період нелегких 30-х років зображується в багатьох історико-партійних працях як суцільний парад досягнень і успіхів, майже таких, як у наш час. А коли дивишся чудові кіновипуски «Нашої біографії», знятої на замовлення Центрального телебачення, наочно переконалися, наскільки неповною є картина історичної дійсності в деяких дослідженнях. Тому дуже прикро, що історико-партійні праці ще рідко доповнюються відповідними ілюстраціями.

Нарешті, висловимо деякі зауваження, так би мовити, міжджерельного характеру. Несумлінність дослідника при аналізі та відборі джерел веде до прорахунків, спричиняє однобічність і тенденційність узагальнень. Слід завжди пам'ятати ленінське положення про те, що «...треба брати не окремі факти, а *всю сукупність* фактів, які стосуються даного питання, *без єдиного* винятку, бо інакше неминуче виникне підозріння... в тому, що факти вибрано або дібрано довільно, що замість об'єктивного зв'язку і взаємозалежності історичних явищ в їх цілому підноситься «суб'єктивна» стряпаннина для виправдання, може, брудної справи»²⁰.

З усього комплексу наявних джерел необхідно виділити головну ланку, тобто ту сукупність джерел, вивчення яких дасть змогу виявити основний напрям, тенденції даного процесу.

Історики партії на основі марксистсько-ленінської методології, використовуючи відповідне коло джерел, пишуть свої праці на високому ідейно-теоретичному рівні, вносять гідний вклад у комуністичне будівництво.

А. В. Санцевич

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКОГО АНАЛИЗА ДОКУМЕНТОВ КПСС

Резюме

Автор показывает огромное методологическое значение произведений основоположников марксизма-ленинизма, важнейших документов и материалов Коммунистической партии, выступлений партийных и государственных деятелей для изучения

²⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 330—331. історії КПСС советского периода. В статье дан источниковедческий анализ в применении к истории КПСС материалов архивов, периодической печати, воспоминаний кинофотодокументов и пр.

Повідомлення

СПІВРОБІТНИЦТВО ПРИКОРДОННИХ ОБЛАСТЕЙ СРСР І ВОЄВОДСТВ ПНР У ГАЛУЗІ КУЛЬТУРИ (1956—1977 рр.)

П. М. КАЛЕНИЧЕНКО (Київ), В. П. КОЛЕСНИК (Луцьк)

На торжествах у Москві, присвячених 60-річчю Великого Жовтня, підкреслювалося, що великим вкладом світової системи соціалізму в життя сучасного людства є ті нові відносини, які склалися між країнами соціалістичної співдружності. «Ми, — заявив у своїй доповіді на спільному урочистому засіданні Центрального Комітету КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради Союзу РСР товариш Л. І. Брежнєв, — можемо сказати з чистою совістю: наш союз, наша дружба, наше співробітництво — це союз, дружба і співробітництво суверенних, рівноправних держав, згуртованих спільними цілями й інтересами, узами товариської солідарності і взаємодопомоги. Ми йдемо разом, допомагаючи один одному, об'єднуючи зусилля, знання, ресурси для якнайшвидшого руху вперед»¹.

Яскравим прикладом такого співробітництва є радянсько-польські відносини, які протягом майже трьох з половиною десятиріч — особливо двадцяти останніх років — поповнилися багатьма новими формами братерського спілкування. Однією з найпоширеніших його форм є, зокрема, співробітництво прикордонних областей СРСР і воєводств ПНР. Це — важлива ланка в системі радянсько-польських відносин, що сприяє зміцненню братерської дружби, більш ефективному обміну досвідом комуністичного і соціалістичного будівництва.

Важливою складовою частиною прикордонного співробітництва областей СРСР і воєводств ПНР є їх культурні зв'язки, що встановилися з перших днів існування ПНР і були юридично підтверджені міжурядовою угодою від 30 червня 1956 р.² Більш як 20 років між прикордонними областями і воєводствами практикуються поїздки делегацій діячів культури і науки, концертних груп, театральних і спортивних колективів, здійснюється взаємний широкий і плідотворний обмін виставками, науковою, художньою і періодичною літературою, проводяться декади культури дружніх народів. Між багатьма радянськими і польськими культурно-освітніми та науковими установами, навчальними закладами, школами, між окремими діячами культури і мистецтва налагоджено ділове листування. При цьому обидві сторони виходять з того, що такий обмін служить не тільки процесу взаємного пізнання культур двох братніх народів, — він є також важливою умовою їх розвитку.

У здійсненні культурного прикордонного обміну беруть участь уже не окремі особи, а цілі колективи, які палічують у своєму складі сотні чоловік. Договори про культурне співробітництво, що укладаються щороку між областями і воєводствами, здійснюються органами держав-

¹ Л. І. Брежнєв. Великий Жовтень і прогрес людства. Доповідь на спільному урочистому засіданні Центрального Комітету КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР у Кремлівському Палаці з'їзнів 2 листопада 1977 року, К., 1977, стор. 19.

² E. Basiński, T. Walichnowski. Stosunki polsko-radzieckie w latach 1945—1972. Dokumenty i materiały, Warszawa, 1974, стор. 313.

ної влади, закладами культури, науки й освіти, а також громадськими організаціями під керівництвом партійних комітетів КПРС і ПОРП.

Порушена в даному повідомленні проблема вже дістала певне відображення в радянській історіографії. Радянсько-польському співробітництву в галузі культури присвячено узагальнюючі статті російських, українських, білоруських і литовських істориків, зокрема в колективних монографіях³. Однак у цих працях радянсько-польське прикордонне співробітництво в галузі культури досліджено недостатньо.

Автори даного повідомлення ставлять за мету висвітлити такі форми співробітництва (виділивши їх з усього обширного комплексу культурних зв'язків, як найбільш важливі і перспективні): обмін делегаціями з метою вивчення передового досвіду культурно-освітньої роботи, а також поїздки окремих діячів мистецтва — режисерів, диригентів, хореографів, акторів та ін. — для безпосередньої участі в культурному житті дружньої країни; взаємний обмін творчими професіональними колективами і колективами художньої самодіяльності; пропаганда серед трудящих кращих творів реалістичного мистецтва шляхом проведення декад культур, фестивалів, днів міст-побратимів, організації виставок та інших масових культурно-освітніх заходів.

Поїздки працівників і діячів культури, які легко здійснюються в умовах прикордоння, мають велике практичне значення. Відвідавши дружню країну, діячі культури і мистецтва, по-перше, особисто знайомляться з історичними і культурними цінностями, господарськими успіхами, життям і побутом своїх сусідів; по-друге, діляться своїми знаннями і передовим досвідом роботи; по-третє, що дуже важливо, повертаючись на батьківщину, виступають перед трудящими своєї країни з доповідями, лекціями, діляться враженнями, передають набутий досвід, пишуть статті, брошури, книги, створюють концертні програми, виступають по радіо, телебаченню і т. д. Таким чином, знання і досвід, набуті делегаціями, стають здобутком усіх трудящих. Ось кілька прикладів.

Львівська область і Жешовське воеводство систематично обмінюються делегаціями диригентів, хореографів і концертмейстерів. На спеціально організованих нарадах у Саноці, Жешові, Кросно, Вздові та інших містах радянські працівники культури познайомили своїх польських колег з роботою будинків культури, заводських клубів і червоних куточків підприємств Львова. Внаслідок взаємного обміну досвідом роботи Жешовське воеводське відділення Товариства польсько-радянської дружби (ТПРД) спільно з відділом культури воеводської Ради народової випустили бюлетень, присвячений методиці й організації культурно-освітньої роботи у воеводському центрі, а також в окремих повятах, селлах, на підприємствах, у вузах і школах.

Особливий інтерес викликала у працівників культури Люблінського воеводства під час відвідання Волинської області організація роботи народних музеїв на громадських засадах, зокрема музею В. І. Леніна в м. Ковелі, Лопатинського музею партизанської слави, меморіального

³ Украинская ССР и зарубежные социалистические страны, К., 1965; На магистральных дружбы и братерства. Участь Української РСР у співробітництві Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами (1966—1970 рр.), К., 1974; Вклад Української РСР у науково-культурне співробітництво Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами, К., 1970; Белорусская ССР на международной арене, М., 1974; П. М. Калениченко. Українсько-польські зв'язки і співробітництво в галузі науки і культури.— Вклад Української РСР в науково-культурне співробітництво Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами, К., 1970; М. В. Знаменская. Дружба миллионов, К., 1974; М. Пожарская. Польша и Литва: тридцать лет по пути социализма и дружбы.— «Коммунист» (Вильнюс), 1974, № 7 та ін.

комплексу «Холм слави» в м. Горохові, кімнати-музею Габріелі Запольської в с. Підгайцях Луцького району⁴.

Не менш цікавим було перебування на Волині у вересні 1977 р. групи культурно-освітніх працівників Хелмського воеводства ПНР. Гості з-за Бугу ознайомилися з роботою Ковельського міського будинку культури, взяли участь у вечорі інтернаціональної дружби, послушали концерт художньої самодіяльності, відвідали музей-садибу Лесі Українки в с. Колодяжному, а також ознайомилися з господарським і соціально-культурним будівництвом колгоспу імені Леніна Луцького району⁵.

Група діячів мистецтва м. Львова подала допомогу самодіяльній оперній студії при Жешовському будинку культури в постановці опери «Запорожець за Дунаєм» С. С. Гулака-Артемовського. Друга делегація спільно з польськими спеціалістами здійснила постановку українських народних танців «Рахівчанка», «Решето» та «Українська сюїта». Хор будинку культури польського заводу «Стальова Воля» розучив з допомогою українських хормейстерів пісні «Вічний революціонер» та «За городом качки пливуть»⁶.

У 1964 р. протягом 10 днів відомий польський хореограф В. Каньорова подавала методичну допомогу Брестському ансамблю пісні і танцю «Радість» в оволодінні технікою викопання польських народних танців. На запрошення Волинського обласного управління культури сама В. Каньорова допомогла колективу Луцького міського будинку культури поставити кілька польських танців, з якими цей колектив успішно виступив у листопаді 1966 р. під час республіканського творчого звіту художньої самодіяльності у Києві⁷.

До Люблінського воеводства не раз виїжджала волинський хореограф І. Маркіна. Танці в її постановці вже більше десяти років поповнюють репертуар Люблінського ансамблю пісні і танцю⁸.

Стали традиційними зв'язки між багатьма художніми колективами з метою обміну досвідом роботи, поповнення репертуару кращими творами мистецтва дружньої країни. Прикладом такого співробітництва є творчі контакти Закарпатського народного хору і Білоруського державного ансамблю з польським ансамблем «Мазовше». Серед цих колективів широко практикується взаємна постановка танців⁹.

Добре налагоджено співробітництво працівників кіно прикордонних областей УРСР і воеводств ПНР. Кінофікатори Волинської області, наприклад, здійснюють постійні зв'язки зі своїми колегами з Любліна, систематично обмінюються з ними фоторекламою фільмів, діляться досвідом проведення фестивалів і тематичних показів, організацією передсеансової роботи з глядачем¹⁰.

Обмін делегаціями працівників культури, діячів мистецтва є діловою школою підвищення художньої майстерності, сприяє взаємному збагаченню передовим досвідом культурно-освітньої роботи, розширенню репертуару професіональних і аматорських колективів, поглибленню пізнання культури і мистецтва братніх країн.

⁴ В. Колесник. Мости дружби і братерства.— «Всесвіт», 1970, № 6, стор. 103.

⁵ «Радянська Волинь», 17 вересня 1977 р.

⁶ Украинская ССР и зарубежные социалистические страны, К., 1965, стор. 363.

⁷ Партархів Волинського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 27, спр. 574, арк. 61.

⁸ В. Колесник. Кордон дружби.— «Жовтень», 1976, № 6, стор. 113.

⁹ На магістралях дружби і братерства. Участь Української РСР у співробітництві Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами (1966—1970 рр.), стор. 332.

¹⁰ Волинський обласний державний архів (далі — ВОДА), ф. Р-2 — 1965, оп. 1, спр. 22, арк. 5, 34.

Велике значення для популяризації радянського і польського мистецтва має, зокрема, обмін професіональними творчими колективами. Із львівських колективів, які першими виїжджали в ПНР по лінії прикордонного обміну, особливим успіхом користувався Прикарпатський ансамбль пісні і танцю¹¹. За перші 8 років планового обміну театри та інші художні колективи Люблінського воєводства виїздили в прикордонні області СРСР понад 20 разів і дали понад 100 спектаклів та концертів¹².

Незмінним успіхом у трудящих Люблінського воєводства користувалися виступи Волинського українського народного хору під керівництвом заслуженого артиста Української РСР О. Самохваленка. Вперше хор виступив на Люблінщині в жовтні 1956 р. Через два роки, під час святкування 14-ї річниці Дня відродження Польщі, хор знову прибув до польських друзів з творчим звітом. Відтоді встановилися постійні творчі контакти між діячами культури Волині і Люблінщини¹³.

Систематично здійснюють обмін творчими колективами прикордонні райони Литовської РСР і ПНР. Так, у 1965—1977 рр. з Литви до Польщі виїздили артисти і режисери оперного та драматичного театрів, філармонії, квартет струнних інструментів, Народний ансамбль пісні і танцю Литовської РСР. У відповідь Литовську РСР відвідала група солістів і два відомі народні ансамблі — «Мазовше» і «Шльонск», концерти яких завжди проходили з успіхом¹⁴.

Ще тісніші творчі контакти налагоджено між литовськими і польськими діячами культури в даний час. З метою дальшого вдосконалення культурного обміну, підвищення його ефективності в Бялистоку (червень 1977 р.) відбулося обговорення плану культурного співробітництва між Литовською РСР і Бялистоцьким воєводством на 1977—1980 рр.¹⁵

У 1977 р. культурне співробітництво між Литовською РСР і Бялистоцьким воєводством проходило під знаком гідної зустрічі 60-річчя Великого Жовтня: обмін виставками, діячами культури, професіональними і самодіяльними художніми колективами, участь в урочистих зборах, симпозіумах, конкурсах та інших масових заходах на двосторонній основі — все це збагатило форми культурного співробітництва, сприяло активному обмінові передовим досвідом культурно-освітньої роботи.

Значне місце в культурному прикордонному співробітництві займають театральні зв'язки. Щороку з великим успіхом проходять на калінінградській землі гастролі Ольштинського театру імені Стефана Ярача. Гості з Ольштина показали калінінградцям народну музичну драму класика польської драматургії В. Богуславського «Краків'яни і гура-лі». Цей спектакль не сходить зі сцени польських театрів понад 170 років. Чіткий режисерський задум, висока майстерність акторів забезпечили великий успіх спектаклю. Останнім часом Ольштинський театр поставив шість п'єс вітчизняних і радянських драматургів. Серед них — «Васса Железнова» Максима Горького, «Оптимістична трагедія» В. Вишневського та ін. Виступи польських артистів щороку дивляться понад 10 тис. калінінградців.

Не раз виїздили до Ольштина колективи Калінінградського драматичного театру, філармонії, ансамблю пісні і танцю Балтійського

¹¹ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, сп. 4, спр. 634, арк. 4.

¹² «Радянська Волинь», 5 листопада 1966 р.

¹³ П. М. Калениченко. Назв. стаття, стор. 100.

¹⁴ Ю. І. Жюгда. Развитие дружественных отношений между литовским и польским народами. Вильнюс, 1962, стор. 55; «Czerwony Sztandar», 25 червня 1977 р.

¹⁵ «Czerwony Sztandar», 25 червня 1977 р.

флоту. Дуже тепло приймали ольштинці і колектив драматичного театру з м. Совецька, який показав один з кращих спектаклів свого репертуару — п'єсу Максима Горького «Діти сонця»¹⁶.

Познайомили зарубіжних глядачів зі своїм мистецтвом і актори Львівського українського драматичного театру імені М. Заньковецької, які показали трудящим Любліна свої кращі спектаклі¹⁷.

1961 р. у Польщі відбулися перші виступи ще одного українського колективу — Луцького драматичного театру імені Т. Г. Шевченка. Театр виїздив у дружню країну і в наступні роки¹⁸. Тричі — в 1958, 1960 і 1971 рр. — побував на українській землі Люблінський театр імені Юліуша Остерви, який був заснований у дивізії імені Тадеуша Костюшка у Радянському Союзі¹⁹. Жителі Львова, Дрогобича, Нововолинська, Володимира-Волинського, трудівники колгоспу «Маяк» Рожищенського району Волинської області подивилися у виконанні колективу театру «Марію Стюарт» Ю. Словацького, «Заміжню молоду» Ю. Коженьовського, трагедію «Сід» класика французької літератури Корнеля та ін.²⁰ Влітку 1977 р. трупа Люблінського музично-драматичного театру імені Юліуша Остерви виїздила на гастролі до Бреста. Радянські глядачі подивилися спектаклі за п'єсами А. Фредро «Дами і гусари» (режисер Є. Раковецький), О. Гельмана «Протокол одних зборів» (режисер В. Зейдлер). Було також показано спектакль драматичної студії театру «Оповідання про Зоо» за твором Е. Альбі. Гастролі у Бресті збагачили співробітництво Люблінського театру імені Юліуша Остерви з Брестським музично-драматичним театром імені Ленінського комсомолу²¹.

У Львові і Дрогобичі в 1959, 1964, 1969 та в наступні роки відбувалися гастролі Жешовського театру імені Ванди Семашкової. Були показані спектаклі «Пожиттєва рента» А. Фредро, «Фантазій» Ю. Словацького та «Коваль, гроші і зірки» Є. Шанявського²².

Високою активністю характеризуються культурні зв'язки по лінії прикордонного обміну самодіяльними художніми колективами. Так, у Польщі не раз виступали ансамблі пісні і танцю Львівського палацу культури промислової кооперації та студентські самодіяльні колективи м. Львова²³. Щорічний обмін самодіяльними художніми колективами налагоджено, зокрема, між Львівською областю і Люблінським воеводством. У 1970 р., наприклад, у Люблінське воеводство виїжджав самодіяльний народний хор Володимир-Волинського будинку культури в складі 80 чол. і танцювальний колектив у складі 30 чол. Учасники художньої самодіяльності Волині виступили на святковому концерті, присвяченому Дню відродження Польщі²⁴. Двічі, в 1971 і 1974 рр., брав участь у проведенні Днів Любліна в Бресті ансамбль пісні і танцю Люблінського сільськогосподарського інституту²⁵.

¹⁶ Калінінград — Ольштын, Калінінград, 1972, стор. 28, 106.

¹⁷ «Радянська культура», 30 жовтня 1958 р.

¹⁸ П. Л. Алексеева. Культура нового села, Львов, 1974, стор. 110; Історія міст і сіл Української РСР. Волинська область, К., 1970, стор. 50.

¹⁹ П. Калениченко. Українсько-польське співробітництво в галузі культури.— «Український календар 1974», Варшава, 1974, стор. 73.

²⁰ О. Швидяк. У дружбі народів наша сила.— «Комуніст України», 1963, № 2, стор. 36; «Радянська культура», 10 квітня і 23 липня 1961 р.

²¹ «Радянська Волинь», 19 жовтня 1977 р.

²² П. М. Калениченко. Братерські зв'язки і співробітництво Радянської України і народної Польщі в галузі мистецтва (1944—1964).— Дружба та співробітництво народів України і Польщі, К., 1967, стор. 45.

²³ «Всесвіт», 1961, № 4, стор. 63; «Радянська Україна», 1 липня 1964 р.

²⁴ Поточний архів Міністерства культури УРСР, спр. 7 за 1971 р., стор. 31.

²⁵ Zespół pieśni i tańca akademii rolniczej w Lublinie, Lublin, 1975, стор. 1—2.

Обмін кращими колективами художньої самодіяльності є однією з масових форм контактів, які сприяють взаємозбагаченню мистецтва обох країн, зростанню культурного рівня і художнього смаку слухачів, залученню до мистецтва дедалі більшої кількості трудящих.

Взаємному ознайомленню з досягненнями мистецтва дружніх країн служать також традиційні декади, місячники дружби, дні культури, фестивалі мистецтв. Серед перших таких заходів, що проводилися протягом 1957—1977 рр., була Декада литовської культури в Польщі і Декада польської культури в Литві влітку 1957 р.²⁶ Відтоді проведення декад, тижнів і днів культури дружніх народів стало традиційним, з'явилися нові цікаві форми в їх організації. Наприклад, у 1973 р. в Бялистоку з великим успіхом пройшли Дні дружби з Радянською Литвою²⁷.

В наступні роки ця дуже корисна робота по ознайомленню народів обох країн з культурним будівництвом поступово вдосконалювалася й розвивалася. Нині такі заходи проводяться частіше. В більшості прикордонних областей СРСР і воеводств ПНР дні, декади, місячники культури братнього народу проводяться щорічно. Активну участь у їх підготовці беруть обидві сторони²⁸.

Особливою популярністю серед громадськості обох країн користуються дні споріднених областей і воеводств, у проведенні яких завжди беруть участь численні делегації. Ця ефективна форма культурних контактів особливого поширення набула протягом останніх років.

Так, з 21 по 25 травня 1974 р. у Львівській області проходили Дні Жешовського воеводства. На Львівщину прибули офіційна делегація Жешовського воеводського комітету ПОРП, група лекторів, ансамбль пісні і танцю «Жешувяци», артисти Жешовського драматичного театру імені В. Семашкової, камерний оркестр Жешовської філармонії, естрадний колектив, група працівників, які займалися організацією виставок «30 років ПНР», «На господарській карті Жешовського воеводства», «Жешовщина в фотографіях», а також виставки документів про спільну революційну боротьбу українських і польських трудящих, філателістичної виставки та виставки польської книги²⁹.

14—16 жовтня 1976 р. у м. Замосці з великим успіхом пройшли Дні Луцька. У свою чергу, 22—24 вересня 1977 р. в Луцьку відбулися Дні Замосця³⁰. Для участі в урочистостях до обласного центру України прибули делегації партійних і державних працівників, представників громадських організацій, керівників підприємств і установ, учасників художньої самодіяльності. В Луцьку відбувся вечір міжнародної дружби. Закінчився він великим святковим концертом³¹.

Щороку відбуваються Дні споріднених міст Калінінграда і Ольштина. Цікаво і змістовно пройшли, зокрема, Дні Калінінграда в Ольштині, присвячені дружбі і співробітництву Калінінградської області з Ольштинським воеводством (19—26 квітня 1976 р.). З нагоди цього ювілею в Ольштині було проведено урочистий пленум президії воеводського відділення ТПРД, демонструвалися виставки калінінградських художників, фотомонтажі, влаштовувалися концерти художньої самодіяльності, виступи груп лекторів, перегляди радянських фільмів, зуст-

²⁶ «Правда», 2 липня 1957 р.; «Советская культура», 27 червня 1957 р.

²⁷ „Czerwony Szlandar”, 3 серпня 1976 р.

²⁸ Поточний архів Українського відділення ТРПД. Звіт за 1964—1969 рр., стор. 3.

²⁹ Програма Днів Жешовського воеводства на Львівщині, Львів, 1974, стор. 19—27.

³⁰ «Радянська Волинь», 21 вересня 1977 р.

³¹ «Радянська Волинь», 25 вересня 1977 р.

річі з тими, хто побував у Калінінграді в складі поїздів і автобусів дружи, та інші заходи³².

Активно пропагують знання про Країну Рад культурно-освітні установи Хелмського воеводства, які здійснюють прикордонні зв'язки з Волинською областю. У квітні 1977 р., зокрема, проводилися Дні радянської науки і техніки, присвячені 32-й річниці підписання Договору про дружбу, взаємодопомогу і післявоєнне співробітництво між Радянським Союзом і Польщею³³.

У практиці прикордонних зв'язків вже стало традиційним проведення в листопаді кожного року Днів кіно дружньої країни, під час яких глядачі мають можливість познайомитися з кращими творами кіномистецтва. В Люблінському воеводстві, наприклад, Дні радянського кіно проводились уже 30 разів. Демонстрування фільмів, як правило, супроводжується організацією виставок, проведенням конкурсів глядачів, читанням лекцій³⁴.

Щорічно в День відродження Польщі всі міські і сільські кіноустановки Волинської області демонструють фільми виробництва ПНР або радянські фільми про дружню країну. Успішному проведенню таких заходів сприяє те, що в діючому фонді кінопрокату цієї області є понад 40 польських художніх фільмів і близько 10 хронікально-документальних фільмів про ПНР³⁵.

Ефективним пропагандистським культурно-освітнім заходом у справі взаємного ознайомлення трудящих з життям братніх країн є організація виставок образотворчого і народного декоративно-прикладного мистецтва, дитячого малюнка, фотовиставок. Вперше українське образотворче мистецтво було широко представлено на виставках у прикордонних воеводствах у зв'язку з проведенням у Польщі восени 1956 р. Декади української культури³⁶. Відтоді обмін виставками проводиться щорічно і дістає відображення в планах культурного співробітництва.

В Люблінському воеводстві, зокрема, двічі побував член Спілки художників СРСР, волинський майстер пензля О. Байдуков — ветеран Великої Вітчизняної війни, учасник визволення Польщі від німецько-фашистських загарбників. Цікаві малюнки, виконані ним під час поїздки до ПНР, експонувалися на виставках образотворчого мистецтва в містах Луцьку і Любліні³⁷.

В рамках обміну в галузі культури між Калінінградською областю і Люблінським воеводством в Калінінграді в листопаді 1961 р. відкрилася виставка, в експозиціях якої було представлено понад 100 творів живопису, графіки і народного мистецтва районів Вармії та Мазур. Одночасно в Ольштині експонувалася виставка живопису, графіки і скульптури митців Калінінграда³⁸. Всього протягом останніх 15 років прикордонного співробітництва громадськість Ольштинського воеводства ознайомилася з 275 радянськими виставками і експозиціями³⁹.

³² „Czerwony Sztandar”, 27 квітня 1976 р.

³³ „Czerwony Sztandar”, 20 квітня 1977 р.

³⁴ Т. Галинський. Культура Народной Польши. Варшава, 1966, стор. 167; Калінінград — Ольштын, стор. 49.

³⁵ ВОДА. ф. Р-1965, оп. 1, спр. 42, арк. 13; Див. також: Список діючого фонду художніх кінофільмів Волинської обласної контори по прокату фільмів, Луцьк, 1975.

³⁶ Украинская ССР и зарубежные социалистические страны, стор. 365.

³⁷ S. Porek. Aleksandr Bajdukow. Luck — ZSRR. Wystawa akwareli, Lublin, 1975.

³⁸ Годы братской дружбы и сотрудничества СССР и ПНР. Летопись важнейших событий советско-польских отношений, 1944—1974 гг., К., 1974, стор. 96; «Польское обозрение», 1975, № 14, стор. 3.

³⁹ Калінінград — Ольштын, Калінінград, 1972, стор. 28.

Особливою популярністю користуються виставки дитячої творчості. Численні любителі мистецтва на Волині з вдячністю згадують виставку малюнків юних польських художників «Військо Польське очима дітей», яку відвідали тисячі волинян. Твори мистецтва юних волинських майстрів пензля також добре відомі в Польщі. 150 кращих творів живопису, графіки, скульптури та декоративного образотворчого мистецтва вихованців Луцької дитячої художньої школи експонувалися в Любліні в клубі міжнародної книги і преси⁴⁰.

Високим ідейним змістом, різноманітністю тематики характеризується обмін виставками, присвяченими знаменним датам у житті братніх країн, героїчному історичному минулому і сьогоденню радянського і польського народів.

У 1970 р. на Люблінщині з успіхом демонструвалася фотовиставка «25-річчя подвигу», присвячена Дню перемоги. Виставку організувало Волинське обласне управління культури. Через 5 років на Люблінщині експонувалась виставка, присвячена 30-річчю великої Перемоги, підготовлена працівниками Волинського обласного краєзнавчого музею. Виставочний зал відвідало понад 20 тис. польських друзів.

З великим інтересом оглянули трудящі Волині виставку з Любліна «Польські діти звинувачують». Понад 70 стендів, на яких експонувалося більше 300 фотознімків і фотокопій документів, розповіли про страшні звірства фашистських окупантів на польській землі⁴¹.

«Завжди разом» — так називалась тематична виставка, присвячена 30-річчю Договору про дружбу, взаємодопомогу і післявоєнне співробітництво, організована Люблінським воєводським комітетом ПОРП. У м. Бресті документи і фотографії виставки з інтересом переглянули понад 30 тис. робітників, службовців, студентів та учнів міста і області, а також туристів з інших міст країни. «Організація виставки «Завжди разом», — відзначається в листі Брестського обкому КПБ Люблінському воєводському комітетові ПОРП, — сприяє дальшому зміцненню плідного співробітництва між Брестською областю і Люблінським воєводством ПНР, відіграє важливу роль в інтернаціональному вихованні трудящих, пропаганді великих ідей дружби між нашими народами-братями»⁴². Виставка «Завжди разом» експонувалася також у м. Луцьку.

Щорічно обмінюються фотовиставками Брестська і Гродненська області з Люблінським і Бялистоцьким воєводствами. Так, виставку «Архітектура землі Люблінської», яка протягом трьох місяців експонувалася в Брестській області, відвідало 120 тис. радянських громадян. Біля її стендів було проведено більше 700 бесід про землю і людей Люблінщини. В Гродно з успіхом демонструвалася фотовиставка на тему «Розвиток науки, освіти і культури в Бялистоцькому воєводстві за 25 років ПНР»⁴³. В окружному музеї революційного руху в Бялистоку було відкрито виставку білоруської народної творчості, підготовлену співробітниками Гродненського музею. Одночасно в Гродно працювала виставка народної творчості, підготовлена польськими друзями з Бялистока⁴⁴.

Обмін виставками, постійне удосконалення їх тематичного і жанрового змісту дає можливість, по-перше, широко ознайомлювати трудя-

⁴⁰ В. П. Колесник. Взаємообмін збагачує. — «Соціалістична культура», 1973, № 9, стор. 33.

⁴¹ В. П. Колесник. Серія, зріднені мистецтвом. — Луцьк — Люблін, Львів, 1973, стор. 63; Нариси історії Волинської обласної партійної організації, К., 1968, стор. 244.

⁴² Zawsze razem. Katalog wystawy, Lublin, 1975, стор. 44.

⁴³ Д. Чайка. Граница братьев. — Братский Союз, М., 1970, стор. 225.

⁴⁴ Э. Поздняк. Суседзі і браты, Мінск, 1970, стор. 48.

щих з життям братніх країн, з соціалістичними і комуністичними перетвореннями в них, по-друге, глибоко висвітлювати питання розвитку культури, мистецтва і тим самим подавати взаємну допомогу у розв'язанні актуальних проблем і, по-третє, розвивати творчу ініціативу й активність численних колективів творчих працівників та окремих представників, які працюють над створенням виставок.

Таким чином, співробітництво в галузі культури і мистецтва між прикордонними областями СРСР і воєводствами ПНР, яке склалося наприкінці 50-х років, вже в 60-х роках значно розширилось, а в 70-х — дістало всебічний розвиток і стало важливою формою в загальному комплексі радянсько-польського культурного співробітництва. Свідченням цього є той факт, що польські музика, пісня, танець сьогодні, як ніколи раніше, користуються в Росії, на Україні, в Литві, Білорусії великою популярністю. В репертуарі багатьох танцювальних колективів прикордонних областей є польські народні танці, а в репертуарі майже всіх сільських хорів — польські пісні.

Не меншим успіхом користується радянське соціалістичне мистецтво в народній Польщі. Разом з великою естетичною насолодою воно дає трудящим Польщі, зокрема, творчим працівникам, дітям мистецтва братньої країни яскравий зразок культури соціалістичного реалізму, допомагає переборювати труднощі, помилки і всілякі спроби реакційних сил принизити значення нового, соціалістичного мистецтва. Саме в цьому полягає важливість і ефективність безпосередніх контактів братніх народів, їх взаємодії у розв'язанні питань культурного будівництва в комуністичному суспільстві.

РЕЗУЛЬТАТИ АГРАРНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ НА УКРАЇНІ ПІСЛЯ ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

М. І. КСЬОНЗЕНКО (Харків)

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в нашій країні були здійснені безприкладні за масштабами і глибиною аграрні перетворення, що заклали соціально-економічну основу для утвердження й розвитку соціалістичних виробничих відносин у сільському господарстві. Вивчення наслідків цих перетворень має важливе значення для узагальнення досвіду Великого Жовтня, революційно-перетворюючої діяльності Комуністичної партії.

У літературі 20-х років, присвяченій аграрним перетворенням на Україні, значне місце приділяється підсумкам перебудови аграрних відносин, викликаной соціалістичною революцією¹. Дальше вивчення історії аграрних перетворень дало змогу на значному фактичному матеріалі глибше проаналізувати їх політичне, економічне та соціальне

¹ В. Качинський. Очерки аграрной революции на Украине. Вып. I. Уравни- тельный раздел земли; вып. II. Обобществление сельского хозяйства, Харьков, 1922; П. Попов. Итоги аграрной революции на Киевщине. — «Журнал Киевского губер- нского экономического совещания», листопад 1922 р.; В. А. Якиманский. К итогам аграрной революции на Украине. Харьков, 1924; О. Шліхтер. Українське сільське господарство за 10 років (підсумки радянської аграрної політики). — «Український агроном», 1927, № 10—11; М. М. Вольф. Сільське господарство України (на деся- ті роковини Жовтня), Харків, 1927; та ін.

значення². Проте ще не всі питання цієї проблеми вивчені з достатньою повнотою. Автор даного повідомлення ставить своїм завданням узагальнити наслідки аграрних перетворень, здійснених у перші роки Радянської влади, показати їх вплив на дальший розвиток українського села, дати по можливості докладну характеристику земельного ладу, що виник після революційної перебудови аграрних відносин, та висвітлити роль цього ладу в переході до соціалістичного землеробства.

Прийнятий II Всеросійським з'їздом Рад лєнінський Декрет про землю визначив принципи основи аграрних перетворень у нашій країні — скасування приватної власності на землю, проведення її націоналізації. Характеризуючи історичне значення націоналізації землі, В. І. Ленін писав, що вона «...найбільше забезпечила доведення до кінця буржуазно-демократичної революції... дала найбільші можливості пролетарській державі переходити до соціалізму в землеробстві»³.

У зв'язку із складними умовами боротьби за Радянську владу на Україні аграрні перетворення тут здійснювалися протягом усього періоду іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни, а також, частково, у відбудовний період. До того ж їх проведення неодноразово переривалося, а досягнуті результати ліквідовувалися контрреволюційними силами, яким вдавалося тимчасово відновлювати на Україні буржуазно-поміщицькі порядки. Однак, незважаючи на всі труднощі, конфіскація поміщицьких, державних, церковних, монастирських, а також надлишків куркульських земель і їх розподіл між безземельним та малоземельним селянством, відведення земельних угідь для промислових підприємств, радгоспів, державних установ були успішно здійснені. Цьому значною мірою сприяли такі фактори: по-перше, аграрна політика Комуністичної партії, спрямована на першочергове задоволення життєвих потреб трудящего селянства, зокрема вироблені за безпосередньої участю В. І. Леніна рішення VIII Всеросійської партконференції (грудень 1919 р.), які були покладені в основу Земельного закону, затвердженого Всеукрревкомом 5 лютого 1920 р.; по-друге, організаційна діяльність партійних і радянських, зокрема земельних, органів; по-третє, безпосереднє залучення до проведення аграрних перетворень широких верств трудящего селянства.

Глибокі аграрні перетворення, викликані соціалістичною революцією, відіграли величезну роль у зміцненні політичної основи Радянської влади в роки громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції — воєнно-політичного союзу робітничого класу і трудящего селянства. У цьому полягає один з найвидатніших політичних підсумків аграрних перетворень. У тогочасних зведеннях партійних і радянських органів, постановах селянських з'їздів і конференцій неодноразово наголошувалося, що підтримка трудящим селянством Радянської влади залежить насамперед від успішного здійснення її аграрної політики. Так, у зведенні Леб'язького волвиконкому Чугуївського повіту Харківської губернії зазначалося: «Настрій селянства революційний че-

² М. А. Рубач. Очерки по истории революционного преобразования аграрных отношений на Украине. К., 1956; Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, М., 1966; І. К. Рибалка. Аграрні перетворення на Україні в період громадянської війни (1919 р.), Харків, 1967; І. Х. Гапжа. Перші колективи господарства на Україні, К., 1960; П. М. Денисовець. Колгоспне будівництво на Україні в 1921—1925 рр., Харків, 1969; Б. К. Мигаль. Здійснення аграрної політики на Україні у відбудовний період (1921—1925 роки), Харків, 1974; Р. Д. Лях. Розв'язання аграрного питання на Україні (1917—1923 рр.), Київ—Донецьк, 1975; Історія селянства Української РСР, т. 2, К., 1967; Розвиток народного господарства Української РСР. 1917—1967, т. 1, К., 1967; та ін.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 312.

рез те, що селяни нашої волості до революції були безземельними, а Радянська влада наділила їх землею і луками, то, вбачаючи, що Радянська влада захищає інтереси бідноти, цілком підтримують її»⁴.

Особливо яскраво підтримка Радянської влади трудящим селянством, його готовність стати на захист завоювань Великого Жовтня виявилися під час інтервенції буржуазно-поміщицької Польщі і наступу царського генерала Врангеля. «Новий Земельний закон, — говорилося у резолюції Махнівської волосної безпартійної селянської конференції Бердичівського повіту, — віддаючи землю в руки трудового народу і виганяючи поміщиків з їхніх маєтків, кладе край поміщицькому землеволодінню і задовольняє вікові прагнення селянства». Віднині, наголошувалося в резолюції, твердою і озброєною рукою будемо захищати робітничо-селянську владу від білополяків та їхнього наймита Петлюри⁵. У відповідь на заклик ЦК КП(б)У «Незаможник, на куркульсько-го коня проти Врангеля!» трудяще селянство України одностайно виступило на захист своєї землі і влади Рад від білогвардійської контрреволюції. Підсумовуючи рішення з'їзду комнезамів, газета Єлисаветградського повітвиконкому писала: «...Трудове селянство зрозуміло, що земельні надбання селян — здійснена мрія багатьох поколінь — будуть зведені нанівець, коли перемога на Південному фронті буде за чорним бароном»⁶. У резолюції Тираспольської повітової конференції КП(б)У від 30 жовтня 1920 р. підкреслювалося, що «постановка земельного питання і характер землевпоряджувальних робіт., безумовно, сприяють створенню здорового міцного тілу, особливо необхідного в даний момент жорстокої і героїчної боротьби Червоної Армії з світовим імперіалізмом»⁷.

Здійснення аграрних перетворень мало велике значення для розв'язання продовольчої проблеми, яка була важливою ланкою боротьби за зміцнення воєнно-політичного союзу робітничого класу і трудящого селянства, диктатури пролетаріату на селі. Комуністи, радянський актив роз'яснювали селянам, що Радянська влада, передаючи їм поміщицькі землі, сама потребує допомоги, і що селянство може подати її насамперед шляхом виконання хлібної розкладки. Про те, що основна маса трудящого селянства добре розуміла взаємозв'язок між аграрною і продовольчою проблемами, свідчать численні резолюції селянських з'їздів, а також конкретні результати виконання продрозкладки. «Ми будемо всіма силами підтримувати владу Рад і єднання робітників та селян», — зазначалося, наприклад, у резолюції селянського сходу Ровенської волості Дніпровського повіту⁸. Коментуючи рішення Одеського губерньського з'їзду Рад, прийняті ним у земельному і продовольчому питаннях, місцева газета писала: «Селянство усвідомило, що воно може утримати за собою землю, якщо Червона Армія забезпечена продовольством, а робітники можуть взятися за посилену працю на фабриках і заводах, воно твердо знає, що хліб, даний робітникам, буде сторницею відплачений міським пролетаріатом»⁹.

Загалом у період заготівельної кампанії 1920/21 р. на Україні селяни здали державі 79 млн. пудів хліба — утричі більше, ніж у 1919 р.¹⁰

⁴ Харківський обласний державний архів, ф. Р-93, оп. 1, спр. 186, арк. 40.

⁵ Київський обласний державний архів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 7, арк. 9.

⁶ «Вісті — Известия» (орган Єлисаветградського повітвиконкому), 14 жовтня 1920 р.

⁷ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 29, оп. 1, спр. 62, арк. 65.

⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 340, оп. 1, спр. 3383, арк. 20.

⁹ «Вісті — Известия» (орган Одеського губвиконкому), 24 квітня 1920 р.

¹⁰ Історія селянства Української РСР, т. 2, стор. 75.

Аграрні перетворення, здійснені під керівництвом Комуністичної партії, значно сприяли посиленню її впливу на селянські маси. Як писала газета «Власть Советам!», «сміливо можна констатувати про тяжіння бідноти до Комуністичної партії, що економічна політика Радянської влади дає широку базу Комуністичній партії для роботи на селі»¹¹. Свідченням цього було, зокрема, зростання лав сільських комуністів. Їх кількість на кінець 1920 р. становила на Україні 10 452 чол., а питома вага в партійній організації республіки зросла з 12,8% у 1918 р. до 21,8% в 1920 р.¹² Показовим щодо цього є й партійний склад Всеукраїнського з'їзду комітетів незаможних селян (КНС): з 1082 делегатів 41,8% становили комуністи і ті, що їм співчували, 57,4% — безпартійні, 0,8% — представники інших партій¹³. Повністю підтверджувалися слова В. І. Леніна про те, що «...дійсне коло прихильників більшовизму виростає неосяжно, бо прокидаються до самостійного політичного життя десятки й десятки мільйонів сільської бідноти, звільняючись від опіки і від впливу куркулів та сільської буржуазії»¹⁴. У «Нарисах історії Комуністичної партії України» зазначається, що здійснення на Україні ленінського закону про землю «величезною мірою сприяло зростанню авторитету Комуністичної партії, Радянської влади, зміцненню союзу робітничого класу і селянства, дружби і братерства з російським народом»¹⁵.

Націоналізація землі та передача її в безпосереднє користування селянства привели до глибоких соціальних змін на селі, сприяли поліпшенню економічного становища селянства. «В селянській країні,— писав В. І. Ленін,— першими виграли, найбільше виграли, відразу виграли від диктатури пролетаріату селяни взагалі... *Вперше* при диктатурі пролетаріату селянин працював на себе і *харчувався краще за городянина*. Вперше селянин побачив свободу на ділі: свободу їсти свій хліб, свободу від голоду»¹⁶.

За даними Наркомзему УРСР, із загальної кількості 14,5 млн. десятин поміщицьких, державних, удільних та церковних земель переважно безземельним і малоземельним селянам у ході аграрної революції було передано близько 11,8 млн. десятин. Крім цього, у запасний фонд для переселення з малоземельних районів виділялося 1,6 млн. десятин, які протягом 20 років також перейшли в користування селянства. Тільки 1,1 млн. десятин землі залишилися за підприємствами цукрової, винокурної, вугільної і металургійної промисловості, радгоспами, державними установами тощо. Отже, після розподілу поміщицьких, державних, удільних і церковних земель селянський земельний фонд на Україні становив 96,5% всього землекористування республіки¹⁷. Його збільшення відбулося за рахунок різних категорій земельних володінь, переважно колишнього поміщицького землеволодіння. Вартість одержаних у безплатне користування селянами земель (понад 13 млн. десятин) за цінами 1906—1914 рр. (196 крб. за десятину) становила 2,6 млрд. крб. Крім того, сільські трудівники звільнялися від боргу за ділянки, придбані ними до революції (0,4 млрд. крб.), від щоріч-

¹¹ «Власть Советам!» (орган Сумського повітревкому), 2 квітня 1920 р.

¹² Отчет Центрального Комитета КП(б)У с 1 апреля по 1 ноября 1920 г. К V Всеукраинской партконференции, Харьков, 1920, стор. 19; «Коммунист», 8 жовтня 1922 р.

¹³ Обзор организации комитетов незаможных селян (с начала организации до I.XII. 1920 г.), Харьков, 1923, стор. 30.

¹⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 300.

¹⁵ Очерки истории Коммунистической партии Украины, К., 1977, стор. 314.

¹⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 260.

¹⁷ Соціалістичне будівництво в сільському господарстві, Харків, 1928, стор. 3.

ної плати за оренду землі та інших повинностей на суму 100 млн. крб. золотом¹⁸.

У ході аграрної революції відбувся перерозподіл усього земельного фонду, в тому числі й селянської землі. За підрахунками ЦСУ УРСР, 60% дворів безземельних і малоземельних селян були повністю або частково наділені землею з колишніх нетрудових володінь; 30% господарств зберегли своє землекористування у попередніх розмірах; від 10% господарств (куркульських) були відібрані земельні надлишки і передані у користування безземельним і малоземельним селянам¹⁹.

Перерозподіл земельних надлишків, яких у 1917 р. у куркульських господарствах налічувалося близько 8 млн. десятин, став важливою складовою частиною аграрних перетворень. Дані ЦСУ УРСР, одержані на основі вибіркового обстеження селянських господарств навесні 1926 р., свідчать, що в процесі аграрних перетворень у куркулів було відібрано 4,5 млн. десятин землі²⁰. Однак цей показник, хоч він і досить красномовний, значно зменшений і потребує дальшого уточнення.

Велику роль у революційному перетворенні аграрних відносин на Україні відіграли комітети незаможних селян, діяльність яких широко розгорнулася з середини 1920 р. Комнезами провели величезну роботу щодо перерозподілу поміщицьких та надлишків куркульських земель, задоволенню потреб незаможного селянства. Завдяки цьому землезабезпеченість членів КНС у середньому по Україні на одне господарство зросла в 1920 р., порівняно з 1917 р., на 139%, у 1923 р. — на 215%, у 1925 р. — на 274%. Землекористування всього селянства республіки збільшилося за цей самий період приблизно на одну третину. Члени КНС одержали найбільше нетрудової землі, оскільки до революції вони були забезпечені найменше. Якщо у 1917 р. в середньому по Україні на одне незаможне господарство припадало 2,01 десятини, а в 1920 р. — 2,81 десятини, то в 1923 р. — 4,33 десятини, а в 1925 р. — 5,51 десятини землі, що майже досягало рівня середньої землезабезпеченості всього селянства, який у 1924 р. становив 6 десятин²¹. Комнезами, констатував липневий (1925 р.) Пленум ЦК КП(б)У, «...закріпили завоювання революції за біднотою, в першу чергу — шляхом закріплення за нею відібраних у поміщиків і куркулів земель...»²².

Отже, в результаті соціалістичної революції до рук трудяшого селянства додатково перейшло не менше 17,9 млн. десятин землі, що значно перевищувало розмір землеволодіння бідноти і середняків напередодні 1917 р. (14,1 млн. десятин)²³. При розподілі нетрудових земель 600 тис. безземельних селянських дворів одержали в середньому на господарство 5—6 десятин землі, а 1,5 млн. господарств значно збільшили своє землекористування. Крім того, до рук трудяшого селянства з поміщицьких маєтків і економій перейшло 600 тис. коней, 800 тис. голів великої рогатої худоби. Близько двох мільйонів коней і голів великої рогатої худоби, а також значну частину сільськогосподарського реманенту було відібрано у куркульства²⁴.

¹⁸ М. М. Вольф. Назв. праця, стор. 10; Історія Української РСР, т. 2, К., 1967, стор. 73.

¹⁹ Соціалістичне будівництво в сільському господарстві, стор. 3.

²⁰ Б. К. Мигаль. Назв. праця, стор. 46.

²¹ Матеріали по обстеженню комітетів незаможних селян (по даним обстеження в лютому 1925 г.). Харків, 1925, стор. X.

²² Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, т. 1, К., 1976, стор. 324.

²³ Історія селянства Української РСР, т. 2, стор. 11.

²⁴ Історія Української РСР, т. 2, стор. 73.

Безпосередні наслідки аграрних перетворень в окремих місцевостях мали певні особливості. Це зумовлювалося характером землекористування і землеробства. У районах аграрного перенаселення (значна частина Правобережжя, деякі райони Полтавської, Харківської і Чернігівської губерній) через обмеженість земельного фонду і високу густоту населення наділити безземельних і малоземельних селян за нормами середнього господарства не було можливо. Тут хоч і значно зменшилася кількість безземельних селян, зате з'явилося багато дрібних, слабких у господарському відношенні господарств. Так, у Київській і Подільській губерніях у 1922 р. господарства, що мали до 1 десятини землі, становили 18,2%, а від 1,1 до 2 десятин — 35,4%²⁵. Отже, в цих районах розподіл і перерозподіл нетрудових земель не дав змоги повністю ліквідувати малоземелля. Однак аграрна революція створювала умови для розв'язання цієї проблеми у майбутньому шляхом створення переселенського фонду в багатоземельних губерніях півдня України, інтенсифікації сільського господарства, кооперування селянських господарств.

Результати розподілу нетрудових земель у південних губерніях республіки були далеко не такими, як у згаданих вище районах. До 1923 р. трудяще селянство Степової України одержало від Радянської влади понад 5 млн. десятин нетрудової землі, що збільшило його землекористування у середньому по регіону на 60%²⁶. Тут господарства з наділом від 3 до 9 десятин у 1924 р. становили 50,7%, тимчасом як на Правобережжі — лише 17%²⁷. У матеріалах Наркомзему УРСР зазначалося, що виконання інструкції Всеукрревкому від 5 лютого 1920 р. про попередній розподіл нетрудових земель України в користування землеробського населення, якою передбачалося наділення селян землею за нормами середнього господарства, стало більш можливим у багатоземельних районах, зокрема у Миколаївській та Одеській губерніях, де вона була реалізована повністю²⁸. Істотне значення для розвитку продуктивних сил півдня України мало створення тут переселенського фонду, що викликало розширення бази сільськогосподарського виробництва.

Великим досягненням Радянської влади було розв'язання аграрного питання у районах бурякосіяння, де до революції безземелля і малоземелля досягали небачених розмірів. Внаслідок аграрних перетворень з величезного земельного фонду (2500 тис. десятин), який раніше належав підприємствам цукрової промисловості, у безпосереднє користування цукроварень було виділено тільки 557 тис. десятин, а решта земель передавалася селянству²⁹. За даними, взятими по 100 цукроварнях, у районах, де знаходилися ці підприємства, норма землі на людину до революції коливалася від 0,34 до 1,15 десятини, а після завершення аграрних перетворень вона зросла до 0,98—1,59 десятини³⁰. У переважній більшості норми наділів у районах цукроварень відповідали повітовим нормам або навіть перевищували їх.

²⁵ М. Б. Гуревич. К вопросу о дифференциации крестьянского хозяйства Украины. Очерк первый, Харьков, 1925, стор. 47.

²⁶ Проблемы аграрной истории советского общества. Материалы научной конференции 9—12 июня 1969 г., М., 1971, стор. 44.

²⁷ М. Б. Гуревич. Назв. праця, стор. 47.

²⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 744, оп. 1, спр. 22, арк. 58—59.

²⁹ Революція і землеустрій. Делегатам VIII Всеукраїнського з'їзду Рад, Харків 1924, стор. 7.

³⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 748, оп. 1, спр. 64, арк. 14—192; спр. 65, арк. 2—185; спр. 66, арк. 17—73 (Підрахунки автора).

З ліквідацією поміщицьких латифундій виникла необхідність створення сировинної бази для цукрової промисловості на новій основі. Такою основою об'єктивно могло стати вирощування цукрових буряків у селянських господарствах. У 1922—1923 рр. селянські посіви цукрових буряків становили 94,3%, а заводські — тільки 5,7% ³¹. Це викликало бурхливий розвиток кооперативних засад у буряківництві. З'явилася нова форма селянських об'єднань, які кооперували не тільки збут цукрових буряків, а й ряд виробничих процесів. У 1924 р. на Україні налічувалося 400 тис. господарств — засівників цукрових буряків. З них 47% були охоплені кооперацією. У 1927 р. кількість господарств, що сіяли цукрові буряки, зросла до 650 тис., 98% з них входили до різних кооперативних об'єднань, яким належало 99% усіх селянських бурякових посівів. Характерно, що 85,8% бурякосіячих господарств становили господарства бідняків і середняків ³².

Створена на принципово новій основі сировинна база цукрової промисловості, як один з важливих результатів аграрних перетворень, протягом усього перехідного періоду успішно виконувала покладені на неї функції. У 1927/28 господарському році виробництво цукру досягло 75,5% рівня 1914/15 року, а в 1930/31 році навіть перевищило його ³³. Таким чином, бурякосіяння і цукроварні, які до революції були причиною безземелля і малоземелля, жорстокої експлуатації і злиднів широких верств селянства і сільськогосподарських робітників, Радянська влада завдяки докорінній перебудові аграрних відносин перетворила на засіб поліпшення культури землеробства, піднесення громадсько-політичної активності трудящего селянства.

З аграрною революцією нерозривно пов'язані глибокі соціальні зміни на селі, розвиток нових соціально-економічних процесів. Остаточо був ліквідований клас поміщиків, ґрунтовно підірвані економічні позиції куркульства. Різко скоротилися антагоністичні групи сільського населення — біднота і куркульство, а кількість середняків зросла. На кінець відбудовного періоду число бідняцьких господарств у цілому по Україні зменшилося до 25% проти 50% напередодні революції, а куркульських — до 3—4% (в окремих районах — до 5%) проти 12—15%. Натомість середняцька група господарств збільшилася до 70% проти 30—35% у 1917 р. ³⁴ Середняк став головною фігурою в землеробстві. Все це розширило і зміцнило соціальні основи непорушного союзу робітничого класу і трудящего селянства у період боротьби за соціалізм.

Внаслідок аграрних перетворень, здійснених у результаті соціалістичної революції, виник земельний лад, найбільш гнучкий, за словами В. І. Леніна, в розумінні переходу до соціалізму ³⁵. Цей лад характеризують такі риси: націоналізація землі, принцип трудового землекористування і право вільного вибору форм землекористування, державне регулювання сільського господарства, неухильний розвиток нового, соціалістичного укладу в землеробстві.

Скасування Радянською владою приватної власності на землю, передача всіх земель у розпорядження пролетарської держави мало величезні, світового значення політичні та економічні наслідки, найваж-

³¹ Л. А. Кирилов. Земельное устройство сахарной промышленности на Правобережной Украине. — «Вісник цукрової промисловості», 1924, № 3—4, стор. 97.

³² ЦДАЖР УРСР, ф. 312, оп. 1, спр. 384, арк. 2, 13, 17.

³³ Основные показатели по сахарной промышленности за дореволюционный и революционный период, М.—Л., 1932, стор. 69.

³⁴ Развитие народного хозяйства Украинской РСР. 1917—1967, т. 1, стор. 229.

³⁵ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 311.

лівіший з яких полягав у створенні умов для всебічного співробітництва і союзу двох трудящих класів — робітників і селян.

Націоналізація землі знищувала абсолютну ренту як засіб нетрудового доходу, що найбільше гальмував розвиток сільського господарства. До рук держави передавалася вся сума диференціальної ренти, завдяки чому створювалася можливість для зменшення розміру податків, що сплачувалися селянськими господарствами, а також для подання їм фінансової і матеріальної допомоги; відкрилися широкі перспективи для здійснення державного землепорядкування.

Принцип трудового землекористування передбачав безпосередній зв'язок землекористувача з землею, обробіток її особистою працею. Трудове землекористування стало вирішальним фактором виробничої діяльності в сільському господарстві, яке базувалося на дрібнотоварному виробництві. Свобода вибору форм землекористування відкривала шлях для розвитку різних видів колективних об'єднань соціалістичного типу. Переваги останніх сприяли поступовій ліквідації старих форм землекористування, зміцненню соціалістичного укладу.

Принцип трудового землекористування був покладений в основу Земельного закону Всеукраїнському від 5 лютого 1920 р., дістав дальший розвиток у Законі про землю, прийнятому V Всеукраїнським з'їздом Рад 2 березня 1921 р., Законі «Про трудове землекористування» від 27 травня 1922 р. і остаточно закріплений у Земельному кодексі УРСР (листопад 1922 р.).

Економічні основи нового земельного ладу об'єктивно викликали потребу в регулюванні розвитку дрібного селянського господарства з боку держави диктатури пролетаріату. Основним фактором регулювання аграрних відносин з правової точки зору стало радянське земельне законодавство, насамперед Земельний кодекс, правові норми якого, втілюючи аграрну політику Радянської держави, відбивали нарізлі потреби перебудови земельних відносин в інтересах трудящого селянства.

Для розширення виробничих можливостей сільського господарства, що було одним з найважливіших завдань відбудовного періоду, куркульам у строго визначених розмірах дозволялося, крім встановлених наділів, орендувати землю, а також наймати робочу силу. Однак держава за допомогою системи економічних заходів, у тому числі підвищеного оподаткування, обмежувала експлуататорські домагання куркульства і водночас подавала всебічну допомогу бідняцько-середняцьким господарствам, поступово залучаючи їх до соціалістичного будівництва.

Державні капітальні вкладення в сільське господарство у відбудовний період становили: в 1923/24 р. — 4,6 млн. крб.; у 1924/25 р. — 16,7 млн. крб.; у 1925/26 р. — 15,3 млн. крб.³⁶ Велика увага приділялася забезпеченню сільського господарства машинами та іншими знаряддями. Якщо в 1922/23 р. село одержало техніки на 3 млн. крб. (8,3% довоєнної суми), то в 1926/27 р. — на 43 млн. крб. (120%)³⁷. У 1926/27 р. держава цілком або частково звільнила від оподаткування 1099 тис. бідняцьких і маломісних середняцьких господарств, а в 1928/29 р. повністю звільнених від податків налічувалося 1800 тис., або 35% усіх господарств³⁸. Число маломісних господарств, яким надавалися пільги по державному страхуванню, зросло з 488 000 (10% усіх

³⁶ Розвиток народного господарства Української РСР, т. 1, стор. 232.

³⁷ Соціалістичне будівництво в сільському господарстві, стор. 19.

³⁸ Там же, стор. 30.

господарств) у 1924/25 р. до 1 454 535 господарств (30,5%) у 1927/28 р. Тільки безвідплатна допомога з основних видів пілг і видатків становила у 1927/28 р. 19 млн. крб.³⁹ Були й інші види державної допомоги селянським господарствам.

Велика робота проводилася державними органами у справі землепорядкування. На 1927 р. в Українській РСР воно було проведене на площі 7498,9 тис. га⁴⁰. Землепорядкування давало змогу впроваджувати у практику громадські сівозміни як одну з перехідних форм до колективного землеробства. На 1 січня 1926 р. налічувалося близько 4600 громадських сівозмін, які охоплювали 3408 тис. га⁴¹.

Земельний лад, що виник в результаті глибоких аграрних перетворень у нашій країні, довів свою життєвість, здатність забезпечити швидший, ніж до революції, розвиток сільського господарства. Незважаючи на великі збитки, заподіяні імперіалістичною та громадянською війнами, посуху 1921 р. і недорід 1924 р., сільське господарство республіки за короткий час досягло довоєнного рівня. У 1925 р. посівні площі були повністю відновлені і навіть перевищили довоєнний рівень, а в 1926/27 р. — збільшилися проти 1913 р. на 10,5%⁴². Успішно розвивалося тваринництво. Довоєнний рівень поголів'я великої рогатої худоби був досягнутий уже в 1924 р., а кількість овець у 1925 р., порівняно з 1913 р., зросла на 48,3%⁴³. Відновлення поголів'я тваринництва на Україні відбувалося значно швидше, ніж у таких розвинутих країнах, як Франція і Німеччина, де довоєнний рівень був досягнутий у 1929—1930 рр.⁴⁴ Валова продукція селянського господарства республіки становила в 1925 р. 102,1% рівня 1913 р.⁴⁵

Але справа не тільки в кількісних показниках. Відбулися прогресивні зміни у структурі селянських посівних площ. Значно зросли посіви технічних культур, трав тощо. Так, у 1927 р. площа, зайнята під зерновими культурами, збільшилася проти 1913 р. тільки на 3%, тимчасом як під технічними — на 127%, травами — на 30%⁴⁶. Про великі зрушення в сільському господарстві свідчить і розширення посівних площ під цукрові буряки. Відновивши на кінець відбудовного періоду довоєнні розміри бурякосіяння, селянські господарства додатково освоїли 324,7 тис. га, що майже дорівнювало всій площі, зайнятій 1916 р. цукровими буряками у поміщиків⁴⁷. Посіви кукурудзи і соняшнику перевищили довоєнний рівень на 1,8 млн. га⁴⁸. Якісні зрушення відбулися і в тваринництві. Зокрема, значно збільшилася кількість корів у стаді великої рогатої худоби (з 7756 тис. голів у 1916 р. до 8288 тис. у 1927 р.)⁴⁹.

Отже, перебудова аграрних відносин стала тією основою, на якій селянське господарство за короткий час не тільки досягло довоєнного рівня, а й зробило у своєму розвитку значний крок уперед по шляху інтенсифікації.

³⁹ Там же, стор. 33, 35.

⁴⁰ Там же, стор. 14.

⁴¹ «Український землепорядник», 1927, № 10—11, стор. 48.

⁴² Історія селянства Української РСР, т. 2, стор. 116.

⁴³ Розвиток сільського господарства України за п'ятиріччя (1928/29—1932/33 рр.), Харків, 1929, стор. 11.

⁴⁴ Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР, М., 1954, стор. 230.

⁴⁵ Розвиток сільського господарства України за п'ятиріччя (1928/29—1932/33 рр.), стор. 17.

⁴⁶ Там же, стор. 10.

⁴⁷ Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР, стор. 228.

⁴⁸ Там же, стор. 229.

⁴⁹ «Хозяйство Украины», 1927, № 10, стор. 8.

Проте земельний лад, базою якого було дрібне селянське господарство, міг лише тимчасово і то певною мірою задовольняти народно-господарські потреби країни. В його основі крилися причини, внаслідок яких стимули, надані селянському господарству аграрними перетвореннями, почали згодом вичерпуватися, а виробничі можливості — значно звужуватися. Це стало особливо відчуватися наприкінці 20-х років. Нестримно йшов процес роздрібнення селянських господарств. Так, їх кількість у 1928 р. досягла 5,2 млн. проти 3,8 млн. у 1916 р.⁵⁰ Темпи роздрібнення господарств перевищували темпи приросту посівних площ. Споживання зростало швидше, ніж виробництво хліба та інших сільськогосподарських продуктів. Товарність зернового господарства у 1925—1928 рр. коливалася в межах 21—25% і була значно нижчою рівня 1913 р. (33,7% валового збору зерна)⁵¹. Фактори, які зумовлювали недостатню продуктивність сільського господарства, його низьку товарність, гальмували господарський розвиток країни. Виникла небезпечна диспропорція між двома найважливішими галузями економіки — соціалістичною промисловістю і дрібним індивідуальним сільським господарством. Перша розвивалася за законами розширеного відтворення, швидкими темпами, відзначалася високою товарністю продукції. Другий — усього цього бракувало.

Побудова соціалізму — корінне завдання диктатури пролетаріату — об'єктивно вимагала перебудови дрібного індивідуального селянського господарства у велике соціалістичне виробництво. Ця перебудова здійснювалася на основі ленінського кооперативного плану, покладеного Комуністичною партією і Радянською державою в основу своєї політики щодо селянства. У 1925/26 р. всіма видами виробничої сільськогосподарської кооперації було охоплено 1,5 млн. селянських дворів, що становило більше 30% їх загальної кількості, а разом із споживчою кооперацією — 51,1%⁵². Рік у рік зростала кількість господарств послідовно соціалістичного типу — колгоспів. Якщо в 1920 р. їх налічувалося лише 707, то на 1 червня 1928 р. — 9700⁵³. Створювалися передумови для масової колективізації селянських господарств.

Отже, на основі земельного ладу, що виник в результаті соціалістичної революції, успішно розв'язувалися народногосподарські завдання перехідного періоду і водночас створювалися необхідні передумови для остаточної перемоги соціалістичних виробничих відносин на селі. Торжество колгоспного ладу в СРСР стало величезною перемогою Комуністичної партії, робітничого класу, селянства, інтелігенції, одним з найбільших завоювань радянського народу. «Перехід радянського села до великого соціалістичного господарства, — підкреслюється у Програмі КПРС, — означав велику революцію в економічних відносинах, в усьому укладі життя селянства»⁵⁴. Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев у промові на засіданні в Алма-Аті, присвяченому 20-річчю освоєння цілини, говорив: «Якщо звернутись до історії нашої партії, то ми побачимо, що аграрна політика завжди була в центрі її уваги. І це природно. Йдеться про важливу складову частину політичного курсу партії, який забезпечує союз робітничого класу і селянства і спрямований на перемогу пролетарської революції, здійснення соціалістичних перетворень і побудову нового суспільства»⁵⁵.

⁵⁰ Розвиток народного господарства Української РСР. 1917—1967, т. 1, стор. 230.

⁵¹ Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР, стор. 283.

⁵² Розвиток народного господарства Української РСР, 1917—1967, т. 1, стор. 237.

⁵³ Історія селянства Української РСР, т. 2, стор. 74, 121.

⁵⁴ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1962, стор. 12.

⁵⁵ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 419.

Історичний досвід аграрних перетворень в СРСР, який є класичним зразком розв'язання аграрного питання в інтересах трудящих мас, широко використовують народи інших країн соціалістичної співдружності, а також країн, що визволилися від колоніальної залежності.

СВЯТКУВАННЯ 1 ТРАВНЯ У СЕЛАХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ІНОЗЕМНОГО ПОНЕВОЛЕННЯ

О. Ю. КАРПЕНКО (Львів), М. Г. КОВАЛЬ (Львів)

У липні 1889 р. установчий конгрес II Інтернаціоналу прийняв постанову про святкування 1 Травня — дня міжнародної пролетарської солідарності трудящих, дня бойового огляду їх сил.

Заклик до спільних дій дістав могутню підтримку міжнародного пролетаріату, в тому числі й робітників Галичини. Уже 1 травня 1890 р., незважаючи на заборону властей, у Львові, Дрогобичі, Бориславі та інших містах краю відбулися мітинги і політичні демонстрації¹.

Першотравневі виступи галицьких робітників викликали піднесення революційних настроїв і серед селян, які також починали активніше протестувати проти безправ'я ігноблення. Певну організаторську роль у цьому відіграло наприкінці XIX ст. революційно-демократичне крило Русько-української партії, очолюване І. Я. Франком, М. І. Павликом та іншими прогресивними діячами.

Наприклад, у 1891 р. М. І. Павлик звернувся до селян із закликом виступити в день 1 Травня спільно з робітниками². Наступного, 1892 р. в селах Галичини поширювалася листівка, написана Лесем Мартовичем. «Робітні люди цілого світу, — зазначалося в ній, — обходитимуть святочно сьогоднішній день, 1 Мая. Від сего не відстранить їх ніяка сила, ніякі супротивні заходи, бо вони тямлять на слова найбільшого муча нашого часу і найщирішого їх захитника Кароля Маркса: «Робітні люде всіх країн, єднайтеся!». Далі в листівці йшов текст вірша «Перший май», де, зокрема, містився такий заклик:

«То ж разом станем в ряд один
Всі праці, труда діти!
Одна нам ціль,— прапор один,
Однії заповіти.
І той наш друг, кого рука
І труд тяжкий годує.
І ворог той, хто кров цю ссе,
Хто їсть і не працює»³⁻⁴.

Незважаючи на сувору заборону властей, які загрожували трудящим арештами і тюрмами, галицькі селяни у 1894 р. разом з робітниками відзначали першотравневе свято у Станіславі (нині — Івано-Франківськ), Коломиї, Отинії⁵. Це були найперші в світі спільні першо-

¹ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 3614, арк. 147—153; П. Свежинський. Перші майвки в Галичині.— «Радянський Львів», 1949, № 5, стор. 55—56; В. Макаєв. Робітничий клас Галичини в останній третині XIX ст., Львів, 1968, стор. 128—130.

² «Хлібороб», 25 квітня 1891 р.

³⁻⁴ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 3617, арк. 96.

⁵ М. Павлик. Радикальна партія і свято Першого мая.— «Народ», 1895, № 7, стор. 109.

травневі виступи трудящих міста й села, і в цьому полягало історичне значення подій 1 Травня 1894 р. в Галичині, незважаючи на те, що участь селян у них була ще досить обмеженою.

В наступні роки солідарність трудового селянства з робітничим класом у дні міжнародного пролетарського свята виявлялася дедалі активніше. У 1895 р. більше 100 селян, незважаючи на протидію жандармерії, прибули до Львова і взяли участь у мітингу та демонстрації на Францішканському плаці⁶. У Станіславі того року селяни були не лише учасниками, а й співорганізаторами першотравневого виступу. Так, на мітингу двічі виступав селянин-бідняк з-під Тлумача І. Бородайкевич, який, за свідченням агента поліції, наголошував на «конечній необхідності союзу сільських робітників з міськими з метою завоювання політичних прав»⁷. Про тяжку долю селян та інтернаціональну солідарність трудящих говорив на мітингу й оратор із с. Угорник (поблизу Отинії)⁸. Серед 1000 чол., що взяли участь у святкуванні 1 Травня в Коломиї, було більше 100 селян. Тут з промовою на мітингу виступив мешканець с. Криданець І. Дурундяк, який закликав селян до класового єднання з робітниками⁹.

Новим явищем у святкуванні Дня міжнародної солідарності трудящих в Галичині були спільні виступи селян кількох повітів. Так, у 1897 р. на першотравневий мітинг у Коломию прибули не лише мешканці навколишніх сіл Коломийського повіту, але й жителі Городенківщини, Снятинщини та Косівщини¹⁰.

1897 рік увійшов в історію революційної боротьби селянства Західної України початком першотравневих виступів безпосередньо у селах. Перший такий мітинг відбувся в с. Чишки (неподалік від Львова)¹¹. На жаль, детальні відомості про нього не збереглися, але сам факт його проведення — явище знаменне.

У виступах промовців і резолюціях першотравневих мітингів кінця XIX ст. в Галичині на перше місце висувалися політичні вимоги. Зокрема, трудящі ставили питання про необхідність повсюдного запровадження загального, безпосереднього, рівного права голосу при таємному голосуванні, свободи зборів, слова, демонстрацій, профспілок, припинення буржуазно-націоналістичної пропаганди в масах та ін.

З початком XX ст. класова боротьба робітників і селян Галичини розгорталася під величезним впливом подій, що відбувалися в Росії, куди перемістився центр світового революційного руху. В 1900 р. по Галичині прокотилася хвиля могутніх робітничих страйків, а в 1901—1902 рр. небаченого розмаху набрав революційний рух на селі. Важливою формою класової боротьби селян також ставав страйк, запозичений з арсеналу пролетарських форм боротьби¹².

Першотравневі виступи перетворювалися на яскраву демонстрацію інтернаціональної єдності трудящих Галичини з робітниками і селянами Росії в їх боротьбі проти царизму¹³. У мітингах і демонстраціях, поряд з українськими селянами, брали активну участь польські і єврейські трудящі.

Збереглися численні документальні джерела про святкування 1 Травня в окремих селах. Так, у 1903 р. в с. Гнилиця Збарзького по-

⁶ Там же.

⁷ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 3619, арк. 101.

⁸ Там же, арк. 103; «Народ», 1895, № 7, стор. 110.

⁹ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 3619 арк. 87.

¹⁰ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 3621, арк. 206.

¹¹ Там же, арк. 254—255.

¹² Див.: Історія селянства Української РСР, т. 1, К., 1967, стор. 520.

¹³ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 3625, арк. 45.

віту воно розпочалося мітингом, у якому взяли участь 250 чол., причому більше 40 чол. прибуло сюди із сусідніх сіл. Оратори говорили про історичне значення 1 Травня, про роль пролетарської солідарності у боротьбі трудящих за політичні права та поліпшення економічного становища, закликали селян до активної боротьби проти гнобителів. Учасники мітингу ухвалили резолюцію і святковою колоною з червоним прапором і співом революційних пісень пройшли вулицями села¹⁴.

Великий вплив на розвиток революційного руху в Галичині мала революція 1905—1907 рр. у Росії. Це, зокрема, виявилось і в організації та проведенні першотравневих свят. Напередодні 1 Травня 1905 р. у містах і селах Галичини з'явилися листівки із закликами до трудящих взяти активну участь у мітингах і демонстраціях¹⁵.

Боячись піднесення революційної активності трудящих 1 Травня 1905 р., власті вживали всіх заходів до відвернення мітингів і політичних демонстрацій у цей день¹⁶. Проти трудящих виступили буржуазно-поміщицькі партії, а також праве крило радикальної та соціал-демократичної партій¹⁷. Їх діячі закликали до «спокою», «лояльності» і «порядку». Однак ніщо не могло стримати загального революційного пориву робітників і селян, викликаного подіями в Росії. Першотравневі виступи 1905 р. були надзвичайно масовими. У Львові, наприклад, у них брало участь 20 тис. чол. У ряді місць відбулися сутички з поліцією. Разом з робітниками міст активними учасниками цих виступів були селяни¹⁸. Поряд з традиційними першотравневими лозунгами, що закликали до боротьби за політичні свободи, поліпшення економічного становища трудящих, у 1905 р. висувалися такі, як «Геть з царатом!», «Хай живе соціалістична Українська республіка!»¹⁹, тобто гасла, що виражали солідарність з революційною боротьбою трудящих Росії.

Значну роль в активізації трудящих, зокрема селян, відігравали листівки, що їх видавали революційні соціал-демократи. У багатьох з них містився заклик наслідувати приклад російського пролетаріату: «Чи ж ми дамося гнобити й експлуатувати себе жменьці підлих шляхтичів, капіталістів, начальників і шинкарів, які відмовляють народові виборчих прав?.. Хай живе революція! Хай живе соціал-демократія!»²⁰.

На першотравневих мітингах селяни порушували важливі політичні проблеми, ухвалювали резолюції революційного змісту. Наприклад, учасники мітингу в с. Гнилиця (1905 р.) обговорювали такі питання: «Політичні й економічні домагання трудящих мас», «Значення свята 1 Травня», «Боротьба з мілітаризмом» та ін. На мітингу було присутніх понад 200 чол., у тому числі 80 жінок. 30 чол. прибуло сюди із сусідніх сіл. Лунали заклики до «союзу з пролетаріатом міста», до боротьби за політичні права і свободи, за ліквідацію постійної армії і заміну її народною міліцією. Мітинг закінчився співом революційної пісні «Червоний прапор»²¹.

Характерною рисою першотравневих мітингів і демонстрацій у містах ставала дедалі активніша й масовіша участь у них селян. Так, у Ко-

¹⁴ Там же, арк. 16—17.

¹⁵ Там же, оп. 8, спр. 589, арк. 1—3.

¹⁶ Львівський обласний державний архів (далі — ЛОДА), ф. 350, оп. 1, спр. 2459, арк. 1, 8, 12; ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 3626, арк. 1—17.

¹⁷ W. Najdus. Szkice z historii Galicji, t. 2, Warszawa, 1960, стор. 20—21.
¹⁸ К. Г. Каковський. На шляху до Великого Жовтня, Львів, 1970, стор. 117—122.

¹⁹ І. І. Компанієць. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст., К., 1960, стор. 140.

²⁰ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 3627, арк. 71.

²¹ Там же, оп. 8, спр. 444, арк. 19—23.

ломиї серед 1200 учасників мітингу їх було 400²². У свою чергу, міські робітники все частіше ставали організаторами першотравневих виступів у селах. Вони виголошували палкі промови, запалювали селян на самовіддану боротьбу.

Лютнева революція 1917 р. активізувала політичну боротьбу на західноукраїнських землях. У ряді місцевостей, зайнятих російською армією, почали виникати Ради²³. Протестуючи проти продовження імперіалістичної війни, трудящі у резолюціях першотравневих мітингів рішуче вимагали миру, «який спирався б на засадах свободи націй, братерства народів.., наймогутнішим і найщирішим захисником і оборонцем якого є соціалістичний пролетаріат і який стане початком нової, щасливої, ясної епохи в житті людства, запорукою остаточної перемоги соціалізму»²⁴.

З перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії першотравневі виступи на Західній Україні, як і революційна боротьба в цілому, проходили під благотворним впливом її ідей. Зокрема, трудящі виступали за негайне припинення імперіалістичної війни і підписання загального демократичного миру. Вони наголошували також на необхідності загального роззброєння, ліквідації таємної дипломатії, здійснення права націй на самовизначення тощо²⁵.

В умовах агресії буржуазно-поміщицької Польщі проти Країни Рад головним змістом першотравневих мітингів і демонстрацій 1920 р. була боротьба проти антирадянської, інтервенціоністської політики польського буржуазного уряду²⁶.

В період окупації західноукраїнських земель буржуазно-поміщицькою Польщею (1921—1939 рр.) першотравневі виступи трудящих проходили під керівництвом Комуністичної партії Польщі та Комуністичної партії Західної України (КПЗУ). Ці виступи були складовою частиною загальної революційної боротьби робітничого класу і трудящого селянства краю за владу Рад, за возз'єднання Західної України з Радянською Україною в єдиній Українській Радянській соціалістичній державі, у братній сім'ї народів Союзу РСР.

Комуністи закликали трудящих єдиним інтернаціональним фронтом виступити проти жорстокого окупаційного режиму польських власей, соціального та національного гноблення, політичного безправ'я мас. Трудящі Східної Галичини, зазначалося у відозві Комуністичної партії до 1 Травня 1921 р., вбачають шлях до свого визволення у боротьбі спільно з польськими трудящими за диктатуру пролетаріату, за уряд робітничих Рад. «Хай у день 1 Травня, в день свята міжнародної солідарності і робітничої революції трудящих, — наголошувалося у листівці, — народ міст і сіл згуртується під прапорами Комуністичної партії для нових битв за своє визволення!»²⁷.

Власті робили все, щоб зірвати першотравневі виступи. Міністерство внутрішніх справ вимагало від своїх підлеглих на місцях «не до-

²² Там же, оп. 4, спр. 3627, арк. 104—105.

²³ Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область, К., 1971, стор. 25, 349—350.

²⁴ ЛОДА, ф. 350, оп. 1, спр. 4333, арк. 3.

²⁵ ЦДА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 6, спр. 121, арк. 1—20; ЛОДА, ф. 271, оп. 1, спр. 160, арк. 3, 6—7, 8—17.

²⁶ Коммунистическая партия Польши в борьбе за независимость своей Родины. Материалы и документы, М., 1955, стор. 40—42; Під прапором Жовтня. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1917—1920 рр.). Документи й матеріали, т. 1, Львів, 1957, стор. 246—247.

²⁷ Під прапором Жовтня. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1921—1928 рр.). Документи й матеріали, т. 2, Львів, 1964, стор. 39.

пускати комуністичних лозунгів та прихильних до Радянської Росії. Рішучими заходами ліквідувати в самому зародку окремі комуністичні походи і групи. Ні в якому разі не допускати до їх зростання»²⁸. Для розправи над трудящими, що брали участь у святкуванні Дня міжнародної пролетарської солідарності, використовувалася не тільки поліція, а й війська. Однак ніщо не могло стримати революційної енергії мас. Запальною прикладом для трудящих Західної України було існування першої в світі держави робітників і селян — Країни Рад, успішне будівництво соціалізму в СРСР.

Великий політичний резонанс мав виступ селян і робітників Турійська Ковельського повіту (1923 р.). Як видно з донесення волинського воєводи, «тут відбувся комуністичний похід, що закінчився вічем за участю 400 чол.». Демонстранти несли червоні прапори і співали «Інтернаціонал». Оратори, що виступали на мітингу, закінчували свої промови закличками: «Хай живе соціалістична революційна Українська республіка!», «Хай живуть селяни і робітники!», «Хай живе всесвітня революція!». Мітинг закінчився співом «Інтернаціоналу»²⁹. Невдовзі багато учасників цих подій було заарештовано.

Цього ж дня один з керівників КПЗУ В. Корбутяк організував першотравневий похід жителів с. Балинець та навколишніх сіл до м. Заболотова, де також відбувся мітинг. З промовою на ньому виступив В. Корбутяк. Він засудив терористичний режим окупаційних властей і закликав трудящих до єдності в революційній боротьбі³⁰.

В 1924 р. Коломийський окружком КПЗУ знову організував демонстрацію у Заболотові. Готуючись до неї, комуністи ставили перед собою завдання активізувати боротьбу селянства за землю і свободу, поєднати їх виступи з боротьбою робітників³¹. До участі в демонстрації було вирішено залучити й робітників Заболотівської тютюнової фабрики. Велика увага в процесі підготовки демонстрації зверталася на багатонаціональний склад її учасників. Комуністи і комсомольці розповсюдили серед робітників і селян тисячі листівок із закликом взяти участь у виступі, заявити рішучий протест проти окупації західноукраїнських земель буржуазно-поміщицькою Польщею, проти політичного і соціально-економічного гноблення.

1 Травня селяни Снятинського, Косівського та Городенківського повітів святковими колонами, із співом революційних пісень рушили в Заболотів. Вони несли червоні прапори і транспаранти з написами «Хай живе робітничо-селянський уряд!», «Геть буржуазний уряд!», «Хай живе Союз Радянських Республік і возз'єднання Західної України з Радянською Україною!». Більш як 4 тис. селян з 30 навколишніх сіл прийшло на міську площу, де відбувся мітинг. Як і в 1923 р., з палкою промовою перед присутніми виступив В. Корбутяк. Тим часом власті готувалися до розправи. Загони поліції, які заповнили вулиці і площі, накинулися на демонстрантів. Робітники і селяни чинили відчайдушний опір. Але сили були нерівні. Чотири учасники демонстрації — Василь Дашкевич, Петро Андрусик, Олекса Гнатюк і Микита Харинюк — загинули від ворожих куль, більше 50 чол. дістали поранення, сотні опинилися за ґратами. Першотравень 1924 р. в Заболотові яскраво продемонстрував єдність робітників і трудящих селян у боротьбі проти своїх класових ворогів, за соціальне й національне визволення.

²⁸ ЛОДА, ф. 243, оп. 1, спр. 168, арк. 3.

²⁹ Там же, ф. 1, оп. 44, спр. 189, арк. 69—70.

³⁰ Боротьба трудящих Прикарпаття за своє визволення і возз'єднання з Радянською Україною. Документи і матеріали. 1921—1939 рр., Станіслав, 1957, стор. 30—31.

³¹ За владу Рад, Львів, 1957, стор. 143.

У листівці, випущений у зв'язку з розправою над демонстрантами ЦК КПЗУ писав: «Геройська смерть полеглих в Заболотіві і пролита кров десятків пораниених кличе нас до помсти. Гідною відповіддю на терор і насильство буржуазії є сильна здисциплінована організація працюючих мас... Хай пролита кров ваших товаришів буде вам дорогою вказом у завзятій боротьбі за свої права»³².

Заболотівські події стали для селян великою школою класової боротьби. Вони показали, що добитися задоволення своїх вимог селяни зможуть лише в союзі і під керівництвом робітничого класу, його Комуністичної партії.

Після встановлення в Польщі режиму Пілсудського (травень 1926 р.), коли репресії в країні ще більше посилилися, першотравневі виступи трудящих Західної України не припинилися. Їх організацією та проведенням керували спеціальні комітети, створені комуністами.³³ Напередодні свят по західноукраїнських селах нелегально поширювалися листівки та відозви, вивішувалися транспаранти. Так, у с. Велика Лінина на тополі було прикріплено червоний прапор з написом «Хай живе 1 Травня! Хай живе КПЗУ!»³⁴.

Початок загальної світової економічної кризи ознаменувався загостренням класової боротьби на Західній Україні. Про це, зокрема, свідчили й першотравневі виступи трудящих. Характеризуючи святкування Дня міжнародної пролетарської солідарності у 1929 р., ЦК КПЗУ писав: «Особливо яскраво помітна активізація трудящих мас села. В значно більшій мірі, ніж у попередніх роках, сільські низи взяли участь у кампанії, згуртовуючись під прапором антифашистського табору. При цьому була помітна велика ініціатива сільських мас, які, не чекаючи на гасла зверху, самі розпочинали кампанію. В ряді повітів (Равський, Любачівський, Жовківський, Грубешівський, Томашівський, Яворівський і г. д.) участь мас була особливо велика, а настроїв — бойовий»³⁵.

У 1930-х роках умови для проведення першотравневих демонстрацій дедалі більше ускладнювалися. Напередодні свят села наповнювалися карателями, і організувати відкриту демонстрацію інколи було взагалі неможливо. Тоді селяни на чолі з комуністами влаштовували мітинги за межами населених пунктів. Такий мітинг, зокрема, відбувся поблизу сіл Троїця та Іллінці Коломийського повіту (1931 р.)³⁶.

Нерідко першотравневі виступи селян закінчувалися гострими збройними сутичками з карателями. Так, у 1931 р. криваву розправу над учасниками мирної демонстрації було вчинено в с. Маневичі Ковельського повіту, де зібралося більше 1000 чол. з навколишніх сіл. Демонстранти несли червоні прапори і транспаранти з лозунгами «Хай живе Радянський Союз!», «Геть буржуазію!». На околиці села відбувся мітинг, на якому виступили комуністи. Прибула поліція. Під час сутички з нею два демонстранти загинули, кілька — дістали поранення³⁷.

У ряді сіл 1 Травня було відзначено демонстраціями і мітингами, які пройшли під лозунгами: «Геть пацифікаторів!», «Геть військово-по-

³² Боротьба трудящих Прикарпаття за своє визволення і возз'єднання з Радянською Україною, стор. 43.

³³ Н. А. Баєва. У вогні боротьби, Львів, 1972, стор. 6—7.

³⁴ ЛОДА, ф. 139, оп. 5, спр. 1, арк. 5; ф. 121, оп. 2, спр. 18, арк. 131—133; Боротьба трудящих Прикарпаття за своє визволення і возз'єднання з Радянською Україною, стор. 151—152, 157—159, 240—242.

³⁵ Івано-Франківський обласний державний архів, ф. 2, оп. 1, спр. 687, арк. 9.

³⁶ І. К. Васюта. Селянський рух на Західній Україні в 1919—1939 рр. Львів, 1971, стор. 129—130.

³⁷ Боротьба трудящих Волині за возз'єднання з Радянською Україною (1921—1939 рр.), Львів, 1965, стор. 34, 37.

льові суди!», «Хай живе возз'єднання з Радянською Україною!». У селах Волошки, Мар'янівка, Ворона, Рокита Ковельського повіту на демонстрацію вийшло все населення від малого до старого³⁸.

Особливої гостроти набрали першотравневі виступи селян на Волині. Цьому сприяла велика організаційна та пропагандистська робота комуністів. Так, готуючи спільну першотравневу демонстрацію робітників і селян Луцького повіту (1934 р., с. Олика), партійний комітет скликав у с. Котові нелегальну нараду представників партактиву повіту, учасники якої виробили детальний план проведення мітингу та демонстрації. Враховуючи попередній досвід, у селах було створено загони самооборони для захисту від нападу поліції, призначено керівників цих загонів та відповідальних за колони, а також визначено маршрути демонстрацій³⁹.

Напередодні свята майже в усіх селах Луцького і деяких селах Дубнівського, Володимир-Волинського, Ровенського, Любомльського повітів проходили страйки (в них взяло участь близько 80 тис. чол. із 130 сіл). Власні відповіли масовими арештами (372 чол.) та катуваннями (393 чол.). Про першотравневі події 1934 р. на Волині орган ЦК КПЗУ журнал «Наша правда» писав так: «Ранком 1 Травня селяни — чоловіки і жінки — вирушили з сіл на збірний пункт. По дорозі поліція старалася розпорошити масу, але вдавалось це їй дуже рідко, бо селяни мали варти. І так, понад 70 селян з Кнерут вийшли з села на демонстрацію... На шосі Луцьк—Ровно була маса поліції, демонстранти мусили пройти. Деякі села розпорошились, але деякі пройшли. Кілька кілометрів перед Ківерцями зійшлися демонстрації, зібралось понад 300 осіб. Багацько людей діставалися бічними стежками і прилучувалися до походу. У лісі поліція загородила дорогу демонстрантам і зажадала, щоб вони вертали. Демонстранти йшли далі. Поліція дала сальву. 5 жінок і 2 хлопці ранених. Маса тоді кинулась на поліцію. Демонстранти роззброїли коменданта і так його побили, що він непритомний лишився на місці. Побито також ще одного поліцая. Частина поліції втекла...»⁴⁰. Налякані розмахом демонстрацій, представники властей і поміщики під охороною нарядів поліції тікали в міста. В Ківерцях у першотравневому мітингу 1934 р. взяло участь більше 1000 робітників і селян. В результаті сутичок з поліцією двох демонстрантів було вбито, багатьох поранено⁴¹.

Незважаючи на арешти серед активу КПЗУ (лише в Луцькому повіті було заарештовано 49 членів партії) та інші репресивні заходи властей, Першотравень 1935 р. на Волині знову ознаменувався масовими виступами селянства. Демонстрації відбулися у багатьох селах Володимир-Волинського, Любомльського, Дубнівського, Ковельського і Луцького повітів Волинського воеводства. Та найбільшого розмаху набрав виступ у районі містечка Колки Луцького повіту. Його організували комуністи Д. Макаревич, М. Михальчук, П. Мельничук, В. Свиридюк та ін. Об'єднана колона, в якій налічувалося більше 2000 селян, з червоними прапорами підходила до с. Ситниці. Тут її зустріла поліція і поставила вимогу негайно розійтися. У відповідь демонстранти заспівали «Інтернаціонал». Пролунали постріли. 8 убитих і 31 поранених — такий результат кривавої розправи над учасниками походу⁴².

³⁸ І. Заболотний. Червона Волинь, Луцьк, 1958, стор. 150; «Сила», 10 травня 1930 р.; 15, 22 травня 1932 р.; «Сельроб», 18 травня 1930 р.; 10 травня 1931 р.; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 6, оп. 1, спр. 625, арк. 19.

³⁹ І. Заболотний. Нескорена Волинь, Львів, 1964, стор. 165.

⁴⁰ «Наша правда», 1934, № 2, стор. 78.

⁴¹ «Праця», 27 травня 1934 р.

⁴² «Наша правда», 1935, № 4, стор. 69.

Цього ж дня поліція розігнала півторатисячну демонстрацію в Олиці, де загинуло четверо селян. Були жертви і серед учасників демонстрацій у Ківерцях, Варковичах й інших селах. Масові виступи відбулися в 1935 р. у селах Тростянець (2 тис. чол.), Торчин, Грабове, Буцині, Сераховичі, Старі Кошари, Підсинівка та ін. Загалом того року на Волині в демонстраціях взяло участь 15 тис. чол., у Львівському та Станіславському воєводствах — 23 тис. чол. При цьому особливою активність виявили селяни (в Калуші, наприклад, серед демонстрантів було 10 тис. селян)⁴³. Повсюдно першотравневі виступи проходили під лозунгами створення єдиного народного фронту, боротьби проти санацийного режиму, засудження підготовки агресії проти Країни Рад.

Першотравневі виступи в західноукраїнських селах, зокрема на Волині, свідчили про їх наступальний характер, про зростання політичної свідомості селян під впливом великої виховної роботи комуністів. ЦК КПЗУ високо оцінив ці виступи, особливо подвиг селян, що героїчно боролися проти класового ворога під час колківської демонстрації, і закликав трудящих Західної України рішуче стати на захист жертв терору⁴⁴.

Жорстока розправа окупаційних властей не зламала, однак, революційного духу західноукраїнського селянства. 1 Травня 1936 р. селяни були активними учасниками демонстрацій у Львові, Станіславі, Стрию, Дрогобичі, Луцьку, Ровно. Масові першотравневі виступи відбулися і в селах. Наприклад, у с. Мизове Ковельського повіту в демонстрації взяло участь 500 чол., у Глухах — 400, у Брунетівці — 300 чол.⁴⁵

У зв'язку із загрозою нової світової війни й агресії проти СРСР першотравневі виступи дедалі більше набирали антивоєнного характеру. На перше місце висувалися лозунги «Геть війну!», «Хай живе мир!». В активну боротьбу включалися все нові й нові загони трудящих. На Львівщині 1 Травня 1938 р. відбулося 18 демонстрацій і 24 мітинги, в яких загалом взяло участь 54 тис. чол., на Станіславщині — 13 демонстрацій (13 тис. чол.)⁴⁶. На Волині демонстрації пройшли в Луцьку, Ковелі, Ровно, Володимирі-Волинському та інших містах, у селах Зачерничках (1000 учасників) та Клевицькому Ковельського повіту, а також у с. Бариші Бучацького повіту, Вигнанці Чортківського повіту та ін.

Таким чином, першотравневі виступи селян Західної України в умовах іноземного поневолення були невід'ємною частиною революційно-визвольної боротьби трудящих і завжди мали політичний характер. На кожному новому етапі революційної боротьби вони проходили під відповідними лозунгами. Наприкінці XIX — на початку XX ст. це були заклики до боротьби за загальні демократичні права і свободи, а з перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції — за встановлення диктатури пролетаріату, за воз'єднання з Радянською Україною в єдиному Союзі РСР. Ці виступи яскраво демонстрували класову солідарність селянства з робітничим класом, інтернаціональну єдність усіх революційних сил. Керівником і натхненником першотравневих виступів західноукраїнських селян були робітничий клас і його бойовий авангард — Комуністична партія Західної України.

⁴³ І. К. Васюта. Назв. праця, стор. 182.

⁴⁴ ЛОДА. ф. 11, оп. 29, спр. 1871, арк. 12.

⁴⁵ І. Заболотний. Нескорена Волинь, стор. 187.

⁴⁶ І. К. Васюта. Назв. праця, стор. 211.

Замітки

В. О. ПЕРЕПЕЛЯТНИК (Донецьк)
**КЕРІВНИЦТВО КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ
БУДІВНИЦТВОМ ЕНЕРГЕТИЧНИХ
ОБ'ЄКТІВ У РОКИ
ВОСЬМОЇ П'ЯТИРІЧКИ**

В. І. Ленін надавав величезного значення електрифікації країни, бачив в ній основу створення передової технічної бази для реорганізації всього народного господарства. Ленінські ідеї про роль електрифікації у створенні матеріаль-

но-технічної бази комунізму знайшли дальший розвиток в партійних документах. В Програмі КПРС, прийнятій XXII з'їздом партії, сказано, що електрифікація є «...стрижнем будівництва економіки комуністичного суспільства, відіграє провідну роль у розвитку всіх галузей народного господарства, у здійсненні всього сучасного технічного прогресу»¹.

В матеріалах XXIII з'їзду КПРС відзначається, що ленінська ідея електрифікації всієї країни є визначальною і для усього п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 роки. Головним напрямом в розвитку енергетики передбачалось будівництво великих теплових електростанцій та економічних гідроелектростанцій. В Директивах з'їзду записано: ввести в дію 64—66 млн. квт нових потужностей. На Україні планувалось завершити створення об'єднаної енергосистеми, будівництво Крижорізької, Луганської, Зміївської, Трипільської і Бурштинської теплових електростанцій та спорудження нових — Вуглегірської, Новодніпровської і Ладижинської ДРЕС².

Директиви XXIII з'їзду партії знайшли дальший розвиток у постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по дальшому розвитку енергетики і підвищенню надійності роботи електростанцій та енергетичних систем у 1968—1970 роках» (січень 1968 р.). В постанові передбачалось ряд заходів щодо дальшої централізації виробництва електроенергії, будівництва найбільш сучасних і потужних енергоблоків від 200 до 800 і більше мвт, об'єднання і укрупнення енергосистем, підвищення їх надійності і економічності, завершення робіт по створенню єдиної енергосистеми (ЕЕС) Європейської частини СРСР, поліпшення організації енергетичного будівництва та ін.³ Важливу роль у підвищенні ефективності капіталовкладень в галузі енергобудівництва відіграла постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про удосконалення планування капітального будівництва і про посилення економіч-

¹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1962, стор. 60.

² Див.: Матеріали XXIII з'їзду КПРС, К., 1966, стор. 122, 222.

³ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 9, М., 1972, стор. 396—424.

ного стимулювання будівельного виробництва» (травень 1969 р.)⁴.

В успішному виконанні завдань восьмої п'ятирічки важлива роль належала первинним парторганізаціям. Очолюючи трудові колективи, первинні парторганізації зв'язують партію з масами. В них виховується, як вказував В. І. Ленін, «...єдність знизу, єдність на практичній роботі, в боротьбі, під взаємним контролем»⁵. Центральний Комітет Компартії України розглядав це ленінське положення як основну умову партійного впливу на всіх ділянках господарського і культурного будівництва.

Питанню керівництва КПРС будівництвом енергетичних об'єктів у 1966—1970 рр. присвячено ряд праць істориків республіки. Серед них привертають увагу праці Б. І. Білика, М. П. Величка, Г. І. Волоха, Г. Я. Гальченка, Н. Є. Костриці⁶, та ін. В них в основному розглядається дана проблема до 1965 р. і недостатньо досліджено період після XXIII з'їзду КПРС, коли в енергетичному будівництві відбулися принципові зміни. Деякі аспекти партійного і технічного керівництва енергетичним будівництвом у досліджуваний період порушені в монографії В. І. Масумова, в працях В. І. Полуреза, І. Ф. Рябокриса, у відомчих збірниках Міністерства енергетики СРСР, в матеріалах української республіканської науково-технічної конференції⁷, та ін.

У даному повідомленні розглядається діяльність Компартії України по керівництву будівництвом теплових електростанцій, по створенню і структурному удосконаленню парторганізацій енергобудов, розстановка комуністів на вирішальних ділянках виробництва, ідейно-політична робота серед енергобудівників.

Сучасні енергобудови являють собою комплекс різноманітних спеціалізованих організацій. Це зобов'язує партійні організації досконало знати становище на кожному об'єкті, добре орієнтуватись у складному господарстві енергобудови, добиватись чіткої координації дій її учасників. Розв'язання цих завдань здійснювалось шляхом удосконалення структури партійних організацій цих будов. Так, у 1966 р. на будівництві Старобешівської ДРЕС налічувалося понад 250 комуністів, об'єднаних у 15 дільничих парторганізаціях на правах первинних і 11 партгруп, що у 10 раз більше проти початкового періоду будівництва у 1956 р. Враховуючи, що парторганізація очолювала чотирьохтисячний колектив новобудови, розміщений на території радіусом 10 км, Донецький обком Компартії України дозволив Старобешівському рай-

⁴ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 10, стор. 28—46.

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 24, стор. 107.

⁶ Б. И. Билык. Организаторская работа Коммунистической партии по осуществлению ленинских идей сплошной электрификации (1959—1965), К., 1969; М. П. Величко. Коммунистическая партия — организатор строительства Кременчугской и Киевской гидроэлектростанций, складовых частей Днепровского каскада, К., 1970; Г. И. Волоха. Коммунистическая партия Украины в борьбе за ускорение развития энергетики республики (1959—1965), К., 1971; Г. Я. Гальченко. Коммунистическая партия Советского Союза — организатор восстановления и дальнейшего развития электроэнергетики Донбасса (1943—1950), К., 1964; Коммунистическая партия — организатор всенародной борьбы за осуществление ленинских идей электрификации на Украине (1945—1965), К., 1972, та ін.

⁷ В. І. Масумов. Электроэнергетика УССР в восьмой пятилетке (1966—1970 гг.), К., 1971; В. И. Полурез. Деятельность КПСС по повышению эффективности промышленного производства в условиях развитого социализма. На материалах УССР, К., 1974; И. Ф. Рябокрис. Развитие электроэнергетики УССР, К., 1971. Э. П. Чукаев. Резервы повышения экономической эффективности электроэнергетики УССР, Львов, 1972; Опыт монтажа тепломеханического оборудования блока мвт на Славянской ГРЭС, М., 1970; Современные проблемы энергетики. Украинская республиканская научно-техническая конференция. Решение, К., 1973, та ін.

кому партії створити на будові партійний комітет⁸. Цей важливий захід сприяв поліпшенню всієї організаційно-партійної і політико-масової роботи серед колективу будівельників.

На будівництві Слов'янської ДРЕС партком координував роботу 14 субпідрядних організацій, об'єднував 15 парторганізацій на правах первинних і 10 партгруп⁹. Така структура дозволяла парткому керувати складним комплексом будівництва і мати точну інформацію про становище на всіх об'єктах.

Ще один приклад. На початку 1968 р. на будівництві Вуглегірської ДРЕС працював 21 комуніст. Партбюро створило 3 партгрупи на найважливіших ділянках виробництва: в «Донбасенергобудмеханізації», в житлово-будівельній дільниці і управлінні. З розширенням фронту робіт зростала і парторганізація. У березні 1970 р. там було створено партком, який об'єднував 11 первинних парторганізацій і 14 партгруп, в яких працювало наприкінці року 249 комуністів¹⁰. Більшість з них прибула на будову з інших енергобудов (Старобешівської, Луганської, Придніпровської ДРЕС), а також нове поповнення з числа кращих комсомольців — активістів, передовиків виробництва. Партійні організації енергобудов Донецької області, наприклад, за роки восьмої п'ятирічки прийняли до лав партії близько 150 чол., серед них 70% становили робітники¹¹.

Одним з першочергових завдань парторганізацій була розстановка комуністів на головних виробничих ділянках енергобудов, особливо в передпусковий період. Так, партком Слов'янської ДРЕС в останні місяці перед пуском блоку 800 мвт зосередив на вирішальних ділянках виробництва 85% комуністів¹². Завдання партії і уряду було виконано достроково до 1 листопада 1967 р.

На будівництві Запорізької ДРЕС 27 партійних організацій об'єднували більше 700 комуністів, 300 членів КПРС прибуло у відрядження з інших енергобудов. В пусковий період партком понад 80% складу парторганізації направив працювати на відповідальні виробничі дільниці¹³.

Особливого значення надавали парторганізації республіки розстановці керівних кадрів господарських і громадських організацій енергобудов. При розв'язанні цього завдання вони керувалися ленінським принципом добору кадрів і настановою XXIII з'їзду КПРС про те, що «добір і висування кадрів невіддільні від повсякденного контролю за тим, як працівники виконують директиви партії і уряду, як вони забезпечують керівництво дорученою їм ділянкою»¹⁴. Більшість керівних кадрів енергобудов це були вмілі організатори, які глибоко знали свою справу, пройшли велику школу практичної діяльності, користувалися авторитетом у комуністів і безпартійних. Так, на будівництві Слов'янської ДРЕС секретарем парткому обрали молодого інженера А. В. Соколова, начальником призначили заслуженого будівельника

⁸ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 326, оп. 74, спр. 125, арк. 16.

⁹ Там же, ф. 4595, оп. 1, спр. 21, арк. 134—141; ф. 326, оп. 74, спр. 125, арк. 16.

¹⁰ Там же, ф. 581, оп. 14, спр. 16, арк. 63; ф. 7781, оп. 1, спр. 1, арк. 1—5; спр. 4, арк. 1.

¹¹ Там же, спр. 26, арк. 208; ф. 326, оп. 79, спр. 240, арк. 205, 223; спр. 225, арк. 155, 209, 229; спр. 275, арк. 201—276.

¹² Там же, ф. 4595, оп. 1, спр. 22, арк. 24; «Ленинское слово» (Орган парткома, постройкома и администрации Славянской ГРЭС), 24 листопада 1967 р.

¹³ «Знамя труда» (Орган Каменско-Днепровского райкома партии и райисполкома Запорожской области), 26 вересня 1972 р.

¹⁴ Матеріали XXIII з'їзду КПРС, стор. 70.

Української РСР І. К. Цененка, який перед цим очолював будівництво Придніпровської ДРЕС. Комсомольську організацію очолював молодий комуніст І. Стариков¹⁵.

Начальником будівництва Вуглегірської електростанції працював Д. І. Кондратев, який раніше очолював будівництво Старобешівської ДРЕС. Головним інженером будови партком рекомендував одного з провідних інженерів тресту «Донбасенергобуд» С. Н. Покотила, а партійний комітет очолював інструктор промислово-транспортного відділу Дебальцевського міськкому партії І. Т. Циба¹⁶.

Будівництво Запорізької ДРЕС з 1969 р. очолює досвідчений енергобудівник Р. Г. Хенох¹⁷.

Вміла розстановка керівних кадрів на енергобудовах республіки, правильне поєднання старих і молодих кадрів, перспективних інженерів і техніків на вирішальних об'єктах дозволили республіканській парторганізації достроково з хорошою якістю справитися з завданнями восьмої п'ятирічки.

Чільне місце в діяльності парторганізацій будов посідала ідейно-політична робота серед енергобудівників, спрямована на мобілізацію їх зусиль на успішне виконання народногосподарських завдань. Значну увагу вони приділяли пропаганді рішень XXIII з'їзду КПРС. Парткоми Старобешівської, Придніпровської, Криворізької, Зміївської та інших ДРЕС ще в ході роботи з'їзду організували вивчення матеріалів з'їзду в системі партійної освіти, підібрали досвідчених пропагандистів¹⁸. Перед членами колективів енергобудов виступали делегати XXIII з'їзду КПРС і XXIII з'їзду Компартії України: бригадир промислової дільниці № 3 і. І. Старов на будівництві Луганської ДРЕС, машиніст Я. П. Гук на будівництві Придніпровської ДРЕС, слюсар-монтажник цеху КІП і дільниці «Південтеплоенергомонтаж» В. І. Макаренко на будівництві Криворізької ДРЕС¹⁹.

Тільки за квітень — червень 1966 р. лекторська група парткому будівництва Старобешівської ДРЕС прочитала більше 70 лекцій по матеріалах з'їзду на виробничих дільницях, в гуртожитках і на агіт-майданчиках — 175. Лекторська група парткому на будівництві Слов'янської ДРЕС з квітня по серпень прочитала 128 лекцій²⁰. Значна лекційна робота провадилась і в інших парторганізаціях енергобудов. І в наступні роки ідейно-виховна діяльність їх все більше удосконалювалась: створювались народні університети, школи комуністичної праці, різноманітні лекторії, в яких підвищували свій загальноосвітній, культурний рівень робітники, інженерно-технічні працівники.

Позитивну роль в удосконаленні організаційної роботи на енергобудовах по достроковому і якісному завершенню того чи іншого

¹⁵ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 1791, оп. 10, спр. 91, арк. 15; ф. 4595, оп. 1, спр. 21, арк. 90.

¹⁶ Там же, ф. 581, оп. 14, спр. 5, арк. 10; спр. 16, арк. 62.

¹⁷ Энергодар, Днепропетровск. 1974, стор. 5.

¹⁸ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 6638, оп. 1, спр. 16, арк. 143—146; «Енергобудівник» (Орган партійної, профспілкової організацій, адміністрації будівництва і дирекції Придніпровської ДРЕС), 2 і 16 квітня 1966 р.; «Вогні комунізму» (Орган парткому, комітету комсомолу, будкому і адміністрації будівництва Криворізької ДРЕС-2), 2 квітня 1966 р.; «Енергетик» (Орган парткома, адміністрації, постройкома и комитета комсомола строительства Змиевской ГРЭС), 1 квітня 1966 р.

¹⁹ Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 3249, оп. 1, спр. 13, арк. 49—60; «Енергобудівник», 16 квітня 1966 р.; «Вогні комунізму», 2 квітня 1966 р.

²⁰ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 6038, оп. 1, спр. 1—6, арк. 77—79; ф. 4595, оп. 1, спр. 21, арк. 73—74.

об'єкту відігравало проведення спільних засідань парткомів енергобудов і електростанцій. Так, на будівництві Луганської ДРЕС при завершенні монтажу енергоблоку № 14 мали місце неполадки, які загрожували зриву строків введення його в дію. У грудні 1968 р. відбулось об'єднане засідання парткому БУ Луганської ДРЕС і Луганської електростанції, на якому обговорили стан справ на монтажі енергоблоку № 14, виявили недоліки і розробили заходи їх усунення. Об'єднане засідання парткомів зобов'язало керівників будови налагодити цілодобову роботу на об'єкті, на бетонному заводі, в автотранспортній конторі та ін. Дирекцію електростанції — організувати для робітників-монтажників гаряче харчування. Народні контролери будови і електростанції разом з «Комсомольським прожектором» провели рейди перевірки використання транспорту і механізмів, а також взяли цей об'єкт під контроль. В результаті вжитих заходів блок № 14 потужністю 200 мвт було введено в дію своєчасно²¹.

Бажливі виробничі питання розглядалися на об'єднаному засіданні парткомів БУ Слов'янської ДРЕС і електростанції. Так, у липні 1968 р. обговорили питання про відставання на монтажних роботах. Встановили, що причиною невиконання планів є те, що відділи устаткування і капітального будівництва ДРЕС несвоєчасно поставляли устаткування, проектно-кошторисну документацію і робочі креслення по окремим вузлам. Об'єднане засідання парткомів накреслило заходи по усуненню недоліків. Виконуючи це рішення, нормативно-дослідницька станція (НДС) — 17 провела фотографію робочого дня Центрального пілезаводу (ЦПЗ) і обговорила на зборах бригад. Комсомольський штаб будівництва організував змагання серед комсомольсько-молодіжних колективів за право підняти прапор на честь пуску першої черги ЦПЗ. Пропагандисти і агітатори щотижня провадили в колективах політінформації і бесіди. Партком Слов'янської ДРЕС разом з комісією по контролю за господарською діяльністю адміністрації організував контроль за роботою відділів капітального будівництва і устаткування. В результаті перша черга ЦПЗ була введена в дію 22 грудня 1968 р.²²

У травні 1970 р. об'єднане засідання УБ і електростанції Слов'янської ДРЕС обговорило питання про прискорення темпів робіт на будівництві блоку 800 мвт в зв'язку з відставанням окремих дільниць. В рішенні вказувалося на недоліки і заходи їх усунення, які були обговорені в колективах УБ і електростанції. На дільниці «Донбасенергобудмеханізація» відбулись відкриті партійні збори, які обговорили завдання колективу по будівництву обновального блоку 800 мвт. Згідно рішення зборів на дільниці «Металомонтаж» організували цілодобову роботу на будівництві головного корпусу, укріпили досвідченими кадрами дільницю Пром-1. В результаті вжитих заходів «Донбасенергобудмеханізація» на місяць раніше строку проклала під'їзні колії до головного корпусу, що дало можливість розгорнути широкий фронт монтажних робіт. На дільниці «Теплоенергомонтаж» було впроваджено передову технологію складання крупних блоків котла на будівельному майданчику. Каркас першого корпусу змонтували на 20 днів раніше запланованого строку²³.

Практика проведення об'єднаних засідань партійних комітетів бу-

²¹ Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 3249, оп. 1, спр. 15, арк. 135—137.

²² «Ленинское слово», 16 січня 1969 р.

²³ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 4595, оп. 1, спр. 26, арк. 52—61, 82—100.

ла схвалена партійними органами і впроваджена на великих будовах країни. Так, в роки дев'ятої п'ятирічки з успіхом цей ефективний метод партійного керівництва було впроваджено на будівництві Камського автозаводу ²⁴.

Одним з головних досягнень радянського енергобудівництва в роки восьмої п'ятирічки було швидкісне будівництво Ладизинської ДРЕС потужністю 1800 мвт. Партійна організація республіки приділяла неослабну увагу цій будові. Вона була під постійним контролем ЦК Компартії України, Вінницького обкому партії і Тростянецького райкому партії, а також радянських і комсомольських організацій області. Вінницький обком, наприклад, у червні 1969 р. обговорив стан ідейно-виховної роботи на Ладизинській ДРЕС, затвердив заходи, спрямовані на виконання рішень партії і уряду по цій будові. У листопаді того ж року обком партії ухвалив рішення про мобілізацію на будівництво 1800 чол. і у 1970 р. там сформувався майже 10 тис. колектив. Швидкісні методи будівництва забезпечувались введенням нової технології, змінного графіка, госпрозрахунку, акордно-преміальної оплати праці, максимальною концентрацією матеріальних, технічних і людських ресурсів.

Партійна організація провадила значну ідейно-виховну роботу серед членів колективу будови. Тут виходила щотижнева багатотиражна газета тиражем 1000 примірників, читались лекції, провадились бесіди. Широку популярність в колективі завоювали кращі робітники будови комуністи: С. Марчук, І. Зайцев, Г. Паламарчук, Г. Кисильов, Н. Каплан, Т. Мицак, С. Якубовський та ін. Вони йшли попереду, на них рівнялися інші ²⁵. 22—24 квітня 1971 р. на будівництві Ладизинської ДРЕС відбувся Всесоюзний семінар-нарада начальників, головних інженерів будівельних і монтажних трестів, які працювали на спорудженні теплових електростанцій, провідних спеціалістів проектних інститутів і науково-дослідних організацій, присвячений досвіду роботи по швидкісному будівництву цієї енергобудови. Учасники наради відзначили високу ефективність потоко-швидкісного методу на спорудженні Ладизинської ДРЕС і рекомендували цей метод всім енергобудовам країни. За методом ладизинців здійснювалось будівництво Запорізької ДРЕС, першу чергу якої потужністю 1200 мвт побудували на чотири місяці раніше запланованого строку, що дало народному господарству країни 10 млн. крб. економії ²⁶.

Всього за роки восьмої п'ятирічки енергобудівники України освоїли на будівництві теплових електростанцій понад 700 млн. крб., значно перевиконавши планові завдання. В республіці було введено в дію 10,2 млн. квт нових енергетичних потужностей ²⁷.

Досвід теплоенергетичного будівництва на Україні широко використовують в Алжирі, Іраку, Ірані, Марокко та інших країнах, де посланці республіки, виконуючи свій інтернаціональний обов'язок, передають своїм друзям цінний досвід будівництва електростанцій.

На ХХІV з'їзді Компартії України (1971 р.) при підбитті підсумків розвитку енергетики у 1966—1970 рр. сказано, що «Характерним у

²⁴ Первичные партийные организации: опыт, формы и методы работы, М., 1975, стор. 93.

²⁵ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 261, спр. 486, арк. 41, 122, 123; ф. 7, оп. 19, спр. 470, арк. 102—107; спр. 471, арк. 25, 32, 33, 59, 60, 61; спр. 472, арк. 170, 171, 197, 198, 320—322; спр. 483, арк. 17—21; спр. 487, арк. 82, 83; спр. 490, арк. 3, 61—63; спр. 915, арк. 62; спр. 920, арк. 14—17; «Промінь комунізму», 22 грудня 1970 р., 1, 5 травня 1971 р.

²⁶ Энергодар, стор. 6, 131.

²⁷ Экономика Советской Украины, К., 1975, стор. 82.

розвитку сучасної електроенергетики є широке впровадження крупних енергетичних агрегатів з високим рівнем автоматизації. Це дало змогу значно скоротити тривалість будівництва енергетичних об'єктів, підвищити економічність роботи електростанцій, заощадити велику кількість палива, зменшити чисельність обслуговуючого персоналу»²⁸. Висока оцінка з'їздом роботи енергобудівників є свідченням організаційно-політичної роботи усіх парторганізацій республіки.

Дальше поліпшення партійного керівництва енергетичним будівництвом має велике значення у справі успішного втілення в життя планів десятої п'ятирічки.

²⁸ XXIV з'їзд Компартії України, К., 1971, стор. 25.

Т. В. МАЛАХОВА (Хмельницький)
**УЧАСТЬ ТРУДЯЩИХ ПОДІЛЛЯ
У ВІДБУДОВІ І РОЗВИТКУ ДОНБАСУ
(1944—1950 рр.)**

За роки Радянської влади встановилися міцні виробничі зв'язки між трудящими різних економічних районів нашої країни. Зокрема, в даній замітці йдеться про такі зв'язки між Поділлям і Донбасом. У само-

відданій праці на благо нашої Вітчизни міцніла дружба трудівників Поділля і донецьких шахтарів. Вона, зокрема, виявилася в період відбудови промисловості Донбасу, зруйнованої німецько-фашистськими загарбниками під час Великої Вітчизняної війни. У післявоєнні роки, підкреслюється в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», «...радянський народ продемонстрував масовий героїзм і в мирній праці по відбудові зруйнованих міст і сіл, фабрик і заводів»¹.

Донецький басейн — «Всесоюзна кочегарка» — ще перед Великою Вітчизняною війною став одним із провідних індустриальних районів Радянського Союзу. В 1940 р. його шахти давали 57% загальносоюзного видобутку вугілля². Значними були також досягнення там і в розвитку металургії, машинобудування та хімічної промисловості.

У період окупації німецько-фашистські загарбники завдали Донбасу величезних збитків. Вони зруйнували 314 шахт, 22 домни, 43 мартени, 37 прокатних станів³, знищили енергетичне господарство, вивели з ладу залізницю. Загальна сума шкоди, завданої народному господарству цього економічного району, обчислювалася майже в 50 млрд. крб.⁴

Після визволення Донбасу від гітлерівських окупантів, враховуючи його велике значення для завершення розгрому фашистської Німеччини і наступної відбудови та розвитку промисловості нашої країни, Комуністична партія і Радянський уряд поставили завдання: в найкоротший строк відновити економічний потенціал басейну. Це неможливо було здійснити тільки з допомогою трудящих Донбасу і навіть Української РСР у цілому. На заклик партії весь радянський народ взяв участь у відбудові «Всесоюзної кочегарки».

¹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 6.

² «Плановое хозяйство», 1945, № 1, стор. 12.

³ Там же, стор. 13.

⁴ Строители — фронту, М., 1968, стор. 111.

Комуністична партія визначила конкретні завдання по відбудові і дальшому розвитку Донбасу. Важливими документами у здійсненні цих завдань були постанови Державного Комітету Оборони «Про першочергові заходи по відбудові вугільної промисловості Донецького басейну», «Про заходи допомоги чорній металургії Півдня» та ін.⁵ Особливу увагу партія приділяла організації шефської допомоги Донецькому басейну.

Вже на початку 1944 р. трудящі нашої країни виступили організаторами шефства у справі відбудови зруйнованого гітлерівцями господарства тимчасово окупованих районів країни, в тому числі й Донбасу. В 12 союзних і автономних республіках були створені республіканські шефські комітети. Незабаром під їх керівництвом виробничі колективи численних підприємств, колгоспів, наукових установ тощо почали встановлювати безпосередні шефські зв'язки з колективами шахт і підприємств Донецького басейну.

Шефську роботу очолили обласні комітети КП(б)У. Зокрема, Кам'янець-Подільський обком партії 13 червня 1944 р. прийняв постанову про шефство районів області над шахтами трестів «Краснодонвугілля» і «Фрунзевугілля»⁶. Згідно з цією постановою вони мали забезпечуватися всім необхідним для їх успішної роботи — лісом, транспортом, робочою силою.

Трудящі Поділля, як і всієї країни, боролися за дострокове і зразкове виконання замовлень для заводів і шахт Донбасу. Вони посилали туди машини, устаткування, будівельні матеріали тощо. Подоляни активно підтримали ініціативу комуністів — членів сільгоспартії ім. К. Маркса Титовського району Кемеровської області про створення «фонду допомоги» Донбасові. Вносячи в нього свій вклад, комуністи Поділля очолили проведення суботників і недільників по виготовленню продукції для Донецького басейну, були в авангарді боротьби за перевиконання виробничих планів.

Одним з важливих завдань стало забезпечення шахт кріпильним лісом. Активними постачальниками його були ліспромгоспи України. Партійні організації очолили рух трудящих за якісне і своєчасне виконання цього замовлення. На Поділлі розгорнулося соцзмагання за перевиконання планів лісозаготівель, було створено ударні бригади, які показували високі зразки праці. Підсумком усієї цієї роботи стали значні трудові досягнення: так, план четвертого кварталу 1944 р. заготівельники лісу Кам'янець-Подільської області виконали на 112%⁷, а план другого кварталу 1945 р. Волковинецький район — на 207%⁸, Кам'янець-Подільський — на 172%, Ярмолинецький — на 119%⁸.

Заготівля лісу для Донбасу була в центрі уваги партійних, профспілкових і комсомольських організацій області. Бюро обкому партії неодноразово розглядало питання про поліпшення діяльності лісозаготівельних організацій, що працювали над замовленнями «Всесоюзної кочегарки». Так, 23 травня 1945 р. на порядку денному засідання бюро обкому стояло питання про заготівлю кріпильного лісу для Донбасу у другому і третьому кварталах того ж року. Тоді було прийнято і ряд рішень щодо підвищення якості роботи на лісозаготівлях. У зв'яз-

⁵ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917—1967 гг.), т. 3, М., 1968, стор. 169, 220.

⁶ Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації, Львів, 1972, стор. 239.

⁷ Партархів Хмельницького обкому Компартії України, ф. 487, оп. 5, спр. 296, арк. 186.

⁸ Там же, спр. 317, арк. 23.

ку з цим директори ліспромгоспів мали скласти графік заготівель і вивезення лісу для кожної сільради і колгоспу, мобілізувати на це робітників і водіїв й розподілити їх між лісозаготівельними організаціями, забезпечити житлом, їжею тощо⁹.

Соціалістичне змагання за відмінне виконання планів лісозаготівель, очолюване партійними організаціями, викликало масовий трудовий ентузіазм. Так, колгоспники с. Ставенець Меджибізького (нині — Летицівського) району К. Линевський і А. Орловський першими стали виконувати ручною пилою чотири норми за добу, заготовляючи щодня по 8 кв. м кріпильного лісу. Їх приклад наслідували лісоруби М. Клейчук, О. Мирончук і Д. Клен, які виконували завдання на 300 і більше процентів¹⁰.

Партійні організації Поділля надавали великого значення гласності змагання. Його умови й результати публікувалися в періодичній і стінній пресі, у «блискавках». Досвід передовиків ставав надбанням широких мас трудящих.

Партія і уряд високо оцінили трудовий внесок подолян у відбудову Донбасу. Тільки в 1944 р. за цю самовіддану працю по Кам'янець-Подільській області були нагороджені 25 чол., серед них — колгоспники П. Буньковський, С. Шестак, П. Палишевський, які виконували денні норми на 150—200%¹¹.

Під керівництвом партійних і комсомольських організацій на Поділлі широко розгорнувся рух за допомогу трудящим Донбасу. Щодня туди йшли вагони з худобою, хлібом, зерном, салом, овочами та іншими продуктами. Ешелони з вантажами для донбасівців супроводжували делегації у складі партійних, профспілкових і комсомольських працівників Поділля, передовиків виробництва. Це сприяло зміцненню шефських зв'язків, обміну досвідом і передовими досягненнями, дальшому розгортанню соціалістичного змагання між подолянами і донбасівцями.

Шефська допомога Донбасу, яка надходила з різних районів нашої країни, зростала з кожним днем і виявлялася в багатоманітних формах. «Уся країна приходить на допомогу відбудовникам південної вугільно-металургійної бази і нічого для них не шкодує», — писала «Правда» 7 січня 1944 р. У селах Поділля, наприклад, партійні організації очолили рух за виділення спеціальних ділянок для посівів і городів, урожай з яких мав надходити шахтарям. Зокрема, в колгоспі «Шлях Ілліча» навесні 1944 р. для цієї мети було відведено півгектара огірків, помідорів і капусти, в с. Медведівці — один гектар картоплі і півгектара городніх культур^{12–13}.

Особлива увага приділялась укомплектуванню шахт і підприємств Донбасу робочою силою. Це питання стояло дуже гостро, оскільки на момент визволення від німецько-фашистської окупації там залишалося тільки 16% довоєнного складу робітників і службовців¹⁴. Комуністична партія і Радянський уряд звернулися до всіх партійних, профспілкових, комсомольських та інших громадських організацій країни із закликом мобілізувати трудящих на допомогу Донбасу. Завдяки їх величезній організаторській і роз'яснювальній роботі ряди робітників До-

⁹ Там же, спр. 312, арк. 42, 75, 136, 317, 336.

¹⁰ «Радянське Поділля», 4 лютого 1945 р.

¹¹ Партархів Хмельницького обкому Компартії України, ф. 487, оп. 5, спр. 296, арк. 186.

^{12–13} «Радянське Поділля», 29 червня 1944 р.

¹⁴ Н. Ф. Хорошайлов. Возрожденный Донбасс, Донецк, 1968, стор. 19.

нецького басейну поступово зростали. Промислові центри країни послали туди сотні кваліфікованих робітників, інженерів, техніків, зокрема в 1944 р.— 102 тис., у 1945 р.— 191 тис. чол.¹⁵

По Кам'янець-Подільській області, наприклад, здійснювався організований набір робочої сили для відбудови Краматорського металургійного заводу ім. Куйбишева і заводів важкого машинобудування ім. Сталіна та ім. Орджонікідзе. Діяльність партійних організацій Поділля в цьому напрямі мала конкретний і оперативний характер. Так, 23 квітня 1944 р. бюро Кам'янець-Подільського обкому партії прийняло рішення мобілізувати для постійної роботи, зокрема, на комбінаті «Ворошиловградвугілля» 12,5 тис. чол. і вже протягом серпня—вересня 1944 р. послати туди 8 тис. чол.¹⁶

На засіданнях бюро обкому партії регулярно заслуховувались інформації про хід виконання заходів у справі поповнення трудових ресурсів Донбасу. Райкоми партії, низові парторганізації складали чіткі плани набору робочої сили в районах, містах, колгоспах. Одночасно проводилися лекції та бесіди про роль промисловості Донецького вугільного басейну в економіці Радянського Союзу. В періодичній пресі широко публікувалися листи до родичів і земляків тих робітників і колгоспників, які виїхали працювати в Донбас, із запрошенням наслідувати їх приклад.

Все це відігравало велику роль у поповненні робітничих кадрів одного з найважливіших економічних районів країни. Так, лише у грудні 1948 р. з Кам'янець-Подільської області туди виїхали 1630 чол., а в першому кварталі 1949 р.— 1200 чол.¹⁷ Ініціативу старших товаришів підтримала молодь. Тільки протягом 1944—1947 рр. з Поділля в Донбас прибули близько 20 тис. юнаків і дівчат¹⁸. Багато з них пішли вчитися у школи ФЗН та ремісничі училища, що готували кадри кваліфікованих робітників для вугільної та металургійної промисловості. Так, уже в перший день набору, 15 жовтня 1945 р., до професійно-технічних училищ Ворошиловградської області висловили бажання вступити більше тисячі подолян. А всього з 15 жовтня по 15 листопада 1945 р. до цих закладів було прийнято 4400 чол.¹⁹ Чимало молодих людей, які опанували складні гірничі професії, залишилися на шахтах на постійну роботу.

Роботу по відбудові і дальшому розвитку господарства Донбасу його трудівники, спираючись на допомогу всього радянського народу, під керівництвом Комуністичної партії продовжували і в роки четвертої п'ятирічки. На новому етапі партія і уряд поставили перед ними завдання — вже у 1949 р. закінчити відбудову всіх шахт, а в кінці п'ятирічки перевищити довоєнний рівень видобутку вугілля, довівши його до $\frac{1}{3}$ загальносоюзного²⁰. На той час лише Донецька область повинна була давати 28,2% виплавки чавуну, 19% — сталі і 20% — прокату від усього їх виробництва у країні²¹. Під відновленням промислового потенціалу Донбасу малося на увазі, насамперед, удосконалення

¹⁵ П. Денисенко. Коммунистическая партия Украины — организатор восстановления народного хозяйства республики. 1943—1945, К., 1968, стор. 42.

¹⁶ Партархів Хмельницького обкому Компартії України, ф. 487, оп. 5, спр. 16, арк. 25—26.

¹⁷ Там же, спр. 624, арк. 30.

¹⁸ ЛКСМ України в цифрах і фактах, К., 1974, стор. 183.

¹⁹ Партархів Хмельницького обкому Компартії України, ф. 862, оп. 2, спр. 103, арк. 172, 173.

²⁰ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам, т. 3, стор. 257.

²¹ Н. Ф. Хорошайлов. Назв. праця, стор. 31—33.

структури вугільної та металургійної промисловості, впровадження в цих галузях останніх досягнень науки і техніки. До розв'язання цього завдання залучалися найкращі кадри.

Подoliaни і в 1946—1950 рр. продовжували активно поповнювати ряди робітничих кадрів Донбасу. В цей період на Поділлі, як і в інших районах УРСР, широкого розмаху набув від'їзд добровольців на відбудову шахт. Так, у жовтні 1947 р. з ініціативи партійної організації Мало-Чернятинської артілі ім. Ворошилова Старокостянтинівського району на донецьку землю прибула перша група добровольців. Потік бажаних виїхати туди невинно зростає і в наступні роки. Подoliaни пишались успіхами знатних земляків у Донбасі — Героя Соціалістичної Праці І. Валігури, помічника врубмашиніста С. Блюсюка, кріпильника В. Мельничука та інших²². Закликаючи своїх посланців працювати, не шкодуючи сил, для відродження «Всесоюзної кочегарки», трудящі Поділля також подавали їм всебічну допомогу і підтримку. Так, дізнавшись про те, що одній із шахт, де трудилися їх земляки, терміново необхідний кріпильний ліс, колгоспники Шутківського колгоспу Кам'янець-Подільського району організували спеціальні бригади по його заготівлі. Тільки одна з них за п'ять днів заготувала 150 куб. м кріпильного лісу і за короткий час вивезла його на пункт відправки²³. І це не поодинокі випадки трудового героїзму в той час.

Завдяки постійному піклуванню Комуністичної партії і Радянського уряду, героїчним зусиллям трудящих нашої Батьківщини були успішно виконані грандіозні завдання по відбудові й дальшому розвитку Донбасу. Вже у четвертому кварталі 1949 р. видобуток вугілля в басейні перевищив довоєнний рівень. «Шахти Донбасу дають вугілля більше, ніж до війни, і більше, ніж передбачено п'ятирічкою. Донбас знову є найбільшим і наймеханізованішим вугільним басейном країни», — говорилося в повідомленні Державного планового комітету СРСР і ЦСУ СРСР про підсумки виконання четвертої п'ятирічки²⁴. Великі зміни відбулись і в інших галузях промисловості цього одного з найважливіших економічних районів країни. Виплавка чавуну, наприклад, на кінець п'ятирічки досягла 4,7 млн. т, або 52,2% усього його виробництва на Україні, сталі — 4,5 млн. т, прокату — 4 млн. т, або на 1,1 млн. т більше, ніж до війни²⁵.

Весь складний процес післявоєнної відбудови і розвитку Донбасу є яскравою ілюстрацією дружби, взаємодопомоги і братерського співробітництва трудящих різних районів Радянського Союзу, які виявили чудеса творчого ентузіазму, самовідданого трудового героїзму в ім'я зміцнення і розквіту своєї Батьківщини. Певна частка в цьому належить і трудящим Поділля.

²² Партархів Хмельницького обкому Компартії України, ф. 487, оп. 6, спр. 211, арк. 287.

²³ «Радянське Поділля», 4 лютого 1945 р.

²⁴ Статистический сборник основных экономических показателей развития народного хозяйства Донецкой области за пятилетку, Донецк, 1956, стор. 110.

²⁵ Там же.

В. О. ШИЙЧУК (Луцьк)

**СОЦІАЛІСТИЧНЕ ЗМАГАННЯ
В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР
(1939—1941 рр.)**

Вікопомними в історії українського народу стали вересневі дні 1939 р. Радянські Збройні Сили, виконуючи свій високий інтернаціональний обов'язок, визволили трудящих Західної України від тяжкого іноземного гніту. А наступного року, в червні,

радянські воїни-визволителі принесли свободу і щастя на землі Північної Буковини. Здійснилася віковична мрія західноукраїнських трудящих про возз'єднання з Радянською Україною. Цей поворотний момент в історичній долі трудящих західноукраїнських земель став можливим лише завдяки перемозі Великої Жовтневої соціалістичної революції, побудові соціалізму в нашій країні, зростанню її могутності й міжнародного авторитету. На визволених землях необхідно було в найкоротший строк подолати економічне і культурне відставання, здійснити докорінні політичні і соціально-економічні перетворення, підняти їх до рівня східних областей УРСР.

Організатором і керівником соціалістичних перетворень на визволених землях була Комуністична партія. Маючи багаторічний досвід боротьби за соціалізм, послідовно проводячи ленінську національну політику, Комуністична партія залучала широкі маси трудящих до соціалістичної перебудови краю, виховувала нову, радянську людину, розвивала її трудову активність.

Могутній засіб залучення трудящих до активного будівництва нового життя, розвитку творчої праці, ініціативи, самодіяльності мас та виховання організаторських талантів В. І. Ленін вбачав у соціалістичному змаганні. Керуючись цими ленінськими настановами, партійні організації західних областей України творчо застосовували в нових умовах нагромаджений трудящими УРСР досвід організації соціалістичного змагання. Так, за ініціативою комуністів 24 грудня 1939 р. робітники Львівської кондитерської фабрики ім. С. М. Кірова через газету «Вільна Україна» звернулися до всіх трудящих області із закликом розгорнути соціалістичне змагання¹. На цей заклик відгукнулися робітники Львівського паровозо-вагоноремонтного, електролампового, арматурного, велосипедного, шкіряних заводів, взуттєвої, трикотажної, тютюнової фабрик та інших підприємств області². На початку 1940 р. почин львів'ян підтримали машинобудівники і металісти Станіславської області³, будівельники та залізничники Ровенщини і Волині, працівники текстильної та харчової промисловості Тернопільщини, нафтовики Прикарпаття⁴. Останні, зокрема, 10 січня 1940 р. викликали на соціалістичне змагання нафтовиків Азербайджанської РСР. «Ми звертаємось до Вас, товариші нафтовики-бакинці, в дружній нашій соціалістичній праці і змаганні подати нам допомогу своїм досвідом у більшовицькій роботі, у боротьбі за нафту»⁵, — писали вони у своєму зверненні. Виклик українських нафтовиків було прийнято. Навесні того ж року до нафто-

¹ Нариси історії Львова, Львів, 1956, стор. 306; «Вільна Україна», 24 грудня 1939 р.

² Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 3, спр. 1, арк. 186, 204, 205, 138, 260, 261; ф. 3, оп. 1, спр. 1, арк. 38, 92, 85; спр. 95, арк. 102; Львівський обласний державний архів (далі — ЛОДА), ф. Р-148, оп. 1, спр. 78, арк. 13, 17, 24, 26, 28, 77, 80; спр. 52, арк. 36, 41.

³ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 22, спр. 3357, арк. 152.

⁴ «Червоний прапор», 20 квітня 1940 р.; «Бакинський робочий», 17 вересня 1940 р.

⁵ «Бакинський робочий», 1 лютого 1940 р.

віків Дрогобиччини прибула делегація стахановців-нафтовиків Баку⁶. Було підписано договір на соціалістичне змагання між нафтовиками обох братніх республік⁷.

До березня 1940 р. соціалістичним змаганням були охоплені робітники різних галузей промисловості. Змагалися робітничі колективи 17 заводів місцевої промисловості Дрогобицької області⁸, 53 цегельних і цементних заводів Ровенщини, Рокитнівського, Сарненського, Рафалівського, Дубнівського ліспромгоспів, Мізоцького і Корецького цукрозаводів цієї ж області⁹, залізничники Львівської і Ковельської залізниць¹⁰, працівники Тернопільського і Ровенського м'ясокомбінатів¹¹ та ін. У вересні — жовтні 1940 р. у соціалістичне змагання включилися також робітники Чернівецької області¹².

Отже, творчо сприймаючи перевірені життєвим досвідом трудящих СРСР соціалістичні методи праці, у соціалістичне змагання включались окремі робітники, бригади, цехи, дільниці, фабрики, заводи, нафтопромисли західних областей України. Лише по тресту «Укрнафто-видобуток» було підписано 103 колективних і понад 2 тис. індивідуальних договорів¹³. Таке масове розгортання соціалістичного змагання у визволеному краї підтверджувало силу ленінських слів про те, що «соціалізм не тільки не гасить змагання, а, навпаки, вперше створює можливість застосувати його дійсно **широко**, дійсно в **масовому** розмірі, залучити дійсно більшість трудящих...»¹⁴.

Велику допомогу в організації та поширенні соціалістичного змагання надавали виробничі колективи братніх союзних республік. Договори на соціалістичне змагання укладали колективи споріднених підприємств західних і східних областей УРСР, Російської Федерації, Білоруської, Азербайджанської, Грузинської РСР та інших республік СРСР. Споріднений характер виробництва, однорідність технологічних процесів вироблюваної продукції давав змогу швидко поширювати на підприємствах оновленого краю все нове, передове. Договори на соціалістичне змагання уклали робітники газових заводів Львова й Одеси¹⁵, працівники електропромисловості Львова і Дніпропетровська¹⁶, машинобудівники Львова і Харкова¹⁷. Працівники трикотажних фабрик Чернівців змагалися з робітниками Полтавської трикотажної фабрики № 1, Київської ім. Рози Люксембург¹⁸, Ленінградської фабрики «Рот фронт»¹⁹. Колектив Моквинської паперової фабрики змагався з працівниками спорідненого підприємства Донбасу. За успіхи у змаганні

⁶ Суспільно-політичне життя трудящих Української РСР, т. 1, К., 1973, стор. 247.

⁷ «Червоний нафтовик», 5 квітня 1940 р.

⁸ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 5001, оп. 1, спр. 117, арк. 11: ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 62, спр. 199, арк. 8.

⁹ «Червоний прапор», 21 квітня 1940 р.; 10 січня 1941 р.

¹⁰ «Ковельський залізничний», 5 квітня 1940 р.

¹¹ Тернопільський обласний державний архів (далі — ТОДА), ф. Р-418, оп. 3, спр. 5, арк. 3.

¹² Партархів Чернівецького обкому Компартії України, ф. 21, оп. 1, спр. 60, арк. 4.

¹³ Центральний державний архів народного господарства СРСР (далі — ІЦДАНГ СРСР), ф. 8627, оп. 10, спр. 250, арк. 41, 74.

¹⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 189.

¹⁵ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 3, спр. 1, арк. 16.

¹⁶ В. Л. Варецький. Соціалістичні перетворення у західних областях УРСР, К., 1960, стор. 183.

¹⁷ С. М. Сирцова. Перші кроки соціалістичних перетворень у промисловості західних областей УРСР (1939—1941 рр.).— «УІЖ», 1969, № 11, стор. 29.

¹⁸ Партархів Чернівецького обкому Компартії України, ф. 21, оп. 1, спр. 15, арк. 4.

¹⁹ «Легкая промышленность», 1941, № 1, стор. 5.

колективу Моквинської фабрики було присуджено республіканський перехідний Червоний прапор²⁰.

Успішно змагалися робітники кондитерських фабрик Львова і Москви²¹. Бригада кондитерів-москвичів працювала у Львові на фабриці ім. С. М. Кірова понад 20 днів. Російські колеги передавали свій досвід стахановської праці. На вересень 1940 р. 378 робітників Львівської фабрики вже працювали по-стахановськи, виконуючи по 1,5-2 змінні норми²². Завдяки соціалістичному змагання майже кожен другий робітник фабрики став ударником або стахановцем виробництва.

Значну допомогу друзям по змаганням — залізничникам Львівської залізниці — подали також робітники Тбіліського і Самтредіанського депо. З метою передачі досвіду швидкісного і якісного ремонту паровозів до Львова прибули 23 фахівці — посланці грузинського народу, які навчали львівських залізничників, готуючи з них ремонтників високої кваліфікації²³. Подібні дружні взаємовідносини склалися також між залізничниками Тернополя й Одеси, Ковеля і Гомеля²⁴, між азербайджанськими і прикарпатськими нафтовиками²⁵.

У соціалістичному змаганні робітники СРСР поєднували виконання виробничих завдань із заходами по наданню допомоги трудящим західних областей УРСР. Ця братерська допомога сприяла підвищенню професійно-культурного рівня робітників. Вона допомагала перебороти залишки національного недовіря між народами, виховувала інтернаціональні почуття, нові високі морально-політичні якості. Важливим у такому змаганні було не те, хто вийде переможцем. Головне, що в результаті соціалістичного змагання міцніли і гартувалися «...небували в історії відносини, які ми по праву називаємо ленінською дружбою...»²⁶.

Систематично здійснюючи керівництво соціалістичним змаганням, партійні організації промислових підприємств неухильно дотримувалися ленінських принципів його організації: гласності, порівняння результатів, практичного повторення передового досвіду, товариської взаємодопомоги і взаємовиручки у праці. Широко практикувалися виробничі екскурсії на промислові підприємства східних районів країни, громадські огляди організації праці²⁷. З метою популяризації кращого досвіду соціалістичного змагання партійні, профспілкові і комсомольські організації Західної України використовували такі засоби інформації, як бесіди, радіопередачі, обласні та районні газети. Враховуючи вказівки В. І. Леніна про те, що «преса повинна служити знарядом соціалістичного будівництва, ознайомлюючи в усіх деталях з успіхами зразкових комун...»²⁸, партійні організації налагоджували випуск багатотиражок і стінгазет. Лише у 1940 р. на підприємствах Волинської області виходило 850 стіннівок, Тернопільської — 1110, Львівської — 1236, з них 107 — на транспорті²⁹. Газети пропагували досвід кращих

²⁰ Радянська Ровенщина, 1939—1959. Документи і матеріали, Львів, 1962, стор. 71.

²¹ Радянський Львів, 1939—1955 рр. Документи і матеріали, Львів, 1956, стор. 101.

²² Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 1, спр. 97, арк. 12.

²³ «Большевик транспорта», 14 травня, 8 червня 1940 р.

²⁴ «Ковельський железнодорожник», 29 березня 1940 р.

²⁵ Д. Д. Низовий. Виробнича дружба нафтовиків України і Азербайджану. — З історії Української РСР, вип. 8, К., 1963, стор. 64—65.

²⁶ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 48.

²⁷ «Большевик транспорта», 18 квітня 1940 р.

²⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 180.

²⁹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 22, спр. 2964, арк. 24; спр. 3199, арк. 256.

виробничих колективів Країни Рад, знайомили з соціалістичними методами праці, а також розповідали й про тих, хто відстає. Це допомагало робітникам зрозуміти особисту відповідальність кожного у соціалістичному змаганні, сприяло підвищенню свідомої дисципліни.

За прикладом трудящих східних областей УРСР західноукраїнські робітники брали на себе індивідуальні зобов'язання. Так, на Стрийському паровозо-вагоноремонтному заводі одна з бригад з місяця в місяць недовиконувала виробничі завдання. Включившись у змагання з передовою бригадою котельників, члени обох бригад взяли на себе індивідуальні зобов'язання по підвищенню продуктивності праці. Минуло небагато часу, а успіхи були помітними: свої завдання котельники виконували на 160%, паровозники — на 100—102%³⁰. Хоч у цьому змаганні паровозники не вибороли першості, проте вони багато чого навчилися у своїх сусідів по праці. Поліпшилась їх трудова дисципліна, зменшилися простої паровозів, зросла відповідальність працівників за доручену ділянку роботи.

Нову хвилю трудового ентузіазму викликала підготовка до зустрічі XV з'їзду КП(б)У. Робітники і службовці підприємств західних областей України на своїх зборах зобов'язалися до дня відкриття з'їзду (13 травня 1940 р.) виконати планові завдання травня. Так, до фабкому Львівської швейної фабрики щодня надходили десятки заяв робітників, які брали на себе високі індивідуальні зобов'язання³¹. Підвищені норми виробітку в ці дні взяли залізничники Львова, Ковеля, Володимира-Волинського³², Ровенської, Моквинської паперових фабрик та інших промислових підприємств³³. Це свідчило про зростання трудового піднесення трудящих визволених областей, їх повну солідарність з великою партією Леніна, про готовність добиватися нових успіхів у праці, щоб швидше домогтися такого ж рівня розвитку, якого досягли трудящі Радянської Батьківщини.

Приклад стахановської праці показували комуністи і комсомольці. Так, впроваджуючи в життя передові методи праці новаторів транспорту СРСР П. Кривоноса, А. Папавіна, М. Луїна, машиністи-комуністи депо Львів-Західний Б. Кулинченко і Ю. Горілик³⁴, а також комсомольці Ковельського депо М. Стегнієнко та М. Ігнатовський першими повели великовагові паровози³⁵. Їх ініціатива знайшла гарячу підтримку серед машиністів депо Володимира-Волинського, Здолбунова, Красного, Коломиї, Сарн, Самбора, Станіслава, Тернополя та ін.³⁶ Новатори передавали досвід соціалістичної праці, нагромаджений робітниками СРСР, запроваджували нові виробничі норми, показували зразки високої продуктивності праці.

Ініціатором стахановського руху на Ровенщині став молодий каменяр Івано-Долинського кам'яного кар'єру Василь Нестерук³⁷. Його почин підхопила бригада формувальниці Євгенії Хиноцької з Клесівського заводу вогнетривкої цегли, яка стала виконувати по 3—4 виробничі норми за зміну³⁸. Потяг до стахановської праці на цьому заводі був настільки великий, що незабаром увесь його колектив став виконувати

³⁰ «Большевик транспорта», 20 квітня 1940 р.

³¹ Радянський Львів, 1939—1955 рр. Документи і матеріали, стор. 95.

³² «Большевик транспорта», 23 травня, 4 червня 1940 р.

³³ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1—13, спр. 626, арк. 25.

³⁴ «Большевик транспорта», 16 лютого, 1 березня, 18 серпня 1940 р.

³⁵ «Ковельский железнодорожник», 4 квітня, 20 жовтня 1940 р.

³⁶ Т. І. Михайлюта, М. М. Поренков. Про перші соціалістичні перетворення на Ровенщині (1939—1941 рр.) — «УІЖ», 1973, № 3, стор. 106.

³⁷ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 22, спр. 3307, арк. 28.

³⁸ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1—13, спр. 626, арк. 29—30.

виробничі завдання на 210—300%, а завод здобув звання стахановського³⁹. І такі факти не були поодинокими: на Ровенському, Здолбунівському, Остківських цегельних заводах, Рокитнівському склозаводі і ліспромгоспі⁴⁰, кондитерській фабриці «Червона зірка», Дубнівській беконній фабриці, Клеванському і Сарненському відділках залізниці більшість бригад, цехів, а то й цілі підприємства були стахановськими. На Костопільських базальтових кар'єрах приклад новаторської праці показувала перша в області молодіжна бригада Уляни Орлової, яка систематично виконувала завдання на 200—300%⁴¹.

Результати стахановського руху ставали відчутними з кожним днем. Кількість ударників і стахановців невпинно зростала. На Ковельській залізниці, зокрема, лише протягом 1940 р. новаторами виробництва стали 5357 чол.⁴² Серед нафтовиків Дрогобицької та Станіславської областей кількість їх за рік зросла у 6—8 разів⁴³ і становила 5892 чол.⁴⁴ Усього на промислових підприємствах західних областей УРСР ударниками і стахановцями праці у 1940 р. стали понад 60 тис. робітників⁴⁵, з них на Волині — 8 тис., у Дрогобицькій області — 9 тис., Львівській — понад 15 тис., Ровенській — 12 тис. чол. і т. д. Стахановськими ставали також цехи, бригади, зміни і цілі підприємства. Отже, перехід від поодиноких новаторів виробництва до колективної стахановської праці показав, як в процесі соціалістичного змагання докорінно змінювалася психологія людей, їх ставлення до праці, як зростала їх соціалістична свідомість, а з нею і громадсько-політична активність.

Соціалістичне змагання, яке все ширше розгорталося на визволених і возз'єднаних з Українською РСР землях, викликало шалену лютю українських буржуазних націоналістів. Вони намагалися ослабити трудову активність західноукраїнських трудящих, зірвати соціалістичне змагання. З цією метою запровадили в народі чинили диверсії, насильства, вбивства. Це вони на Львівській і Ковельській залізницях спалили кілька паровозів, вчинили великі аварії на Станіславських нафтопромислах, підкидали пляшки зі слезоточивим газом, розкрадали продукцію, зводили наклеп на радянську техніку, шантажували активістів і ударників праці, вдаючись до актів терору⁴⁶. Але загальмувати переможну ходу визволеного народу вже не могли ніякі маніяцькі плани зрадників Батьківщини.

Творча ініціатива робітників оновлених земель зростала і знаходила свій вираз у таких нових формах соціалістичного змагання, як рух за багатоверстатне обслуговування і поєднання професій та рух за використання внутрішніх резервів виробництва. До 1939 р. багатоверстатне обслуговування в СРСР було поширене лише в легкій, особливо текстильній промисловості, а з червня того ж року на багатоверстатне обслуговування почали переходити робітники інших галузей народного господарства СРСР⁴⁷.

³⁹ «Червоний прапор», 10 січня 1941 р.

⁴⁰ ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1—13, спр. 603, арк. 100.

⁴¹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 22, спр. 3307, арк. 29, 33—34; спр. 3316, арк. 42.

⁴² Там же, спр. 2954, арк. 30. (Підрахунки автора).

⁴³ ЦДАНГ СРСР, ф. 8627, оп. 10, спр. 250-А, арк. 41—42.

⁴⁴ Архів Української Республіканської Ради професійних спілок (далі — Архів УРРПС), ф. 1938—1941 рр., оп. 5, арк. 167. (Підрахунки автора).

⁴⁵ ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1—13, спр. 626, арк. 5, 24, 29. (Підрахунки автора).

⁴⁶ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 22, спр. 3351, арк. 32; Партархів Тернопільського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 1-а, спр. 2, арк. 51—52.

⁴⁷ Н. Б. Лебедева, О. И. Шкаратан. Очерки истории социалистического соревнования, Л., 1966, стор. 159—160.

Рух багатOVERSTATників знайшов своїх послідовників і в новостворених радянських областях. Першими багатOVERSTATниками стали бориславські нафтовидобувники і нафтопереробники⁴⁸. Члени комсомольсько-молодіжної бригади дев'ятого нафтопромислу, яку очолював Л. Терлецький, під час соціалістичного змагання з бакинськими нафтовиками виступили ініціаторами руху багатOVERSTATників. Правильно спланувавши роботу, ця бригада стала обслуговувати 20 свердловин замість 16 при значному скороченні числа робітників. Цю цінну ініціативу підхопили робітники інших промислів⁴⁹. Завдяки постійній допомозі партійних організацій, ініціативі комуністів рух багатOVERSTATників набрав масовості.

Робітники західних областей УРСР активно включились у рух за використання внутрішніх резервів виробництва. Виникли сотні трудових починів. Тільки на Львівській залізниці з травня 1940 р. по червень 1941 р. було близько 20 трудових починів. Серед них — безвідчипне вантаження і розвантаження вагонів, ініціаторами якого були залізничники станції Бучач. Запропонована і впроваджена ними форма роботи у 5—6 разів знизила простої вагонів⁵⁰.

Через газету «Большевик транспорта» складач вагонів станції Львів-Головний Я. Добровольський звернувся до залізничників із закликом розпочати боротьбу за прискорене формування поїздів, за дотримання правил технічної експлуатації. Відгукнувшись на цей заклик, складачі вагонів Тернопільського, Ковельського, Здолбунівського, Чернівцького депо почали формувати поїзди за 20—25 хвилин при нормі однієї години. Машиністи депо Львів-Західний глибоко вивчали досвід машиніста-орденоносця депо Вспольє Ярославської залізниці А. Папавіна. Наслідуючи його, вони з метою економії палива стали використовувати для опалення топки близько 80% низькосортного вугілля і шлаковідсіву. Це зекономило десятки тонн висококалорійного палива — антрациту. Масове поширення знайшов досвід роботи машиніста-стахановця Новосибірського депо М. Луніна. Створення лунінських паровозних бригад, які власними силами ремонтували свої паровози, дало можливість зберегти для Батьківщини не одну тисячу карбованців⁵¹. На початку 1941 р. на сталих магістралях нашої країни за методом М. Луніна працювало 8 тис. паровозних бригад, у тому числі кілька сот — на залізницях західних областей⁵². Лунінці депо Львова, Ковеля, Сарн, Станіслава, Тернополя, Чернівців успішно здійснювали ремонт і промивку паровозів власними силами. Це був прояв господарського ставлення до загальної спільної справи, нової свідомості, народженої радянським суспільним ладом.

Таким чином, завдяки великій ідейно-виховній роботі Комуністичної партії, широкій популяризації досвіду організації і проведення соціалістичного змагання в СРСР уже на травень 1941 р. різноманітними формами соціалістичного змагання було охоплено 80% нафтовидобувників, 92,6% нафтопереробників⁵³, 70% залізничників, металістів, текстильників⁵⁴ та робітників інших галузей промисловості західних обла-

⁴⁸ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 62, спр. 208, арк. 7.

⁴⁹ «Червоний нафтовик», 20 листопада 1940 р.; 15 січня 1941 р.

⁵⁰ «Большевик транспорта», 2 лютого 1940 р.; «Ковельський залізничник», 7 квітня 1940 р.

⁵¹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 22, спр. 3501, арк. 45.

⁵² Там же, ф. 111, оп. 12, спр. 35, арк. 70; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 62, спр. 209, арк. 34; оп. 1—13, спр. 602, арк. 277.

⁵³ Архів УРРПС, ф. 1939—1941 рр., оп. 5, арк. 167; 192—193; оп. 6, арк. 12. (Підрахунки автора).

⁵⁴ ЛОДА, ф. Р-148, оп. 1, спр. 78, арк. 51—54. (Підрахунки автора).

стей Української РСР. У масовому розгортанні соціалістичного змагання переборювалися пережитки минулого в свідомості робітників, зростала їх трудова і суспільно-політична активність.

В. В. ТИМОФЕЄВ (Харків)

**ПРО БОРЬБУ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ
ЗА РЕВОЛЮЦІЙНУ ПЕРЕБУДОВУ
УСТАНОВ ЗВ'ЯЗКУ НА УКРАЇНІ**

[грудень 1917 р. — квітень 1918 р.]

З утворенням у грудні 1917 р. у Харкові першого Радянського уряду України (Народного секретаріату) і Центрального виконавчого комітету Рад почалася революційна перебудова поштово-телеграфного відомства, яка була спрямована на

послідовну демократизацію поштово-телеграфних установ і мала централізований характер. Для керівництва роботою відомства було створено Народне секретарство пошт і телеграфів.

З самого початку своєї діяльності воно зустрілося із значними труднощами у виконанні своїх рішень. Революційна перебудова поштово-телеграфних установ була зустрінена в багнети контрреволюційно настроєними службовцями, які вирішили зірвати намічені урядові заходи і підірвати позиції Радянської влади шляхом організації саботажу. Розрахунок був простий: молода Радянська влада ще не мала досвідчених кадрів, якими можна було б замінити чиновників-саботажників.

У грудні 1917 р. контрреволюційно настроєні службовці Харківського поштово-телеграфного округу розпочали політичний виступ проти Радянської влади. Для організації саботажу вони обрали так званий страйковий комітет («Страйком»). Невихід на роботу, виведення з ладу апаратів зв'язку, знищення адресних книг, відправка грошей на завідомо неправильну адресу — такі основні прояви підривної діяльності саботажників¹. Вони нерідко спекулювали на організаційних труднощах, з якими зіткнувся щойно утворений уряд. Мета цього дослідження — показати конкретні заходи уряду Радянської України в боротьбі із саботажем працівників пошти і телеграфу.

Опорою Народного секретарства пошт і телеграфів у боротьбі з контрреволюціонерами були комітети поштово-телеграфних службовців (Ради — 15*), які виникли і зміцніли в ході Великого Жовтня. До їх складу входили революційно настроєні працівники відомства. Так, 19 грудня 1917 р. значна частина поштово-телеграфних службовців м. Харкова, де на той час знаходився уряд Радянської України, привітала Радянську владу і зажадала звільнення з роботи чиновників-саботажників². Таке рішення загальних зборів поштово-телеграфних службовців м. Харкова мало велике значення, бо саме тут контрреволюційно настроєні службовці дали перший відкритий бій щойно створеному Радянському урядові республіки.

В середині грудня здавалося, що сили саботажників зломлено³, однак контрреволюціонери не зупинилися. Вони використали для орга-

¹ «Вісник УНР», 20 грудня 1917 р.

* Назва «Ради — 15» походить від першого складу комітету поштово-телеграфних службовців Харківського ПТО, до якого спочатку було обрано 15 чол.

² Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов (в трех томах), т. 2, К., 1957, стор. 605—607.

³ «Донецкий пролетарий», 17 грудня 1917 р.

нізації саботажу «Спілку» поштово-телеграфних службовців, що виникла не без втручання Центральної ради і являла собою контрреволюційне, націоналістичне об'єднання.

Активізація зовнішньої і внутрішньої контрреволюції створювала у саботажників уявлення про неміцність позицій Радянської влади на Україні. Ось чому антирадянськи настроєних чиновників Харківського ПТО підтримали контрреволюціонери інших округів. Тому зрозуміло, що революційна перебудова установ поштово-телеграфного відомства і боротьба із саботажем не тільки збігаються в часі, а й тісно взаємозв'язані. Для припинення саботажу потрібні були не лише репресивні заходи, а й творча робота Радянського уряду України по налагодженню роботи пошт і телеграфів, створенню для цього спеціального Народного секретарства, зміцненню установ кадрами службовців, які лояльно ставилися до Радянської влади.

Важливе значення для безпосереднього керівництва діяльністю установ зв'язку мало створення апарату Народного секретарства пошт і телеграфів, яке стало надійним знаряддям у боротьбі із саботажем. У середині квітня 1918 р. до штабу секретарства входило 5 працівників канцелярії⁴ і 25 військово-революційних службовців, які виконували технічні функції і охороняли майно секретарства⁵. Багато з них увійшло до його складу в березні — квітні 1918 р. Часто службовці рекомендувалися для роботи в секретарстві революційними Радами — 15.

Неабияке значення для боротьби із саботажем мало створення відповідної матеріальної бази секретарства. Частина коштів надходила до нього з фонду Народного секретаріату (про їх витрати секретарство звітувало перед урядом)⁶. Посильну допомогу надавали місцеві Ради Робітничих і Селянських депутатів⁷. Однак слабкість матеріальної бази секретарства пошт і телеграфів усе ж таки відчувалася.

17(4) лютого 1918 р. було опубліковано наказ Народного секретарства пошт і телеграфів республіки про зрівняння в правах усіх службовців відомства. В ньому обґрунтовувалася важливість рівності всіх службовців незалежно від рангу. Згідно з наказом кожен працівник повинен був виконувати тільки властиві йому обов'язки. Таким чином ліквідувалася основа для експлуатації нижніх розрядів службовців елітою чиновництва.

Скасування чинів і «нагородних подарунків», заборона носити уніформу із старими знаками відзнаки⁸ — це перші кроки революційної перебудови відомства зв'язку, які протистояли дезорганізаторським планам контрреволюціонерів.

Значна частина поштово-телеграфних службовців до революції користувалася певними пільгами і перевагами. Після революції новостворене Народне секретарство прагнуло не ущемляти інтересів усіх службовців, поліпшувати їх матеріальне становище шляхом збереження старих пільг і надання нових, сприяло виплаті їм допомоги і різноманітних надбавок. Народне секретарство пошт і телеграфів республіки активно втілювало в життя постанову РНК РРФСР від 5 грудня 1917 р. про виплату надбавки до заробітної плати службовцям відомства у зв'язку з дорожнечою⁹, виплачувало святкову допомогу службовцям

⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 1110, оп. 1, спр. 32, арк. 6.

⁵ Там же, спр. 11, арк. 8.

⁶ Там же, спр. 1, арк. 10.

⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 1110, оп. 1, спр. 1, арк. 37, 110; спр. 1, арк. 10.

⁸ «Вісник УНР», 17(4) лютого 1918 р.

⁹ Декреты Советской власти, т. 1, М., 1957, стор. 182.

пошт і телеграфу, а також сім'ям тих працівників відомства, хто був призваний до Червоної Армії.

Отже, на відміну від Центральної ради, яка лише давала службовцям обіцянки, уряд Радянської України і, зокрема, Народне секретарство пошт і телеграфів робили все можливе для поліпшення матеріального становища службовців.

Послідовна демократизація установ зв'язку, турбота про його працівників сприяли відходу значної їх частини від саботажників, зміцненню позицій Радянської влади у відомстві в цілому. Таким чином, Великий Жовтень зумовив дальший розвиток процесу відокремлення пролетарських мас поштово-телеграфного відомства від контрреволюційної меншості.

Замість злісних саботажників, які всіляко перешкоджали налагодженню роботи засобів зв'язку, прийшли службовці, що лояльно ставилися до Радянської влади. Згідно з наказом Народного секретарства від 30 грудня 1917 р. революційні комітети мали слідкувати за тим, щоб до нових працівників відомства не застосовувалося будь-якого насильства з боку звільнених¹⁰.

Цей наказ було адресовано як начальникам поштово-телеграфних округів і революційним комітетам, так і всім службовцям відомства. В документі також наголошувалося, що працівники пошти і телеграфу повинні виконувати накази тільки Радянської влади, а не чиновників-саботажників. А ті, йшлося в ньому, хто не виконує наказ Народного секретарства пошт і телеграфів, вважаються контрреволюціонерами, посібниками Центральної ради.

Однак вороги Радянської влади не склали зброї. Вони закликали всіх поштово-телеграфних службовців м. Харкова саботувати рішення Народного секретарства пошт і телеграфів, не йти на загальні збори, що мали відбутися 31 грудня¹¹. Все ж силами Народного секретарства і відданих Радянській владі працівників зв'язку наміри ворога було зірвано і збори відбулися. Їх учасники вимагали вжити рішучих заходів проти саботажників та їх «Страйкому»¹². Спираючись на підтримку службовців, Народне секретарство пошт і телеграфів 5 січня 1918 р. опублікувало у зв'язку з цим наказ по Харківському ПТО. У ньому, зокрема, говорилося, що особи, які не з'явилися на роботу в строк, звільняються як саботажники, а їх документи передаються у військкомат для відправки у військові частини. Суворо заборонялася також виплата зарплати на кілька місяців вперед. За порушення наказу винні притягувалися до суворої відповідальності¹³. Цим створювалася права основа для боротьби із саботажем в округах, на території яких встановлювалася Радянська влада¹⁴.

За підризну діяльність проти Радянської влади звільнялися з роботи не лише окремі службовці, а й розпускалися цілі контрреволюційні об'єднання поштово-телеграфних працівників. Так, наприкінці січня 1918 р. було розпущено вищезгадану «Спілку», яка була однією з організуючих ланок саботажу, контрреволюції, антирадянської боротьби¹⁵.

Як правило, питання про звільнення вирішувалося на місцях Радами — 15 або загальними зборами поштово-телеграфних службовців.

¹⁰ «Вісник УНР», 31 грудня 1917 р.

¹¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 1110, оп. 1, спр. 18, арк. 1.

¹² Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 3, К., 1957, стор. 354—355.

¹³ «Вісник УНР», 10 січня 1918 р.

¹⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 1110, оп. 1, спр. 5, арк. 1.

¹⁵ «Известия Юга», 1(14) лютого 1918.

Рішення зборів проводилися в життя лише після їх затвердження Народним секретарством пошт і телеграфів. До нього ж зверталися комітети поштово-телеграфних службовців з проханням про відновлення на службі колишніх саботажників. Так, 26 лютого 1918 р. представники комітету м. Полтави просили повернути на службу звільнених чиновників, які, за їх словами, необхідні на службі^{16–18}. Незважаючи на складність військово-політичної обстановки на Україні, Народне секретарство вимагало від комітетів поштово-телеграфних службовців обґрунтовувати причини звільнення того чи іншого службовця, звинуваченого в саботажі.

Урядові Радянської України, в тому числі й Народному секретарству пошт і телеграфів, доводилося зіткатися також з пасивним опором частини поштово-телеграфних службовців. Одним з його проявів була позиція так званого «нейтралітету».

В умовах боротьби з Центральною радою дуже важливим було, щоб усі поштово-телеграфні службовці виконували розпорядження Радянської влади. Позиція «нейтралітету» не давала можливості мобілізувати всі сили на боротьбу із саботажем, налагодити роботу засобів зв'язку, а тим самим створювала умови для переходу контрреволюції в наступ.

Тому рішення комітету службовців Київського ПТО від 28 січня 1918 р. про збереження нейтралітету і продовження «нормальної роботи» було помилковим і шкідливим, як і наказ окружному про невтручання поштово-телеграфних службовців у політичну боротьбу, про відстоювання ними лише своїх професійних інтересів¹⁹.

Таке рішення приймалося в умовах запеклої боротьби з силами контрреволюції, коли Радянські війська визволяли територію України від націоналістичних банд, коли революція вимагала від кожного чіткого визначення власної політичної позиції.

Суть так званого «нейтралітету» службовців викрив В. І. Ленін, виступаючи на надзвичайному з'їзді Рад селянських депутатів 18 листопада (1 грудня) 1917 р. з приводу позиції Вікжеля. «В дні революційної боротьби, коли кожна хвилина дорога, коли незгода, нейтралітет дає можливість взяти слово противникові, а коли його все-таки слухати будуть, коли не поспішають на допомогу народів в його боротьбі за його найсвятіші права — то такої позиції я ніяк не можу назвати нейтралітетом, це не нейтралітет, революціонер це назве підбурюванням. Такою позицією ви підбурюєте генералів на виступ, не підтримуючи нас, ви проти народу»²⁰. В. І. Ленін дав глибокий аналіз ролі службовців у боротьбі за інтереси трудящих, показав їх справжнє місце в цій боротьбі.

Позиції Радянської влади зміцнилися після переїзду уряду Радянської України в кінці січня 1918 р. до Києва, звільненого від військ буржуазно-націоналістичної Центральної ради. Про це свідчать резолюції загальних зборів поштово-телеграфних службовців, що проходили у Катеринославі — 10 січня, Кременчуку — 16 січня, в Києві — 5 лютого 1918 р.²¹ Учасники зборів одностайно вітали Радянську владу і запевняли, що працівники зв'язку, усвідомлюючи завдання політичного моменту, негайно приступлять до виконання своїх обов'язків²².

^{16–18} ЦДАЖР УРСР, ф. 1110, оп. 1, спр. 1, арк. 50, 69, 71; спр. 16, арк. 18.

¹⁹ Там же, ф. 1110, оп. 1, спр. 5, арк. 5.

²⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 94–95.

²¹ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 3, К., 1957, стор. 433, 507, 437.

Одним із засобів боротьби із саботажем частини поштово-телеграфних службовців була практика призначення в установи зв'язку революційних контролерів. Вони висувалися з числа революційно настроєних працівників комітетами поштово-телеграфних службовців, а також Радами робітничих і селянських депутатів. Призначення контролерів, як правило, затверджувалися Народним секретарством пошт і телеграфів. Для координації їх діяльності на початку січня 1918 р. було розроблено інструкцію, згідно з якою всі телеграми підлягали обов'язковому контролю. Телеграми контрреволюційного характеру, що містили заклики до страйків, до непідкорення Радянській владі, затримувалися і направлялися до канцелярії Народного секретарства.

Участь службовців у революційній перебудові пошти і телеграфу сприяла зростанню їх політичної свідомості. Значна частина працівників зв'язку, підтримуючи владу трудящих, брала участь у виборах до Рад. Так, у березні 1918 р. службовці відомства обрали до Харківської Ради робітничих і селянських депутатів 6 більшовиків і 2 співчуваючих їм беспартійних; 5 депутатів, обраних до Ради від працівників відомства, були меншовиками і лівими есерами²³.

Наступ австро-німецьких військ на Україну, загроза окупації губерній, де вже встановилася Радянська влада, призвели до активізації внутрішньої контрреволюції. Частішими стали випадки саботажу. В цих складних умовах у березні 1918 р. Народне секретарство пошт і телеграфів знову звернуло увагу Ради—15 Катеринослава, куди переїхав у той час Радянський уряд України, на активність контрреволюціонерів-саботажників і зобов'язало звільнити з посад реакційних чиновників²⁴. Воно також рішуче заявило, що будь-які контрреволюційні дії придушуватимуться всіма засобами, які є в розпорядженні Радянської влади²⁵.

Вирішуючи завдання боротьби із саботажем комплексно, здійснюючи велику творчу роботу по дальшій демократизації, організаційному зміцненню, підвищенню матеріального добробуту службовців, забезпеченню установ відомства кадрами, Народне секретарство ізолювало саботажників і створило умови для остаточної перемоги над ними. У боротьбі із саботажем Народне секретарство пошт і телеграфів використовувало досвід РНК РРФСР і спиралося на його підтримку. Секретарство вимагало від службовців відомства виконувати всі накази уряду Радянської Росії²⁶.

Конкретні заходи Народного секретарства в напрямку активної боротьби із саботажем знаходили підтримку місцевих Рад робітничих і селянських депутатів, комітетів поштово-телеграфних службовців, схвалювалися на численних зборах службовців зв'язку.

Корисний досвід революційної перебудови роботи відомства пошт і телеграфів був використаний пізніше у процесі відновлення і зміцнення Радянської влади в роки громадянської війни і в період переходу до мирного соціалістичного будівництва.

²² ЦДАЖР УРСР, ф. 1110, оп. 1, спр. 18, арк. 9.

²³ «Донецкий пролетарий», 2 березня 1918 р.

²⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 1110, оп. 1, спр. 18, арк. 49.

²⁵ Там же, арк. 40—42.

²⁶ Там же, спр. 5, арк. 1.

Повертаючись до надрукованого

ДО ПИТАННЯ ПРО ПУБЛІКАЦІЮ ТВОРІВ В. І. ЛЕНІНА У ПАРТІЙНО-РАДЯНСЬКІЙ ПЕРІОДИЧНІЙ ПРЕСІ УКРАЇНИ 1919—1920 рр.

На сторінках «Українського історичного журналу» неодноразово висвітлювалося питання про публікацію ленінських праць у більшовицьких газетах України, що виходили в період підготовки та проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції і в перші роки Радянської влади. Останнім часом робота дослідників у цьому напрямі особливо активізувалась. І це не випадково. Адже перехід народних мас на сторону більшовицької партії, соціалістичної революції, успішна мобілізація їх на захист всесвітньо-історичних завоювань Великого Жовтня, розгром об'єднаних сил зовнішньої і внутрішньої контрреволюції та зміцнення Радянської влади були б неможливі без цілеспрямованої і наполегливої ідеологічної діяльності партійних організацій, в основу якої було покладено активну пропаганду і роз'яснення робітничому класу і трудящому селянству геніальних творів В. І. Леніна. Головним засобом розповсюдження ленінських праць у ті незабутні роки була періодична преса.

Завдяки колективним зусиллям дослідників уже багато зроблено для висвітлення масштабів проведеної більшовиками України роботи, особливо в 1917—1918 рр., щодо пропаганди всепермагаючих ідей ленінізму. Глибокий аналіз стану вивчення цього питання дано в змістовній історіографічній статті Б. І. Корольова¹. Цінні доповнення та уточнення були внесені згодом ще рядом авторів². Але розшук і бібліографування ленінських публікацій у газетах України слід продовжувати. Зокрема, необхідно приділяти значно більше уваги дальшому вивченню більшовицької преси республіки періоду іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни. Як відомо, в цей надзвичайно складний час на Україні активно здійснювалося радянське будівництво, проходив процес становлення і зміцнення широкої мережі більшовицьких періодичних видань. Випуск газет поступово налагоджувався не лише у губернських і найбільших повітових центрах, а й в усіх повітах республіки, в тому числі у багатьох робітничих містах і навіть селищах. Разом з тим це був період вирішальних боїв на Україні з інтервентами, білогвардійською і буржуазно-націоналістичною контрреволюцією. Контрреволюційні війська неодноразово окупували її територію і відновлювали жорстокий терор. Внаслідок цього було втрачено (і, очевидно, назавжди) не лише окремі примірники більшості газет більшовицького спрямування, але й багато видань в цілому.

Слід, однак, відзначити, що навіть ті комплекти газет вказаного періоду, а часто окремі їх номери, які збереглися до наших днів, вивчені поки що недостатньо. Існуючі нині бібліографічні покажчики та довідники не дають цілісної картини тогочасного стану більшовицької преси. Джерелознавчий аспект періодичних видань ще не став предметом спеціального дослідження. Розкидані по багатьох бібліотеках і архівах як нашої республіки, так і за її межами, більшовицькі газети України років

¹ Б. І. Корольов. Розповсюдження праць В. І. Леніна на Україні в період підготовки і проведення Великого Жовтня.— «УІЖ», 1975, № 7, стор. 126—131.

² І. Л. Гошуляк, В. Ф. Солдатенко, П. Х. Беляєва, О. М. Вовчок. Публікації творів В. І. Леніна в більшовицьких газетах України в перші роки Радянської влади.— «УІЖ», 1977, № 4, стор. 43—57.

іноземної військовій інтервенції і громадянської війни є важливим джерелом для вивчення героїчної історії більшовицької партії.

Поглиблене вивчення більшовицької періодики 1919—1920 рр., із залученням як уже досліджуваних, так і нових видань, дало змогу виявити ряд нових публікацій творів В. І. Леніна. Публікації ленінських праць наводяться під тими назвами, під якими вони були надруковані в газетах. Посилання даються на Повне зібрання творів В. І. Леніна.

1919 р.

Лютий. «Киевский коммунист» (Орган Киевского областного и городского комитетов КП(б)У): 12 лютого — Заседание Московской общегородской конференции (т. 37, стор. 409—410).

Березень. «Голос коммуниста» (Орган Полтавского губернского и городского комитетов КП(б)У): 6 березня — Проект Программы РКП (большевиков) (Продолжение следует) (т. 38, стор. 79—121); 7 березня — Проект Программы РКП (большевиков) (Продолжение следует) (т. 38, стор. 79—121); 8 березня — Проект Программы РКП (большевиков) (Продолжение следует) (т. 38, стор. 79—121); 9 березня — Проект Программы РКП (большевиков) (Продолжение следует) (т. 38, стор. 79—121); 15 березня — Проект Программы РКП (большевиков) (т. 38, стор. 79—121).

«Известия Харьковского Совета и губернского исполнительного комитета Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов»: 26 березня — Необходима постоянная радиосвязь между Будапештом и Москвой (т. 38, стор. 210).

Квітень. «Большовик» (Видання Центрального Комітету Комуністичної партії (більшовиків) України): 10 квітня — Що сказав тов. Ленін про М. Калініна (т. 38, стор. 217—220); 16 квітня — Ми переможемо міжнародний імперіалізм (т. 38, стор. 238—254).

«Большевик» (Издание Центрального Комитета Коммунистической партии (большевиков) Украины): 10 квітня — Что сказал тов. Ленин о М. Калининне (т. 38, стор. 217—220); 16 квітня — Мы победим международный империализм (т. 38, стор. 238—254).

«Голос коммуниста» (Полтава): 6 квітня — Заседание Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета (т. 38, стор. 217—220); 9 квітня — Резолюция 8-го съезда РКП о работе в деревне (т. 38, стор. 201—204).

«Могилевский коммунист» (Издание комитета КП(б)У Могилев-Подольска): 1 квітня — Речь т. Ленина в Петербургском Совете (т. 38, стор. 1—7); 9 квітня — 8-й съезд Российской Коммунистической партии. Речь тов. Ленина (т. 38, стор. 129—147).

«Известия Волынского губернского ревкома»: 26 квітня — Заседание пленума Всероссийского Совета профессиональных союзов. Речь тов. Ленина (т. 38, стор. 269—281); Речь тов. Ленина на расширенном собрании Московского Совета (Продолжение следует) (т. 38, стор. 238—254).

«Известия Славянского комитета партии коммунистов (большевиков) и Совета рабочих, красноармейских и крестьянских депутатов»: 9 квітня — Постановление Председателя обороны Ленина о контрреволюционных выступлениях (т. 38, стор. 237).

«Известия Почепского уездного чрезвычайного военно-революционного штаба»: 3 квітня — Раскрытие нового белогвардейского заговора (т. 38, стор. 237).

Травень. «Большовик» (Київ): 31 травня — Тов. Ленін про угорську революцію (т. 38, стор. 372—376).

«Большевик» (Київ): 31 травня — Тов. Ленин о венгерской революции (т. 38, стор. 372—376).

«Красная звезда» (Орган Н-ской дивизии Советской Армии Украины): 1 травня — Т. Ленин на первых московских советских командных курсах (т. 38, стор. 290).

Червень. «Известия» (Житомир): 4 червня — Смерть шпионам (т. 38, стор. 387).

«Селянська біднота» (Орган Полтавського губернського, повітового та місцевого комітету КП(б)У): 15 червня — Как относится к крестьянам Советская власть (т. 37, стор. 456—459).

Липень. «Більшовик» (Київ): 6 липня — Тов. Ленин про становище Радянської влади (т. 39, стор. 28—40).

«Большевик» (Київ): 6 липня — Тов. Ленин о положении Советской власти (т. 39, стор. 28—40).

«В ружье» (Орган Реввоенсовета 14-й Советской Армии): 23 липня — Речь тов. Ленина красноармейцам (т. 39, стор. 102—103); 31 липня — Тов. Ленин о взаимоотношении с буржуазными странами (т. 39, стор. 105—109).

«Известия Полтавского губисполкома, губкома КП(б)У и Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов»: 23 липня — Речь тов. Ленина красноармейцам (т. 39, стор. 102—103).

Серпень. «В ружье»: 13 серпня — Т. Ленин о событиях в Венгрии (т. 39, стор. 137—138).

«Подольский коммунист» (Орган Подольского губернского партийного комитета): 3 серпня — Ответ т. Ленина на вопросы американского журналиста (т. 39, стор. 105—109).

Вересень. «В ружье»: 2 вересня — Письмо Ленина к рабочим и крестьянам по поводу победы над Колчаком (т. 39, стор. 142—149).

Жовтень. «В ружье»: 8 жовтня — Пример петроградских рабочих (т. 39, стор. 192—194).

1920 р.

Лютий. «Красная Армия» (Орган Политуправления Реввоенсовета Н-ской армии): 12 лютого — Речь тов. Ленина на рабоче-крестьянской беспартийной конференции (т. 40, стор. 121—123).

Березень. «Звезда» (Орган Екатеринославского губкома КП(б)У): 5 березня — Речь тов. Ленина на казачьем съезде (т. 40, стор. 161—180).

«Красная Армия»: 9 березня — Тов. Ленин о наших задачах (т. 40, стор. 188—194); 31 березня — Доклад тов. Ленина (т. 40, стор. 227—245).

«Укроста» (Волчанськ): 11 березня — Речь тов. Ленина на съезде трудового казачества (т. 40, стор. 161—180).

Квітень. «Звезда»: 15 квітня — Заключительная речь тов. Ленина (т. 40, стор. 266—271).

«Красная Армия»: 17 квітня — От разрушения векового уклада к творчеству нового (т. 40, стор. 297—299).

Травень. «Диктатура труда» (Орган Юзовского райкома КП(б)У и райисполкома): 1 травня — От разрушения векового уклада к творчеству нового (т. 40, стор. 297—299); 16 травня — Соединенное заседание Московского Совета Р и КД и ВЦИК (т. 41, стор. 105—110).

Червень. «Укроста» (Харків): 18 червня — Опасность не миновала (т. 41, стор. 129—141).

Липень. «Красная Армия»: 29 липня — К победе всемирной революции! Из речи тов. Ленина (т. 41, стор. 205—224).

Серпень. «Красная звезда» (Орган политотдела Н-ской дивизии): 4 серпня — Второй съезд Третьего Интернационала. Речь тов. Ленина (т. 41, стор. 205—224); 5 серпня — Второй съезд Третьего Интернационала. Речь тов. Ленина (т. 41, стор. 205—224).

Жовтень. «Красная Армия» (Орган Политуправления Реввоенсовета 12-й армии): 7 жовтня — Всероссийская конференция РКП. Речь тов. Ленина о войне с Польшей и мировом положении (т. 41, стор. 267—271); 12 жовтня — Всероссийская конференция РКП. Очередные задачи Коммунистической партии (т. 41, стор. 278—280); 14 жовтня — К незаможным селянам Украины (т. 41, стор. 318—319); 24 жовтня — Нас задушить не могут (т. 41, стор. 327—343).

«Незаможный селянин» (Газета Миколаївського губвиконкому): 1 жовтня — Ленин о войне и мире с Польшей (т. 41, стор. 267—271).

«Незаможный» (Газета Миколаївського губвиконкому): 17 жовтня — Обращение тов. Ленина к незаможным селянам Украины (т. 41, стор. 318—319).

Грудень. «Бюллетень Политсекции Александровского района»: 24 грудня — 8-й Всероссийский съезд Советов (т. 42, стор. 122—154).

«Красный вестник» (Житомир): 6 грудня — Приветствие Ленину (т. 42, стор. 51).

«Луганская правда» (Орган Луганского райпарткома КП(б)У и исполкома): 29 грудня — Письмо Ленина Красной Пресне (т. 42, стор. 193—194).

«Незаможный» (Миколаїв): 2 грудня — Восьмой съезд Советов (т. 42, стор. 122—154).

«Укроста» (Олександрія): 8 грудня — Армения — советская республика (т. 42, стор. 51).

«Укроста» (Біла Церква): 12 грудня — Телеграмма тов. Ленина (т. 42, стор. 51).

«Укроста» (Золотоноша): 28 грудня — 8-й Всероссийский съезд Советов (т. 42, стор. 122—154); 30 грудня — Речь тов. Ленина (т. 42, стор. 122—154).

«Укроста» (Харків): 7 грудня — Ответ тов. Ленина (т. 42, стор. 51); 24 грудня — 8-й Всероссийский съезд Советов (т. 42, стор. 122—154).

І. Л. Гошуляк (Київ)

На допомогу викладачу історії

З ДОСВІДУ ПРОВЕДЕННЯ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З ІСТОРІЇ КПРС У МУЗЕЇ В. І. ЛЕНІНА

Виходячи з рішень XXV з'їзду КПРС, постанов партії з ідеологічних питань, кафедра історії КПРС Львівського ордена Леніна політехнічного інституту провела ряд заходів, спрямованих на активізацію навчального процесу, поліпшення комуністичного виховання студентської молоді.

Серед різних форм роботи, пов'язаної з підвищенням ефективності навчання, найкраще зарекомендувало себе проведення семінарських занять у залах Львівського філіалу Центрального музею В. І. Леніна. Підвищенню у викладачів і студентів інтересу до таких занять значною мірою сприяли всесоюзні наукові конференції. Одна з них відбулася в Центральному музеї В. І. Леніна в Москві (4—5 квітня 1975 р.) на тему: «Роль музеїв В. І. Леніна в комуністичному вихованні трудящих»¹, а друга — в Ульяновську (22—24 квітня 1975 р.) на тему: «Виховання студентів на прикладі життя і діяльності В. І. Леніна»².

Про таку форму занять, як семінари-екскурсії, що проводяться в Центральному музеї В. І. Леніна та його філіалах, уже говорилося в методичній літературі, що видавалася вузами Києва і Львова, але лише в загальному плані³.

Протягом 1975—1976 рр. опубліковано три статті — методичні розробки проведення таких занять на кафедрах історії КПРС Ленінградського електротехнічного та Львівського лісотехнічного інститутів⁴. Викладачі ленінградського вузу подають методичну розробку проведення семінарського заняття в музеях міста на Неві, в тому числі й у музеї В. І. Леніна, по темі: «Комуністична партія — натхненник і організатор перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції», а В. Н. Кравченко з Львова висвітлює тему «Ленінський план побудови соціалізму в СРСР». Однак ми не можемо погодитися з авторами згаданих розробок в тому, що при підготовці до семінарського заняття потрібно виділяти окремих студентів, які б вивчали експонати музею і виступали з цими питаннями на семінарі. На нашу думку, всі студенти повинні ретельно готуватися до заняття. Це значно їх активізує.

¹ А. А. Амелина. Научная конференция в Центральном музее В. И. Ленина. — «Вопросы истории КПСС», 1975, № 6, стор. 151—154.

² В. Я. Климушев. Воспитание студентов на примере жизни и деятельности В. И. Ленина. — «Вопросы истории КПСС», 1975, № 8, стор. 152—154.

³ Методика преподавания истории КПСС в высшей школе, К., 1974, стор. 65—66; Організація самостійної роботи студентів по вивченню історії КПРС (Поради і рекомендації). Львів, 1976, стор. 31.

⁴ А. П. Веселов. Семинарское занятие в музее. — «Вопросы истории КПСС», 1976, № 4, стор. 98—104; К. А. Вишняков-Вишневецкий, А. П. Веселов, Т. Л. Ковалева. Семинар проводится в музее. — «Вестник высшей школы», 1976, № 7, стор. 77—80; В. Н. Кравченко. Из опыта проведения занятий по истории КПСС в музее В. И. Ленина. — «Вопросы общественных наук», К., 1975, стор. 27—31.

Автор даної статті, колишній лектор музею В. І. Леніна, враховуючи раніше опубліковані матеріали та власний досвід, поставив перед собою завдання розкрити методику підготовки і проведення семінару-екскурсії по темі: «Праця В. І. Леніна «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції».

Кожне заняття в музеї вимагає серйозної підготовчої роботи викладача і студентів. Проконсультувавшись з методистом музею, вивчивши на місці експонати, попрацювавши над відповідною літературою, викладачі можуть скласти для себе методичну розробку і план семінарського заняття з тим, щоб усі питання, поставлені в його ході, мали тісний зв'язок з експозицією. За тиждень до семінару (мінімальний строк) він оголошує цей план студентам і вирішує, коли провести першу настановчу консультацію, під час якої роз'яснюються питання, що вимагають більш повного висвітлення. Викладач радить, як краще вивчати, конспектувати і використовувати основну і допоміжну літературу.

Після вивчення студентами ленінських праць та іншої рекомендованої літератури за кілька днів до семінарського заняття проводиться друга консультація в музеї. Якщо керівник семінару не має можливості провести її сам, то він попередньо може замовити тему в екскурсійному бюро музею і зустрітися з лектором-екскурсоводом, який буде читати студентам лекцію й проводити консультацію. Зрозуміло, що викладач повинен сам ретельно ознайомитися з експозицією. Наступним етапом роботи є вивчення експозиції студентами: вони перечитують анотації, тексти, розглядають карти, діаграми тощо. Протягом семінару в музеї проводиться, як правило, не більше двох занять.

Семінарське заняття в музеї В. І. Леніна по темі: «Праця В. І. Леніна на «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції»» проводилося згідно з навчальною програмою з історії КПРС в обсязі 120 годин. На вивчення цієї теми відводиться два заняття (4 години). Перше заняття відбулося в музеї, а друге — в інституті.

План першого заняття був таким:

1. Історичні умови виходу в світ праці В. І. Леніна «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції». III з'їзд РСДРП та його рішення.

а) Причини і початок першої революції 1905—1907 рр. в Росії.

б) Становище в партії перед III з'їздом РСДРП.

в) Робота III з'їзду партії та його рішення.

2. В. І. Ленін про характер, особливості, рушійні сили революції, про гегемонію пролетаріату і союз робітничого класу з селянством у буржуазно-демократичній революції.

За тиждень до заняття викладач дав студентам план і список літератури для конспектування, а також порекомендував вивчити намічені питання за підручником «Історія Комуністичної партії Радянського Союзу», К., 1977 (стор. 66—82). До першого заняття конспектувалися першоджерела: В. І. Ленін. «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції» (Передмова, §§ 1, 6, 12); В. І. Ленін. «Доповідь про революцію 1905 року»; Постанова ЦК КПРС «Про 70-річчя революції 1905—1907 років у Росії» (газета «Радянська Україна» від 9 січня 1975 р.).

Доцільно також порекомендувати студентам готувати питання до семінарського заняття за допомогою опублікованих методичних розробок. Це значно полегшує роботу над працями В. І. Леніна. Наприклад, до даного заняття рекомендувалася методрозробка «Вивчення теоретичної спадщини В. І. Леніна у вищій школі», К., 1970 (стор. 32—34).

Методика проведення семінару в музеї повинна зберігати ряд форм аудиторного заняття: вступне слово викладача, його доповнення, заключне слово, уточнення і т. п. Відповідна організаційна підготовка також сприяє кращому проведенню заняття. Керівник семінару має, зокрема, потурбуватися й про те, щоб студенти були забезпечені стільцями, про перерву тощо.

Семінар у наших студентів розпочинався вступним словом викладача, який загострив їх увагу на тому, що праця В. І. Леніна «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції» була написана під час революційних подій у Росії. В ній Володимир Ілліч науково обґрунтував рішення III з'їзду РСДРП, корінні проблеми марксистської стратегії і тактики на період буржуазно-демократичної революції та її переростання в революцію соціалістичну. Далі підкреслювалося, що знання основних положень ленінської праці допоможе зрозуміти їх величезне всесвітньо-історичне значення для комуністичних і робітничих партій у боротьбі за демократію і соціалізм в сучасних умовах.

Далі розглядалися питання згідно з планом. Висвітлення історичних умов виходу в світ праці В. І. Леніна «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції» студенти розпочали із з'ясування причин революції в Росії. З цією метою вони використали експозиційні документи і матеріали.

Яскраве уявлення про початок першої народної революції епохи імперіалізму дає експонат — картина (копія) художника І. Владимиrowa «Розстріл робітників біля Зимового палацу 9 (22) січня 1905 року». Студент акцентує увагу на статті В. І. Леніна «Початок революції в Росії», надрукованій у більшовицькій газеті «Вперед» № 4 від 31 (18) січня 1905 р. (фотокопія її експонується), і зачитує слова: «Робітничий клас дістав великий урок громадянської війни; революційне виховання пролетаріату за один день ступило вперед так, як воно не могло б ступити в місяці й роки сірого, буденного, забитого життя. Лозунг геройського петербурзького пролетаріату «смерть або свобода!» луною перекочується тепер по всій Росії»⁵.

Зростання страйкової боротьби пролетаріату після «кривавої неділі» видно з таблиці «Кількість страйкуючих у Росії». Крім того, воно ілюструється фотографіями: страйк робітників Уралу, Луганського паровозобудівного заводу та ін.

Студенти використовують і статтю В. І. Леніна «Доповідь про революцію 1905 року», яку вони конспектували. Завершується розгляд першого питання виступом студента на тему: «Вплив першої російської революції на розгортання революційного руху трудящих Східної Галичини».

Керівник семінару, підсумовуючи виступи студентів, доповнює, уточнює їх і задає наступне запитання: «Становище в партії перед III з'їздом РСДРП». Звертаючись до карти «Боротьба більшовиків за скликання III з'їзду РСДРП» та інших документів і матеріалів експозиції, студенти розкривають величезну напружену боротьбу більшовиків, очолюваних В. І. Леніним, за згуртування всіх сил партії, за єдність робітничого класу.

Велику організуючу роль у цій справі відіграла більшовицька газета «Вперед», перший номер якої експонується в оригіналі. Вона стала гідним продовжувачем справи старої ленінської «Искры». З фото-

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 9, стор. 190—191.

монтажу видно, що в її редакцію входили В. І. Ленін, В. В. Воровський, А. В. Луначарський, М. С. Ольмінський, Н. К. Крупська. Фотоматеріали розділу «Повідомлення про скликання III партійного з'їзду» (проект порядку денного; перелік резолюцій; загальний план рішень з'їзду та ін.) є яскравим свідченням великої підготовчої роботи, яку провела В. І. Ленін та його соратники по скликанню III з'їзду РСДРП.

Під час розгляду питання «Робота III з'їзду партії та його рішення» студенти мали можливість побачити протоколи з'їзду (оригінал першого видання), фотографії його делегатів, делегатський мандат (фотокопія) В. І. Леніна від Одеського комітету РСДРП і рукописи (фотокопії) сторінок ленінського щоденника з'їзду.

Знайомство з історичними реліквіями, унікальними документами, які передають обстановку, дух революційного минулого, справляє завжди сильне враження на молодь.

Більш докладно у своїх відповідях студенти спинялися на резолюціях з'їзду «Про збройне повстання», «Про Тимчасовий революційний уряд», «Про ставлення до селянського руху» та інших, які лягли в основу ленінської праці «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції».

III з'їзд РСДРП вніс також зміни до Статуту партії, скасував формулювання його першого параграфа, прийнятого за пропозицією Мартова на II з'їзді, і схвалив параграф перший у ленінському формулюванні.

З матеріалів III з'їзду РСДРП видно, що більшовики в період першої буржуазно-демократичної революції послідовно і наполегливо боролися за її розгортання, добивалися єдності дій усіх революційних партій у боротьбі проти царизму. Це особливо яскраво виявилось в ході підготовки і проведення грудневого збройного повстання 1905 р.

У музеї студенти мають можливість на основі численних документів усвідомити безпідставність тверджень сучасних буржуазних фальсифікаторів, які намагаються перевернути ленінську тактику революційних компромісів і угод.

В. І. Ленін вважав, що пропаганда резолюцій III з'їзду РСДРП і викриття перед соціал-демократією та широкими масами трудящих опортуністичної лінії меншовиків є одним з найважливіших завдань.

У праці В. І. Леніна «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції», написаній у червні—липні 1905 р. і виданій в Женеві в липні того ж року (оригінал її першого видання представлений в експозиції), розкриваються характер і особливості буржуазно-демократичної революції в епоху імперіалізму, ідеї гегемонії пролетаріату в ній, революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства, закономірність переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну та керівної ролі партії в цей період. Студенти мають змогу подивитися рукописи окремих сторінок праці (фотокопії) та інші матеріали експозиції.

Представлені в залі картини, фотографії, карти, схеми, які відображають революційні події 1905 р., численні повідомлення про політичні страйки і демонстрації робітників, зростання революційного руху серед селян, повстання на броненосці «Потемкин», про підготовку і хід грудневого збройного повстання допомагають більш переконливо сприйняти і усвідомити теоретичний матеріал.

При розгляді другого питання семінару «В. І. Ленін про характер, особливості, рушійні сили революції, про гегемонію пролетаріату і союз робітничого класу з селянством у буржуазно-демократичній революції» зверталася увага на вихідний пункт незгод між більшовиками

і меншовиками — питання про характер і рушійні сили революції. Викладач пояснював, що хоч перша російська революція була буржуазною, все ж вона мала свої специфічні завдання й особливості, які набагато відрізняли її від попередніх буржуазних революцій на Заході. Соціально-економічні та історичні завдання першої російської революції впливали як з відмінностей епохи, в якій вона відбувалася, так і тієї ролі, яку відігравала Росія на початку XX століття в системі імперіалізму.

Студенти в своїх виступах підкреслювали, що пролетаріат, провівши ряд класових битв, став гегемоном у революційному русі. Він мав свою, пролетарську партію, що стало однією з важливих особливостей російської революції в епоху імперіалізму.

В. І. Ленін, називаючи революцію в Росії за її соціальним змістом буржуазно-демократичною, разом з тим відмічав, що вона була пролетарською не тільки тому, що пролетаріат був керівною силою, авангардом революційного руху, а й тому, що способи боротьби його проти самодержавства (масові страйки, демонстрації, загальний політичний страйк та збройне повстання) були специфічно пролетарськими, більш гострими, ніж під час будь-якої попередньої революції. В. І. Ленін називав першу російську революцію також селянською, тому що одним з основних завдань її була ліквідація поміщицького землеволодіння. Якщо на Заході селянство дістало визволення від кріпацтва з рук буржуазії, то в Росії в епоху імперіалізму воно не могло одержати землю за допомогою цього експлуататорського класу. На Заході буржуазія під час ранніх революцій була прогресивним класом, а в Росії — реакційним, антиреволюційним. Ліберальна буржуазія хотіла зруйнувати залишки феодалізму, що виявлялося в її спробах добитися деяких поступок від царизму. Але вона була скованою в своїх діях. На рішучу боротьбу їй заважала йти приватна власність, капітал. Щоб утримати трудящих у покорі, буржуазії потрібний був царизм з його апаратом насильства. Їй вигідніше було, щоб зміни в суспільстві відбувалися повільно, шляхом реформ, щоб ці перетворення не супроводжувалися розвитком революційної самосвідомості, ініціативи і енергії трудящих, тобто селянства і, особливо, робітників. Про все це писав В. І. Ленін у праці «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції».

Володимир Іллєч вчив глибоко аналізувати своєрідність умов революції в кожній країні, щоб зрозуміти, які класи її рухають уперед і хто з них відіграє роль гегемона.

Праця «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції» допомагає розібратися в складних революційних процесах, що відбуваються в світі. Вона вчить комуністів країн, що пройшли етап буржуазної революції, не усуватися від участі в боротьбі за демократію, а, навпаки, відігравати в ній керівну роль. Адже боротьба за демократію є складовою частиною боротьби за соціалізм,— учив В. І. Ленін.

Створена В. І. Леніним струнка марксистська концепція історії першої російської революції, серцевиною якої стало вчення про гегемонію пролетаріату, має величезне значення й сьогодні.

З усього сказаного викладач робить висновки про те, що В. І. Ленін, спираючись на досвід революційного руху в Росії, розвинув далі вчення К. Маркса і Ф. Енгельса про завдання пролетаріату в демократичній революції і шляхи можливого переходу від неї до революції соціалістичної.

В заключному слові викладач підкреслює, що матеріали, з якими студенти мали можливість ознайомитися в музеї, свідчать, що маркси-

стська оцінка В. І. Леніним характеру і рушійних сил революційного процесу в Росії вказувала правильний шлях до перемоги першої російської революції в епоху імперіалізму. Меншовицька ж оцінка рушійних сил буржуазної революції прирікала пролетаріат на цілковиту самотність, пасивність і поразку, грала на руку буржуазії. Меншовики виявились неспроможними зрозуміти і правильно визначити своєрідність першої буржуазно-демократичної революції в Росії.

Підсумовуючи результати семінару в музеї, викладач відмічає значну роботу студентів, проведену по підготовці й під час виступів, зачитує оцінки кожного і задає завдання на наступне заняття по цій же темі.

Практика проведення семінарських занять у музеї В. І. Леніна показує, що це має не тільки велике пізнавальне значення, а й створює широкі можливості для наукової роботи студентів. Неодноразово тут проводилися засідання наукового гуртка з історії КПРС, визначалися теми наукових досліджень для участі у всесоюзних конкурсах студентських праць з ленінської тематики. Однак тема позанавчальної та ідейно-виховної роботи із студентами в музеї В. І. Леніна вимагає спеціального висвітлення.

Музейні експонати — перші видання книг, газет, фотокопії рукописів, фотографії, моделі, макети, твори образотворчого мистецтва та інші матеріали — це важливі наочні посібники. В умілому поєднанні з іншими факторами вони значно підвищують теоретичні знання студентської молоді, її інтерес до вивчення історії партії.

Заняття в музеї В. І. Леніна допомагають тісніше пов'язувати теорію з життям, сприяють більш глибокому вивченню ленінських праць, перетворенню знань у переконання студентів.

Викладачам кафедр історії КПРС бажано більш ефективно використовувати і вузівські кімнати В. І. Леніна (в тих містах, де немає філіалів музею В. І. Леніна), а також історичні та краєзнавчі музеї як для активізації навчального процесу, так і позанавчальної роботи. Такі заняття є однією з важливих форм комуністичного виховання студентської молоді.

З. Г. ЧУПРИНА (Львів)

ПАМ'ЯТНИКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

ЛЕНІНСЬКИЙ ПЛАН МОНУМЕНТАЛЬНОЇ ПРОПАГАНДИ

Термін «монументальна пропаганда» виник і почав широко вживатися в нашій країні відразу ж після перемоги Великого Жовтня. Творцем цього місткого визначення однієї з діючих форм політичного виховання має був В. І. Ленін.

У Володимира Ілліча немає спеціальної праці, присвяченої обґрунтуванню ідеї монументальної пропаганди. Однак багато думок з цього питання міститься в його величезній ідейно-теоретичній спадщині. Крім того, велетенська робота, що її провів В. І. Ленін у здійсненні свого плану пропаганди ідей соціалізму засобами монументального мистецтва, дістала яскраве відображення у ряді державних документів, спогадах соратників вождя, діячів культури і мистецтва того часу. Зокрема, перший радянський народний комісар освіти А. В. Луначарський згадував, що одного разу В. І. Ленін у розмові з ним * сказав: «Давно вже переді мною носилась ця ідея, яку я вам зараз викладу. Ви пам'ятаєте, що Кампанелла у своїй «Державі Сонця» говорить про те, що на стінах його фантастичного соціалістичного міста намальовані фрески, які служать для молоді наочним уроком з природознавства, історії, збуджують громадянське почуття,— одне слово, беруть участь у справі освіти, виховання нових поколінь. Мені здається, що це зовсім не найіно і з певними змінами могло б бути нами засвоєно і здійснено тепер же...

— Я назвав би те, про що я думаю, монументальною пропагандою... В різних видних місцях, на придатних стінах чи на будь-яких спеціальних спорудах для цього можна було б розкидати короткі, але виразні написи, що містять у собі найбільш тривалі, корінні принципи і гасла марксизму, а також міцно збиті формули, які дають оцінку тій чи іншій великій історичній події...

Ще важливішим за написи я вважаю пам'ятники: погруддя чи цілі фігури, можливо, барельєфи, групи»¹.

Далі, згадував А. В. Луначарський, Володимир Ілліч вказав на необхідність скласти список тих попередників соціалізму або його теоретиків і борців, а також світочів філософської думки, науки і мистецтва, які своєю революційною, науковою і художньою діяльністю сприяли просуванню людства до соціалізму, і за цим списком замовити скульпторам хоча б тимчасові — з гіпсу чи то бетону — твори. Головне, наголошував В. І. Ленін, щоб вони були «доступні для мас, ...впадали в око»². Особливу увагу Володимир Ілліч звертав на те, щоб відкрит-

* Розмова В. І. Леніна з А. В. Луначарським про монументальну пропаганду відбулася між 15 березня і 8 квітня 1918 р. (Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 650).

¹ А. В. Луначарський. Ленін про монументальну пропаганду.— За ленінським планом (Монументальна пропаганда на Україні в перші роки Радянської влади. 1918—1922). Документи. Матеріали. Спогади, К., 1969, стор. 12.

² Там же, стор. 14.

тя цих пам'ятників проходило в небуденній, урочистій обстановці. «Тут і ми самі, й інші товариші, може, й видатні спеціалісти,—говорив він,—можуть бути залучені для виголошення промов. Нехай кожне таке відкриття буде актом пропаганди і маленьким святом...»³.

Практичний початок здійсненню ленінської ідеї монументальної пропаганди поклав декрет «Про пам'ятники Республіки», прийнятий за ініціативою В. І. Леніна Радою Народних Комісарів 12 квітня 1918 р. В. І. Ленін підписав його 13 квітня⁴. Наступного дня декрет було опубліковано у газетах «Правда» та «Известия ВЦИК» під заголовком «Про пам'ятники Республіки», а 15 квітня 1918 р.—в «Собрании узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства» № 31 під назвою «Декрет Ради Народних Комісарів про знесення пам'ятників, споруджених на честь царів та їх слуг, і вироблення проектів пам'ятників Російської соціалістичної революції». «На ознаменування великого перевороту, що перетворив Росію,—зазначалося в цьому документі,—Рада Народних Комісарів п о с т а н о в л я є:

1. Пам'ятники, що споруджені на честь царів та їх слуг і не становлять інтересу ні з історичної, ні з художньої сторони, підлягають знесенню з площ і вулиць і частково перенесенню в склади, частково використанню утилітарного характеру.

2. Особливій комісії з народних комісарів освіти і майна республіки і завідуючого відділом образотворчих мистецтв при Народному комісаріаті освіти доручається, за погодженням з Художньою колегією Москви і Петрограда, визначити, які пам'ятники підлягають зняттю.

3. Тій же комісії доручається мобілізувати художні сили й організувати широкий конкурс по виробленню проектів пам'ятників, що повинні ознаменувати великі дні Російської соціалістичної революції.

4. Рада Народних Комісарів висловлює бажання, щоб у день 1 Травня були вже зняті деякі найбільш потворні істукани і встановлені перші моделі нових пам'ятників на суд мас.

5. Тій же комісії доручається негайно підготувати декорування міста в день 1 Травня і заміну написів, емблем, назв вулиць, гербів і т. п. новими, що відображають ідеї і почуття революційної трудової Росії.

6. Обласні і губернські Ради приступають до цієї ж справи, не інакше як за погодженням з вищезазначеною комісією.

7. В міру внесення кошторисів і з'ясування їх практичної потреби асигнуються необхідні суми»⁵.

Декрет підписали Голова Ради Народних Комісарів В. І. Ленін та народні комісари А. В. Луначарський і Й. В. Сталін.

У цьому документі вперше в історії мистецтва були вироблені принципи створення пам'ятників, ідейний зміст і художня цінність яких цілком відповідали б потребам робітничо-селянської держави і народних мас.

Настанови В. І. Леніна, зокрема висловлені ним у згаданій вище розмові з А. В. Луначарським, та державні заходи, спрямовані на організацію пропаганди соціалістичних ідей засобами монументального мистецтва, увійшли в історію радянської та світової культури під назвою ленінського плану монументальної пропаганди. Цей план надихнув митців молодого Країни Рад на революційну творчість, активну участь у будівництві нової, соціалістичної культури, орієнтував їх на

³ Там же.

⁴ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 658.

⁵ Закопдаводство про пам'ятники історії та культури. (Збірник нормативних актів), К., 1970, стор. 9—10.

реалізм, масовість мистецтва, наступність великих традицій минулого.

Важливим кроком на шляху втілення ленінського плану монументальної пропаганди в життя було складення списку осіб, яким передбачалося встановити монументи у Москві, Петрограді та інших містах РРФСР, і його подання відділом образотворчого мистецтва Народного Комісаріату освіти на затвердження Ради Народних Комісарів. 30 липня 1918 р. РНК під головуванням В. І. Леніна обговорила проект цього списку, а 2 серпня, підписаний Володимиром Іллічем, він був опублікований в «Известиях ВЦИК». До списку ввійшло 66 діячів. Серед них — К. Маркс, Ф. Енгельс, А. Желябов, С. Перовська, М. Кибальчич, Л. Толстой, М. Чернишевський, Т. Шевченко, Г. Сковорода, М. Ломоносов, М. Врубель, Ф. Шопен та ін.

Згодом список було доповнено. З російських діячів до нього було внесено І. Болотникова, Д. Каракозова, учасників революційного повстання солдатів і матросів 1906 р. у фортеці Свеаборг на Балтиці, В. Сурикова, М. Римського-Корсакова; із західноєвропейських — Л.-О. Бланкі, Ж.-Ж. Руссо, Ф.-М. Вольтера, Д.-Н.-Г. Байрона, В. Гюго, Е. Золя, Г. Ібсена, Е. Верхарна, К. Меньє, П. Сезанна, Л. Бетховена.

Створення монументів за єдиним державним планом стало першим значним кроком до відродження в нашій країні монументального мистецтва на новій, соціалістичній основі. Спочатку йшлося про тимчасові пам'ятники з гіпсу, цементу, кераміки, які можна було встановити у найкоротший час і використовувати як засіб партійної пропаганди. При цьому малося на увазі, що найбільш вдалі з цих пам'ятників можна буде згодом відтворити у металі, граніті та інших тривких матеріалах.

Висунувши ідею монументальної пропаганди та накресливши план державних заходів у цьому напрямку, В. І. Ленін став головним натхненником, невтомним ініціатором, організатором і суворим контролером виконання роботи, що розгорнулася над спорудженням пам'ятників. І все це він робив у той страшенно напружений для нашої країни час, коли йому доводилося вирішувати тисячі невідкладних питань, пов'язаних із становленням, захистом і розвитком молодого Радянської держави.

Протягом усього 1918 р. В. І. Ленін постійно порушує питання про спорудження пам'ятників на засіданнях Раднаркому, у розмовах з народними комісарами, скульпторами. Не минуло й місяця після опублікування декрету, як Володимир Ілліч у записці на ім'я заступника народного комісара майна П. П. Малиновського висловив незадоволення з приводу того, що в Москві не розпочато робіт щодо зняття царських пам'ятників, «...щодо підготовки сотень написів (революційних і соціалістичних) на всіх громадських будинках...», «...щодо встановлення бюстів (хоча б тимчасових) різних великих революціонерів...»⁶.

13 травня у телеграмі, надісланій А. В. Луначарському до Петрограда, В. І. Ленін знову обурюється з приводу бездіяльності «...у справі підготовки хороших цитат і написів на громадських будівлях Пітера і Москви»⁷.

Ще через місяць, 15 червня, Володимир Ілліч в записці «У комісаріати народної освіти і майна Республіки» запропонував негайно повідомити про те, що саме зроблено на виконання декрету про пам'ятники, особливо у справі зняття старих пам'ятників і заміни їх новими, хоча б тимчасовими, а також відповідної заміни написів на громад-

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 50, стор. 69.

⁷ Там же, стор. 73.

ських будинках⁸. Тут же він суворо зауважив: «Двомісячне зволікання з виконанням декрету — однаково важливого і з точки зору пропаганди і з точки зору забезпечення роботою безробітних — неприпустиме»⁹.

8 липня на засіданні Раднаркому В. І. Ленін зробив запит народним комісарам А. В. Луначарському і П. П. Малиновському з приводу причин невиконання ними декрету і у проекті постанови РНК запропонував зауважити Народним комісаріатам освіти і майна, а також президії Московської Ради за бездіяльність у цій важливій справі¹⁰. Їх керівників було зобов'язано виділити для енергійного контролю за виконанням декрету і негайним втіленням його у життя відповідальну особу, яка мала двічі на тиждень доповідати про зроблену роботу Голові РНК¹¹.

12 липня В. І. Ленін мав розмову із секретарем комісії по знесенню старих пам'ятників архітектором М. Д. Виноградовим, під час якої попросив його регулярно інформувати про хід виконання декрету¹². Того ж дня, головуючи на засіданні Раднаркому, Володимир Ілліч у записці до А. В. Луначарського поцікавився, чи розмовляв з ним Виноградов. Щоб прискорити зустріч А. В. Луначарського з М. Д. Виноградовим, В. І. Ленін тут же написав записку своєму секретареві. «Виноградову, — зазначалося в ній, — подзвоніть від мого імені: чому він не домовився з Луначарським? Луначарський тут»¹³.

17 липня на засіданні Раднаркому, яке проходило під головуванням В. І. Леніна, було заслухано і обговорено доповідь заступника наркома освіти М. М. Покровського про встановлення у Москві 50 пам'ятників видатним революціонерам, представникам громадської думки, філософам, ученим, діячам літератури і мистецтва. Трохи пізніше В. І. Ленін розмовляв із скульптором С. Д. Меркуровим з приводу встановлення цих пам'ятників¹⁴.

3 серпня, тобто через три дні після згадуваного вже обговорення на засіданні Раднаркому проекту списку осіб, яким передбачалося встановити пам'ятники, Володимир Ілліч у розмові з М. Д. Виноградовим доручив йому проведення роботи щодо зняття пам'ятників діячам царської епохи і встановлення пам'ятників «революційному народові та його героям»¹⁵.

18 вересня, заслухавши доповідь М. Д. Виноградова про незадовільний хід встановлення бюстів і пам'ятників, В. І. Ленін надіслав А. В. Луначарському і М. М. Покровському телеграму, в якій оголосив їм догану¹⁶.

12 жовтня Володимир Ілліч у листі до президії Московської Ради висловив глибоке обурення з приводу того, що президія ухвалила постанову, якою фактично знімала з себе відповідальність за невиконання декрету «Про пам'ятники Республіки». Він вказав, які практичні кроки слід зробити для виправлення становища, що склалося, і попередив: «Відповідальність Ви з себе не знімете, а втрое її посилите»¹⁷.

⁸ Там же, стор. 101.

⁹ Там же.

¹⁰ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 688.

¹¹ Ленині о культуре и искусстве, М., 1956, стор. 466.

¹² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 689.

¹³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 50, стор. 120.

¹⁴ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 691.

¹⁵ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 657.

¹⁶ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 50, стор. 182.

¹⁷ Там же, стор. 191.

В. І. Ленін виявляв значний інтерес до проектів нових пам'ятників. Зокрема, він відвідав виставку, на якій були представлені проекти монументів для заміни фігури Олександра III, і дуже критично оглядав їх. За словами А. В. Луначарського, Володимир Ілліч особисто розглядав скаргу «відомого скульптора М.» з приводу того, що журі відхилило його проект пам'ятника Карлу Марксу. В. І. Ленін спеціально дзвонив з цього питання А. В. Луначарському, просив скликати нове журі, і сам приїхав оглянути проект. При всій увазі, з якою Володимир Ілліч поставився до скарги скульптора М., він усе ж відхилив його проект, перероблюваний автором тричі, і схвалив проект, створений групою художників під керівництвом Альошина. Згодом Володимир Ілліч спеціально їздив дивитися на модель пам'ятника Карлу Марксу, споруджену альошинською групою на місці, де передбачалося встановити пам'ятник¹⁸.

Відкриттю пам'ятників «найвидатнішим діячам революції — Марксу і Енгельсу» В. І. Ленін надавав першорядного значення. 5 червня 1918 р. Раднаркому прийняв постанову за підписом В. І. Леніна про асигнування одного мільйона карбованців на спорудження пам'ятників на могили Карла Маркса¹⁹.

Активну участь брав Володимир Ілліч і в урочистих торжествах, що відбувалися з нагоди відкриття та закладення пам'ятників, власним прикладом показуючи яскраві зразки того, як кожне з цих торжеств можна перетворити на «акт пропаганди». Так, 7 листопада 1918 р. він виступив з промовою на відкритті тимчасового пам'ятника К. Марксу і Ф. Енгельсу в Москві на площі Революції. Того ж дня він відкрив меморіальну дошку борцям Жовтневої революції на Красній площі, де також виголосив промову. 1 травня 1919 р. Володимир Ілліч виступив перед трудящими, присутніми на відкритті пам'ятника Степану Разіну на Красній площі, а ще через рік — 1 травня 1920 р. — особисто заклав перший камінь у фундамент пам'ятника К. Марксу на Театральній площі і виголосив промову. Того ж дня Володимир Ілліч виступив на мітингу, присвяченому закладенню пам'ятника Визволеній праці, і оглянув виставку ескізів цього пам'ятника. У дні роботи II конгресу Комінтерну, що проходив у Петрограді, В. І. Ленін знайшов час для того, щоб виступити 19 липня 1920 р. з промовою на багатотисячному мітингу з нагоди закладення пам'ятника К. Лібкнехту і Р. Люксембург на площі Урицького.

Все вищесказане переконливо свідчить про величезну організаторську роль В. І. Леніна у справі становлення в нашій країні монументальної пропаганди. Завдяки невтомній енергії та ініціативі В. І. Леніна у Москві й Петрограді в 1918 р. було відкрито чимало революційних пам'ятників. Серед них — такі величні, як Обеліск Свободи на Радянській площі та Меморіальна дошка на Красній площі, які були вже не тимчасовими, а довговічними творами монументального мистецтва і свідчили про високе піднесення творчого духу революційних мас.

Серед споруджених у 1918 р. тимчасових пам'ятників у Москві було чимало таких, що з честю виконали своє агітаційно-художнє завдання: це пам'ятники Т. Шевченку, С. Перовській, С. Халтуріну, О. Кольцову, а також споруджені у наступному, 1919 р. статуя Свободи, композиція «Степан Разін і його ватага», пам'ятник Ж.-П. Марату та ін.

¹⁸ А. В. Луначарський. Ленін і мистецтво. — За лєнінським планом, стор. 15.

¹⁹ Законодавство про пам'ятники історії та культури, стор. 10—11.

У Петрограді з осені 1918 р. до літа 1919 р. були відкриті пам'ятники О. Радищеву, Ф. Лассалю, К. Марксу, М. Чернишевському, Т. Шевченку, Д. Гарібальді, О. Герцену, Г. Гейне та ін.

Підсумовуючи зроблене в галузі монументальної пропаганди протягом 1918 р., «Красная газета» писала: «...Відкриття таких пам'ятників надає минулому революційному рокові особливого колориту... Разом з такими великими наказами, як наказ про створення багатомільйонної Червоної Армії для захисту досягнень Жовтневої революції чи наказ про знищення приватних прав на заводи, фабрики, будинки, торговельні підприємства і т. д., Рада Народних Комісарів знаходить час і кошти для видання декрету про спорудження з агітаційною метою ряду пам'ятників у Петрограді й Москві. Так, 1918 рік залишився в історії пам'ятним і своїми пам'ятниками, поставленими великим політичним і громадським діячем, а також великим творцем у галузі літератури, музики й живопису»²⁰.

На Україні початок монументальній пропаганді було покладено декретом РНК України від 7 травня 1919 р. «Про знесення з площ і вулиць пам'ятників, споруджених на честь царів та їх слуг»²¹. У Києві, Харкові, Катеринославі, Одесі та інших містах республіки у перші післяреволюційні роки було відкрито багато пам'ятників, створених у дусі ленінських настанов з монументальної пропаганди. Небагато їх збереглося до наших днів, але всі вони виконали покладену на них агітаційно-пропагандистську роль.

У наш час втілення у життя ленінських ідей монументальної пропаганди набуло небаченого розмаху. У бронзі й граніті увічнюються революційні, бойові і трудові подвиги радянських людей. Про це постійно дбають Комуністична партія і Радянська держава. Нині лише на Україні налічується більше 1000 пам'ятників і пам'ятних знаків, споруджених на честь подій та героїв дожовтневого періоду революційної боротьби трудящих, Великого Жовтня та громадянської війни. Понад 27 тис. пам'ятників увічнюють подвиг радянського народу у Великій Вітчизняній війні. Сотні монументів, пам'ятників, скульптурних композицій розповідають про героїв трудового фронту.

Особливо шанують трудящі України, як і всієї країни, пам'ять про засновника Комуністичної партії і Радянської держави, вождя світового пролетаріату Володимира Ілліча Леніна. Понад 4 тис. пам'ятників Володимирові Іллічу встановлено в нашій республіці.

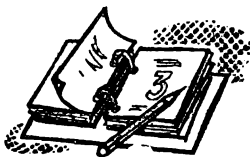
Від перших п'ятдесяти тимчасових пам'ятників до десятків тисяч довговічних високохудожніх творів — монументів, скульптурних композицій, пам'ятних знаків, меморіальних дошок — такий шлях розвитку пройшов ленінський план монументальної пропаганди. Усі ці пам'ятники сприяють, як про те й мріяв В. І. Ленін, вихованню радянських людей в дусі патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму, вірності ідеалам комунізму.

В. К. САМОЙЛОВ (Київ)

²⁰ «Красная газета», 1 січня 1919 р.

²¹ Закопдаваство про пам'ятники історії та культури, стор. 10.

Наш календар

БОЄЦЬ ЛЕНІНСЬКОГО ГАРТУ (До 90-річчя з дня народження М. М. Шверника)

Видатний радянський і партійний діяч Микола Михайлович Шверник народився 19 травня 1888 р. в Петербурзі у робітничій сім'ї. Його трудове життя почалося з 14 років на електромеханічному заводі «Дю-

флон и Константинович» (нині — завод «Электрик» ім. М. М. Шверника в Ленінграді)¹. Праця на промисловому підприємстві пліч-о-пліч із свідомими робітниками сприяла швидкому формуванню у юнака марксистського світогляду: в 1905 р. він вступив до лав РСДРП і з цього часу виконував найрізноманітніші завдання партії, зокрема проводив підпільну роботу в Петербурзі, Миколаєві, Тулі.

В 1915 р. за участь у революційній діяльності Миколу Михайловича вислали до Самари. Тут він одразу встановив зв'язки з керівниками місцевої партійної організації А. Х. Митрофановим, А. П. Галактіоновим, пізніше — з В. В. Куйбишевим, який приїхав у Самару в 1916 р. після втечі із заслання, та ін. Разом з ними М. М. Шверник очолив боротьбу робітників і всіх трудящих міста проти самодержавства. У Самарі й застала його звістка про Лютневу буржуазно-демократичну революцію.

Оплотом більшовиків Самари напередодні і в період Великого Жовтня був казенний Трубочний завод, де працювало понад 24 тис. робітників і діяла найбільша в місті більшовицька організація². У квітні 1917 р. на загальних зборах більшовиків Трубочного району Самари було створено районний комітет РСДРП(б), а його керівником обрано голову завкому Трубочного заводу М. М. Шверника. У жовтні 1917 р. Микола Михайлович очолив Всеросійський комітет робітників артилерійських заводів. Завдяки невтомній діяльності місцевих більшовиків, зокрема В. В. Куйбишева та М. М. Шверника, Самара стала одним з перших міст, де була встановлена Радянська влада.

Після захоплення Самари влітку 1918 р. білоцехами та білогвардійцями М. М. Шверника було призначено політкомом 2-го Симбірського полку 1-ї Вільної Симбірської стрілецької дивізії під командуванням Г. Д. Гая. На цьому посту Микола Михайлович доклав багатьох зусиль для створення у полку партійної організації, яка невдовзі стала найбільшою в дивізії. Полк брав активну участь у боях за Симбірськ — батьківщину В. І. Леніна — і першим увірвався в це місто, за що був нагороджений Почесним прапором ВЦВК, а згодом визволяв Самару.

У березні 1919 р. М. М. Шверника було обрано головою Самарської міської Ради. У цей час Микола Михайлович проводив велику роботу по мобілізації сил на боротьбу з Колчаком. Так, виступаючи на зборах комуністів Самари 13 квітня 1919 р., він закликав їх згуртувати свої ряди для розгрому ворожих військ³⁻⁴. Крім того, М. М. Шверник приділяв багато уваги таким важливим питанням, як забезпечення трудящих житлом, боротьба з дитячою безпритульністю, мобілізація робітників і селян прифронтової смуги до Червоної Армії.

У жовтні 1919 р. Микола Михайлович — знову в рядах Червоної Армії. До листопада 1921 р. він працював спочатку заступником, а потім надзвичайним уповноваженим по постачанню армії і флоту Кавказького фронту і Північно-Кавказького військового округу.

У період відбудови народного господарства М. М. Шверник займав ряд відповідальних партійних та державних постів. Зокрема, він працював головою профспілки металістів Донбасу (1922—1923 рр.), згодом був кандидатом і членом Президії Центральної Контрольної Комісії (ЦКК) РКП(б) та народним комісаром Робітничо-Селянської інспекції РРФСР (1923—1925 рр.).

¹ А. И. Мельчин. Николай Михайлович Шверник. Биографический очерк, М., 1977, стор. 216.

² Историко-революционные места города Куйбышева и области, Куйбышев, 1972, стор. 123.

³⁻⁴ История гражданской войны в СССР, т. 4, М., 1959, стор. 98.

У 1925—1929 рр. М. М. Шверник — секретар Ленінградського та Уральського обкомів партії, секретар ЦК ВКП(б). У цей час активізувалися різні антипартійні угруповання, і Микола Михайлович, разом з іншими відданими справі Леніна керівниками, багато зробив для ідейного викриття і розгрому ворожих ленінізмові течій.

У 1930 р. М. М. Шверника обрали першим секретарем ВЦРПС. На цьому посту він залишався до 1944 р.

У своїй багатогранній роботі в профспілках Микола Михайлович завжди керувався ленінськими положеннями про те, що «профспілки — резервуар державної влади, школа комунізму, школа господарювання», що вони зв'язують авангард з масами, повсякденною роботою переконують маси⁵. Розвиваючи це положення, М. М. Шверник підкреслював, що протягом усього свого розвитку профспілки ніколи не ставили перед собою якихось особливих завдань, окрім тих, що їх більшовицька партія висувала перед робітничим класом⁶. У роки перших п'ятирічок це, зокрема, було завдання, пов'язане із створенням і розвитком важкої промисловості, перетворенням СРСР у високорозвинуту індустріальну країну. Велику роль у розв'язанні цього завдання відіграли радянські профспілки, очолювані М. М. Шверником.

Відповідальні доручення партії виконував М. М. Шверник у роки Великої Вітчизняної війни. З перших її днів перед радянським народом постало надзвичайно складне завдання: все господарське життя країни перебудувати на воєнний лад, провести масове перебазування продуктивних сил з прифронтових районів у східні райони СРСР. На виконання цього життєво важливого завдання партія направила кращих своїх представників, у тому числі М. М. Шверника, якого було призначено головою Ради по евакуації, створеної за рішенням ЦК ВКП(б) та РНК СРСР 24 червня 1941 р.⁷ Ця відповідальна і напружена ділянка роботи вимагала ленінського гарту, великих знань, уміння тверезо і швидко оцінювати обстановку. Всі ці якості були притаманні М. М. Швернику.

Завдяки гігантським зусиллям радянських людей, керованих партією, тільки протягом липня—листопада 1941 р. на схід країни було перебазовано 1523, у тому числі 1360 великих військових, промислових підприємств⁸.

У цей же час М. М. Шверник приділяв велику увагу перебудові роботи профспілкових організацій відповідно до завдань воєнного періоду. Поряд з питаннями евакуації, зазначав він в одній із своїх промов, профспілкам довелося розв'язувати такі складні проблеми, як розгортання соціалістичного змагання, забезпечення промисловості робочою силою, навчання робітників і робітниць, організація широкої мережі госпіталів у санаторіях та будинках відпочинку⁹.

У 1942 р. М. М. Шверник очолив Надзвичайну Державну Комісію по встановленню та розслідуванню злочинів фашистських загарбників та їх співучасників. Під керівництвом М. М. Шверника комісія провела величезну роботу, в результаті якої були зібрані численні неспростовні докази жахливих злочинів, вчинених гітлерівськими окупантами на радянській землі.

З 1944 р. М. М. Шверник — перший заступник, а з 1946 р. — Голова Президії Верховної Ради СРСР. Перебуваючи на цьому високому державному посту протягом семи років, він багато зробив для відбудови і розвитку народного господарства нашої країни, дальшого зміцнення її міжнародного авторитету.

У 1953—1956 рр. М. М. Шверник працював головою ВЦРПС, а з 1956 р. по 1966 р. очолював Комітет партійного контролю при ЦК КПРС. Помер Микола Михайлович 24 грудня 1970 р.

Скрізь, куди б його не направляла партія, М. М. Шверник усі свої сили і знання віддавав справі будівництва соціалізму і комунізму. Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили видатні заслуги М. М. Шверника. Він був удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці (1958 р.), нагороджений п'ятьма орденами Леніна, багатьма медалями¹⁰.

Життя славного сина робітничого класу, вірного комуніста-ленінця, видатного партійного і державного діяча М. М. Шверника є прикладом самовідданого служіння інтересам трудового народу.

О. І. ЛУКАШ (Київ)

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 284.

⁶ І. М. Шверник. Задачі профсоюзів в світє рішення XVIII съезда партии, М., 1940, стор. 4.

⁷ История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941—1945, т. 2, М., 1961, стор. 143.

⁸ Там же, стор. 148.

⁹ Н. М. Шверник. Речь на 75-м конгрессе британских тред-юнионов в Саут-порте, М., 1943, стор. 8, 10.

¹⁰ «Правда», 26 грудня 1970 р.

РІШЕННЯ XXV З'ЇЗДУ КПРС — У МАСИ

XXV з'їзд КПРС став видатною подією в героїчній історії лєнінської партії, в житті радянського народу і всього прогресивного людства світу. Звітна доповідь ЦК КПРС з'їздові є програмним документом, в якому містяться узагальнення і висновки нашої партії з корінних проблем сучасності, глибоко проаналізовано нинішній етап зрілого соціалізму, підбито підсумки дев'ятої п'ятирічки, всебічно розглянуто політичну, організаторську і ідейно-виховну роботу партії, розроблено актуальні проблеми дальшого будівництва комунізму в Радянському Союзі, узагальнено зовнішньополітичну діяльність партії за останні роки і накреслено програму дальшої боротьби за мир і міжнародне співробітництво, за свободу і незалежність народів.

З'їзд яскраво продемонстрував новаторський підхід до всіх теоретичних і практичних проблем сучасності, глибоку науковість, ідейну зрілість і політичну мудрість лєнінської партії, нерозривну єдність її теорії і революційних дій. Він дав вичерпні відповіді на всі ключові питання внутрішньої і зовнішньої політики, озброїв Комуністичну партію і Радянську державу новими знаннями конкретних шляхів і засобів дальшого руху радянського суспільства вперед по шляху комуністичного будівництва.

Група авторів, переважно з Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-лєнінізму при ЦК КПРС, провідні фахівці республіки з історії партії, партійного будівництва, марксистсько-лєнінської філософії і політичної економії, наукового комунізму, міжнародних відносин і світового революційного процесу підготувала серію брошур під загальною назвою «Рішення XXV з'їзду КПРС — у маси!», видані у 1976 і 1977 роках Політвидавом України.

У брошурах В. Юрчука «XXV з'їзд КПРС — важлива віха на шляху до комунізму» і В. Орлова «Зростання керівної ролі КПРС у розвинутому соціалістичному суспільстві» визначено історичне значення з'їздів КПРС в житті нашої партії, радянського народу, в розвитку світового революційного процесу в боротьбі за зміцнення міжнародної безпеки.

На значному фактичному матеріалі автори висвітлюють основні закономірності зростання керівної ролі партії в розвинутому соціалістичному суспільстві, показали, що об'єктивними причинами і факторами, які зумовлюють підвищення рівня партійного керівництва, є: розширення масштабів і складності завдань комуністичного будівництва, піднесення творчої активності мас, залучення нових мільйонів трудящих до управління виробництвом і державними справами, дальший розвиток соціалістичної демократії, зростаюче значення теорії наукового комунізму, необхідність її дальшого розвитку, загострення боротьби з буржуазною ідеологією тощо.

Аналізуючи міжнародну діяльність КПРС, В. Сухарев і Б. Забарко у брошурах «XXV з'їзд КПРС про зовнішньополітичну діяльність партії» і «XXV з'їзд КПРС про розвиток світового революційного процесу» показують зростання економічної могутності, розвиток всебічного співробітництва країн соціалістичної співдружності, поглиблення відносин дружби й співробітництва Радянського Союзу з країнами, що розвиваються. Значну увагу автори приділили питанням боротьби партії за утвердження принципів мирного співіснування, розрядки міжнародної напруженості і зміцнення миру в усьому світі. В міжнародній діяльності, підкреслюється в брошурах, КПРС послідовно виступає з позицій марксизму-лєнінізму, пролетарського інтернаціоналізму, є авангардом антиімперіалістичних сил у боротьбі за міцний мир і соціальний прогрес людства.

У науково-популярній формі авторам вдалося висвітлити історичне значення XXV з'їзду КПРС, який всебічно проаналізував глибинні процеси, що відбуваються в усіх сферах комуністичного будівництва в СРСР, охарактеризувати сучасний рівень розвитку братніх соціалістичних країн, показати пряму ворожість маоїстської ідеології і політики марксистсько-лєнінському вченню, соціалістичним принципам та ідеалам, розкрити особливості світового революційного процесу, характер нинішнього етапу загальної кризи капіталізму, проаналізувати співвідношення розрядки міжнародної напруженості і класової боротьби.

У брошурах С. Дорогунцова «Економічна стратегія КПРС на сучасному етапі», П. Паршихіна і В. Радченка «Аграрна політика КПРС на сучасному етапі» на значному фактичному матеріалі країни, у тому числі й Української РСР, розкривається суть і значення економічної та аграрної політики партії на сучасному етапі, приділяється велика увага діяльності КПРС по дальшому вдосконаленню соціальної структури нашого суспільства. XXV з'їзд КПРС, пишуть автори, дав глибокий діалектико-матеріалістичний аналіз реально існуючого розвинутого соціалістичного суспільства в СРСР, збагатив марксистсько-ленінське вчення новими ідеями про суть, закономірності і конкретні шляхи дальшого розвитку зрілого соціалізму і його поступове переростання в комунізм.

Теоретичні положення, економічна, аграрна і соціальна політика, стратегія і тактика, розроблені з'їздом, підкреслюють автори, мають велике міжнародне значення. Вони є керівництвом до дії, взірцем творчого підходу до розв'язання назрілих питань суспільного розвитку, будівництва соціалізму і комунізму. «Революційний творчий дух, ідеї XXV з'їзду,— сказано в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції»,— живуть у повсякденних ділах нашої партії, нашого народу»¹.

Виходячи з ленінських настанов про те, що головним у боротьбі за комунізм є економіка, підкреслюється у брошюрі «Економічна стратегія КПРС на сучасному етапі», з'їзд зосередив основну увагу на питаннях економічного будівництва, створення матеріально-технічної бази комунізму. Суть економічної стратегії партії на сучасному етапі комуністичного будівництва концентровано виражено в головному завданні десятої п'ятирічки. У наступних документах партії, зокрема, в матеріалах жовтневого (1976 р.) Пленуму ЦК КПРС та інших документах викладено основні принципи, характерні риси і особливості економічної стратегії партії на сучасному етапі розвитку радянського суспільства.

Головний зміст нинішньої економічної тактики партії можна виразити у лаконічній формулі: треба навчитися більш ефективно боротися за підвищення ефективності. Ця тактика покликана забезпечити повну реалізацію стратегічних настанов XXV з'їзду КПРС, які знайшли своє втілення в Державному плані розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки.

У праці «Аграрна політика КПРС на сучасному етапі» особлива увага приділяється історичній ролі березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, величynnм змінам, що сталися на селі за останні роки, дальшому розвитку ленінської аграрної політики на сучасному етапі. Комплексна програма піднесення сільського господарства на сучасному етапі включає систему економічних, матеріально-технічних і організаційно-політичних заходів, має довгострокове значення. Автори підкреслюють, що сучасне сільське господарство розглядається партією в органічному зв'язку з іншими галузями народного господарства. Тому прискорене його зростання значною мірою визначає стан всієї економіки, підвищення народного добробуту.

У брошурах В. Позняка «Розвиток внутріпартійної демократії і зміцнення партійної дисципліни», В. Омельчука «Розвиток критики і самокритики — закон партійного життя», В. Шевченка «Підвищення ролі первинних партійних організацій в умовах розвинутого соціалізму», М. Голубкова «Єдність партії і народу — нездоланна сила радянського суспільства», І. Стафійчука «Високе звання комуніста» розглядаються такі питання, як єдність теорії і практики діяльності партії, діалектичний взаємозв'язок форми і змісту в розвитку партії, її єдність і цілісність на основі демократичного централізму, вдосконалення організаційної структури і практичних методів партійної роботи в процесі будівництва комунізму.

У працях на значному фактичному матеріалі знайшли відображення такі важливі сторони розвитку партії, як поліпшення якісного складу її рядів, розширення внутріпартійної демократії, зміцнення і підвищення ролі первинних організацій в умовах розвинутого соціалізму; розкривається практичний досвід роботи низових ланок партії як керівного ядра трудових колективів, показується їх багатогранна діяльність, спрямована на втілення в життя рішень XXV з'їзду КПРС, завдань десятої п'ятирічки. Автори переконливо доводять, що КПРС як високоорганізований політичний організм, що розвивається, функціонує на основі ленінських норм партійного життя, норм, які вона постійно вдосконалює з тим, щоб ще вище підняти свою керівну роль в суспільстві, посилити вплив на всі сторони суспільного життя.

Велику увагу в брошурах приділено розкриттю основних ленінських принципів партійного будівництва, в т. ч. про розвиток внутріпартійної демократії і зміцнення партійної дисципліни та критики і самокритики як основи діяльності Комуністичної партії. Аналізуючи документи і матеріали XXV з'їзду КПРС, автори підкреслюють, що послідовне здійснення основоположного принципу будови і діяльності партії комуністів — принципу демократичного централізму є вирішальною умовою підвищення ролі

¹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 24.

партії у будівництві комунізму. На конкретних прикладах розкривається досвід роботи партійних організацій і їх керівних органів по дальшому розвитку критики і самокритики в сучасних умовах, по утвердженню ленінського стилю роботи.

Розглядаючи основні принципи партійного керівництва, автори підкреслюють, що одним з найбільш важливих з них є нерозривний зв'язок Комуністичної партії з масами, опора на маси в усіх ланках партійної роботи. На фактичному матеріалі розкривається значення всебічного зміцнення ленінського принципу на етапі розвинутого соціалізму, узагальнюється досвід партійних організацій по втіленню його в життя.

В. Василенко і А. Лихолат у брошурах «XXV з'їзд КПРС про підвищення ефективності ідеологічної роботи» і «Ленінська національна політика партії в дії» акцентували увагу на розкритті завдань, поставлених XXV з'їздом КПРС про підвищення ефективності ідеологічної роботи на сучасному етапі. Найбільш яскравим проявом наукового характеру ідеологічної роботи є її комплексність. Автори детально зупиняються на її характеристичній, підкреслюючи, що найбільш важливими рисами комплексного підходу до ідеологічної роботи є єдність цілей і напрямів комуністичного виховання, глибоке знання і всебічне врахування різноманітності сучасного динамічного суспільного життя, охоплення ідейно-виховною роботою всього населення з урахуванням специфічних особливостей його різних груп, необхідність тісної єдності ідеологічного впливу і суспільної практики трудящих, використання всіх наявних засобів пропаганди, агітації та інформації, необхідність здійснення постійного контролю за ефективністю виховної роботи.

Ідеологічна робота в сучасних умовах, підкреслюють автори, повинна забезпечити всебічний і гармонійний розвиток особи, якого можна досягти лише на основі комплексного підходу до виховання у радянських людей наукового світогляду, патріотизму й інтернаціоналізму, комуністичного ставлення до праці, високої комуністичної моралі, фізичного, атеїстичного, естетичного і правового виховання, а також виховання їх у дусі непримиренності й боротьби з буржуазною, реформістською і ревізіоністською ідеологією. Автори показують, як під керівництвом ленінської партії народились і зміцніли нові, гармонійні відносини між класами і соціальними групами, націями і народностями Країни Рад, розглядають форми й методи патріотичного та інтернаціонального виховання трудящих. В центрі всієї ідейно-виховної роботи знаходиться трудове виховання. Це завдання, констатують автори, вирішується широкою політехнізацією в середній школі, запровадженням професійної орієнтації і трудової підготовки, організацією професійно-технічної освіти, всебічною пропагандою соціального значення праці, її ролі і місця у формуванні всебічно розвиненої особи, а також трудовими колективами — основними осередками радянського суспільства.

Невіддільне від політичного, патріотичного, трудового, інтернаціонального, атеїстичного, правового виховання і моральне виховання. Воно є важливою складовою частиною комуністичного виховання. Моральне виховання, підкреслюють автори, — не просто один з напрямів в ідеологічній роботі, а її центральна ланка, головний фокус, в якому збираються, концентруються, зливаються всі лінії комуністичного виховання.

В матеріалах XXV з'їзду КПРС порушено деякі питання партійного керівництва державними і громадськими організаціями. Л. Юзков у брошурі «XXV з'їзд КПРС про зростання ролі держави і права в умовах розвинутого соціалізму» на значному фактичному матеріалі розкриває шляхи дальшого розвитку соціалістичної демократії, вдосконалення всієї системи політичної організації нашого суспільства, зміцнення Радянської держави і зростання її впливу на соціально-економічні процеси, показує роль права в здійсненні завдань комуністичного будівництва — створенні матеріально-технічної бази комунізму, формуванні комуністичних суспільних відносин і вихованні нової людини.

Л. Беренштейн та І. Кожукало в праці «Політика Комуністичної партії в галузі соціально-політичного розвитку суспільства» показують, що для КПРС немає інтересів, вищих за інтереси народу. На значному фактичному матеріалі розкривають неухильне і послідовне втілення в життя соціальної програми партії, спрямованої на досягнення повного добробуту і вільного, всебічного розвитку всіх трудящих. Здійснення КПРС програми соціального розвитку і підвищення рівня життя радянського народу, пишуть автори, відбувається в діалектичному взаємозв'язку з вирішенням величезних завдань комуністичного будівництва.

Історичний досвід КПРС по керівництву соціальними процесами, політичною системою соціалістичного типу, вдосконаленню соціалістичної демократії має велике міжнародне значення. Він безперервно збагачується в ході комуністичного будівництва. У дальшому розвитку і зміцненні соціально-політичної системи соціалізму радянський народ, партія вбачають одну з важливих передумов нових успіхів на шляху до комунізму.

Особливістю рецензованих праць є те, що всі вони містять значний фактичний місцевий матеріал.

Брошури розраховані на широке коло читачів.

Л. М. Гордієнко (Київ), М. О. Навроцький (Київ)

Критика та БІБЛІОГРАФІЯ

С. И. Кузьмин.

БЕСЦЕННОЕ ЛЕНИНСКОЕ
НАСЛЕДИЕ. ПОИСКИ И НАХОДКИ,
М., Политиздат, 1976, 192 с.

Знаменуючи собою новий етап у розвитку революційної теорії марксизму, ленінська ідейна спадщина лежить в основі діяльності КПРС, всіх братніх партій. «Марксизм-ленінізм,— зазначається у Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії,— це єдина надійна основа для розробки правильної стратегії і тактики. Він дає нам розуміння історичної перспективи, допомагає визначити напрями соціально-економічного і політичного розвитку на довгі роки вперед, правильно орієнтуватися в міжнародних подіях»¹.

Комуністична партія завжди приділяла і приділяє велику увагу збиранню, вивченню і пропаганді ленінської ідейної спадщини. Про те, як ведеться пошук ленінських документів, і розповідається в рецензованій праці. В ній, зокрема, докладно прослідковується історія створення фонду рукописів і документів В. І. Леніна в Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (ЦПА ІМЛ), висвітлюється вклад у цю справу соратників Володимира Ілліча, співробітників різних науково-дослідних установ, архівосховищ, бібліотек, а також осіб, які знали В. І. Леніна.

Історія формування фонду ленінських документів нерозривно пов'язана з основними етапами діяльності КПРС. Як зазначається в книзі, ще в січні 1904 р. група більшовиків запропонувала створити в Женеві при ЦК партії архів і бібліотеку. Незабаром там були сконцентровані всі нелегальні видання РСДРП, а також значна кількість партійних документів. При безпосередній участі В. І. Леніна комплектувалися бібліотеки: женецька (і архів РСДРП) (1904—1905 рр.), ім. Г. А. Кукліна (1906—1917 рр.), а також Паризького (1908—1914 рр.), Краківсько-

Поронінського (1912—1914 рр.) та інших партархівів.

Відразу ж після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції збирання і пропаганда ленінських документів стали одним з найважливіших завдань Радянської влади. Їх пошук і розміщення в єдиному сховищі пройшли два етапи: перший — з початку створення Інституту Леніна до Великої Вітчизняної війни, і другий — від перемоги радянського народу над німецьким фашизмом та японським милітаризмом і до наших днів.

Розкриваючи зміст першого етапу, С. І. Кузьмін підкреслює, що прискоренню процесу концентрації архівних матеріалів, пов'язаних з боротьбою В. І. Леніна за щастя народу, сприяла постанова Ради Народних Комісарів від 25 вересня 1920 р. про створення Комісії по збиранню і вивченню матеріалів з історії Жовтневої революції та історії Російської Комуністичної партії (Істпарту). При ній під керівництвом А. І. Єлізарової почав функціонувати ленінський відділ.

У березні 1920 р. з ініціативи Московської партійної організації було засновано Інститут Леніна, який розгорнув широку діяльність по підготовці до видання творів В. І. Леніна. Лише протягом двох років до Інституту надійшло 3304 ленінських документи від 50 установ та 97 осіб, у тому числі від В. В. Адоратського, А. С. Бубнова, О. М. Горького, О. М. Коллонтай, Г. М. Кржижановського, А. В. Луначарського, В. І. Невського, І. І. Радченка, Г. К. Орджонікідзе, М. І. Ульянової, О. М. Ярославського та інших. Найвагоміший вклад у зберігання ленінських документів вніс Н. К. Крупська, яка передала до Інституту Леніна 36 зошитів листування редакції «Іскри» з партійними організаціями в Росії, листи Володимира Ілліча періоду 1914—1918 рр., записи його праць «Лист до з'їзду», «Про надання законодавчих функцій Держплану», «Як нам реорганізувати Робсельінспекцію» та ін.

Поповненню ленінського фонду документів у значній мірі сприяла невтомна цілеспрямована діяльність співробітників

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 80.

Центрального державного архіву Жовтневої революції (ЦДАЖР), Центрального державного архіву Радянської Армії (ЦДАРА) та інших центральних і місцевих архівів, які виявили сотні ленінських документів. До 1925 р. в Інституті Леніна було сконцентровано 14 190 ленінських рукописів і листів з його помітками (стор. 44), що торкалися найрізноманітніших питань політичного і господарського життя республіки Рад, а саме: союзу робітничого класу і селянства, перших соціалістичних перетворень, захисту завоювань Великого Жовтня, здійснення культурної революції тощо. Їх вивчення, зазначають автори, свідчить про те, що розробку теорії і наукової політики В. І. Ленін тісно пов'язував з вивченням і узагальненням досвіду боротьби мас.

Про тісний зв'язок В. І. Леніна з трудящими, захист вождем революції їхніх корінних інтересів свідчить, зокрема, випадок, який трапився у Скопінському повіті Рязанської губернії (квітень 1919 р.). Дізнавшись, що в цьому повіті надзвичайний революційний податок стягується не тільки з сільської буржуазії, а й з середнього та бідного селянства, Володимир Ілліч надіслав туди термінову відповідь: «Оподатковування надзвичайним податком селян достатку нижчого за середній *незаконне*»².

Чільне місце в книзі відведено розповіді про розшук ленінських документів за кордоном. У цьому процесі, що почався відразу ж після перемоги Великого Жовтня, представники Інституту Леніна, співробітники радянських посольств вступали у контакти з урядовими чиновниками буржуазної на той час Польщі, Фінляндії, Швеції, Швейцарії, лідерами меншовицької та бундівської еміграції з метою виявлення у них і придбання ленінських матеріалів.

Виявлення та збирання документів супроводжувалося невтомною діяльністю ЦК партії і керованих ним місцевих партійних організацій по пропаганді ленінської ідейно-теоретичної спадщини та втіленню її в життя. В 1920—1926 рр. було видане перше зібрання творів В. І. Леніна (20 томів у 26 книгах), у 1925—1932 рр. — друге і аналогічне йому за змістом — третє видання (30 томів). Напередодні Великої Вітчизняної війни почало видаватися четверте видання (всього 45 томів), яке завершилося в 1950 р. У ньому було зібрано матеріали величезної мобілізуючої сили, що дозволило широким колам громадськості уперше ознайомитися з багатьма ленінськими документами. Зокрема, лише до четвертого видання, як наголошується в праці, було додатково включено 873 документи, з них 81 взагалі раніше не публікувався (стор. 72).

Важливою віхою в роботі по виявлен-

ню ленінських рукописів стало створення в 1931 р., на базі існуючих Інституту Маркса і Енгельса та Інституту Леніна, Інституту Маркса — Енгельса — Леніна (ІМЕЛ) при ЦК ВКП(б). Його співробітники надсилали запити до державних архівів та окремих осіб, наводили довідки щодо історії того чи іншого документа, діяльності різних працівників, які спілкувалися з В. І. Леніном. Ширше почав узагальнюватися досвід минулих років, що сприяло прискоренню пошуку багатьох документів. Згідно з підрахунками С. І. Кузьміна, лише в 1932—1933 рр. до Центрального партійного архіву надійшло 88 оригіналів, 456 копій ленінських документів (стор. 60). З них значний інтерес для нас становлять клопотання Петроградської комісії перед Малим Раднаркомом РРФСР від 18 серпня 1920 р. про поліпшення побутових умов учених. На ньому резолюція: «Прошу Малу Раду розглянути справу якомога швидше і по можливості задовольнити. Ленін»³.

Центральне місце в книзі займає аналіз спільної роботи партійних і державних архівів у справі розшуку ленінських документів (40—70-і роки). Перемога радянського народу у Великій Вітчизняній війні, створення світової системи соціалізму та її величчі досягнення в усіх галузях соціалістичного будівництва не тільки підтвердили правильність марксизму-ленінізму, а й викликали у трудящих світу ще більший потяг до цього єдиного наукового вчення сучасності. Насущні потреби суспільного розвитку вимагали опублікування всіх виявлених останнім часом ленінських рукописів. Це й було зроблено в п'ятому, Повному зібранні творів В. І. Леніна (55 томів), видання якого почалося згідно з постановою ЦК КПРС (1957 р.).

Аналізуючи роботу над цим виданням, С. І. Кузьмін підкреслює, що в процесі його підготовки було вивчено й використано багато документів, статей, спогадів та іншої літератури про В. І. Леніна. Практикувалося складання каталогів найважливіших фондів і колекцій, зведених облікових карток, списку літературних псевдонімів В. І. Леніна.

Паралельно з виданням Повного зібрання творів інтенсивно велась підготовка документальних матеріалів для багатотомної наукової біографічної хроніки В. І. Леніна. У процесі роботи було виділено групу наукових співробітників, яка займалася вивченням особливостей ленінського почерку. Це, на думку автора, дозволило виявити ряд документів, підготовлених безпосередньо самим В. І. Леніним або за його дорученням (резолюції, розпорядження, запити, поради, особисті прохання та ін.). У результаті широкі кола громадськості одержали можливість про-

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 50, стор. 275.

³ Ленинский сборник, т. XXXV, М., 1945, стор. 143.

слідкувати повсякденну титанічну діяльність вождя партії. Наприклад, у четвертому томі біохроніки Леніна зібрано близько 2 тис. фактів, що відтворюють діяльність Володимира Ілліча в 1917 р.⁴

Однією з позитивних рис книги є чітка постановка питання щодо дальшого виявлення ленінських рукописів. З боєм у серці дослідник пише про не знайдені ще ленінські документи, визначає оптимальні шляхи їх виявлення. Всю роботу по розшукуванню ленінських документів, наголошує він, слід вести за особливим планом у всіх архівах країни. При цьому увага читача спрямовується на виявлення таких, поки що не знайдених, рукописів, як «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?», «Про страйки», 15 статей, опублікованих в 1905—1906 рр. у газеті «Вперед», та 15—у «Правде» за 1912 р. (стор. 158).

Висловлюючи рекомендації щодо розшуку ще не знайдених творів В. І. Леніна, С. І. Кузьмін водночас дає поради, як працювати з покажчиками, довідковою літературою, наголошує на особливо уваж-

ному перегляді архівних фондів перших років Радянської влади. І хочеться вірити, що фонд рукописів В. І. Леніна в ЦПА ІМЛ, який налічує нині 32 874 документи (28 тис. оригіналів, 3 тис. копій, понад 800 книг, 870 м кіноплівки, записи 14 промов), буде з кожним днем поповнюватися новими матеріалами.

З життям та діяльністю В. І. Леніна, його ідейною спадщиною зв'язана ціла революційна епоха в житті людства. В. І. Ленін дав відповіді на найактуальніші питання, поставлені всім ходом історичного розвитку, озброїв російський і весь світовий революційний визвольний рух науково обгрунтованою стратегією і тактикою, очолив боротьбу трудящих за втілення ідеалів соціалізму в життя. У процес теоретичної розробки цієї стратегії, в лабораторію ленінської думки і вводить нас рецензована книга. Від спілкування з нею значно поглиблюють свої теоретичні знання вчені і студенти, партійні і радянські працівники, вся широка громадськість, яка прагне з ім'ям В. І. Леніна працювати і перемагати.

І. З. Захаров (Ленінград),

М. О. Мішенев (Петрозаводськ),

О. М. Вербило (Київ).

Я. С. Калакура.

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ В БОРОТБІ ЗА РОЗВ'ЯЗАННЯ ЗАВДАНЬ БУДІВНИЦТВА КОМУНІЗМУ.

Історіографічний нарис.

*Видавниче об'єднання «Вища школа».
Видавництво при Київському
державному університеті,
К., 1976, 208 с.*

Науковці нашої країни широким фронтом розгорнули роботу по вивченню і висвітленню закономірностей і тенденцій діяльності партії на етапі розвинутого соціалізму. Чільне місце ця проблематика займає і в дослідженнях вчених Української РСР.

Завдання, поставлені XXV з'їздом нашої партії, вимагають дальшого, більш глибокого вивчення сучасного етапу розвитку нашої країни. Суттєву допомогу науковцям в цьому подає історіографія, яка аналізує стан наукової розробки основних проблем, вказує на недоліки і прогалини, що склалися при вивченні тих чи інших питань, і тим самим допомагає всебічному дослідженню складних процесів і явищ сучасності. В республіці вийшли праці з історіографії розвинутого соціалізму, в яких автори прагнуть розглянути стан вивчення окремих питань історії Укра-

їнської РСР. Серед них привертає увагу монографія А. В. Санцевича «Проблеми історії України післявоєнного періоду в радянській історіографії» (К., 1967 р.).

Книга Я. С. Калакури є першим у републіці монографічним дослідженням з історіографії діяльності одного із загонів КПРС — Компартії України в період розвинутого соціалізму.

В монографії зроблено спробу підбити підсумок роботи істориків України у 1960—1975 рр. по дослідженню найважливіших напрямів діяльності партійних організацій республіки. В ній аналізуються праці, в яких показано діяльність Компартії України як складової частини КПРС по створенню матеріально-технічної бази комунізму, формуванню комуністичних суспільних відносин, вихованню нової людини.

Основну увагу приділено питанням організаційно-партійної діяльності, ідеологічній роботі, керівництву державними органами та громадськими організаціями, розвитком культури та зміцненням дружби і братерського співробітництва трудящих республіки з усіма народами СРСР.

Дослідник прагнув розглянути деякі недостатньо розроблені або дискусійні питання в конкретно-історичному плані. Він не обмежився вивченням праць лише досліджуваного періоду, а й проаналізував праці і попередніх років. Це дало йому

можливість зробити деякі уточнення, наприклад, щодо часу виникнення окремих форм і методів ідеологічної роботи (стор. 82, 92, 103) та ін.

Книга Я. С. Калакури побудована за проблемно-хронологічним принципом, який витримано в усіх розділах. Він досліджує науковий доробок істориків республіки в тісному взаємозв'язку з працями, що вийшли у союзних виданнях, в інших республіках, в яких знайшли висвітлення ті або інші аспекти діяльності республіканської партійної організації. Широко також використано окремі праці істориків, а також економістів, філософів, соціологів, які стосуються тих або інших проблем діяльності партії в умовах розвинутого соціалізму. Основну ж джерельну базу становлять дослідження українських радянських істориків.

Книга розпочинається із загальної характеристики досягнень історико-партійної науки у вивченні діяльності КПРС періоду розвинутого соціалізму. На стор. 40 наведено таблицю про кількість виданих праць в республіці по основних проблемах даної тематики за відповідні роки.

Привертає увагу періодизація історико-партійної науки, запропонована автором. Але, на нашу думку, слід було б більше уваги приділити її обґрунтуванню. Тут же дано загальну характеристику наукових кадрів, зайнятих в історико-партійній науці, а також організацію їх підготовки.

У книзі правильно відзначено методологічне значення і використання в історико-партійній науці праць класиків марксизму-ленінізму, документів партійних з'їздів, Пленумів ЦК КПРС, доповідей і виступів керівних діячів Комуністичної партії. Автор на конкретних прикладах показав, що підвищення наукового рівня досліджень в республіці є наслідком творчого освоєння істориками ленінської теоретичної спадщини.

У третьому розділі розглядаються праці, в яких досліджуються питання організаційно-партійної роботи в республіканській партійній організації, а також вказуються їх недоліки (стор. 76). Автор звертає увагу на необхідність більш глибокого аналізу роботи позаштатних партійних комісій попереднього розгляду прийому в партію і персональних справ партійних органів з резервом кадрів, їх підготовку і перепідготовку та ін. (стор. 78, 81). Дається критика буржуазних фальсифікацій історії КПРС. Так, автор критикує погляди ревізіоністів, які всіляко перевершують суть індивідуального відбору в партію. К. Б. Маркферсон, наприклад, «...проповідує, що членство в партії слід було б зробити відкритим, щоб кожен бажаний вільно міг би зарахувати себе в її члени» (стор. 74). Подібну думку обстоював ревізіоніст Е. Фішер. Авторіві слід було б підкреслити, що такі погляди не нові. Вони виникли на початку утворення Комуністичної партії нашої краї-

ни і знайшли гідну відсіч у працях В. І. Леніна і документах партії.

Огляд автором праць, в яких розкривається ідеологічна робота республіканської партійної організації у досліджуваний період, свідчить про дальше вдосконалення її форм і методів, підвищення її дієвості та ефективності.

Проаналізувавши літературу з даної проблеми, Я. С. Калакура відзначає, що в ряді публікацій назва їх праць у повній мірі не відповідає їх змісту. Окремі автори дають широкопроблемні назви статтям, а зміст їх фактично зосереджено лише на одному з питань цієї проблеми. Інші автори роблять узагальнення і висновки, що стосуються всієї республіки, а фактичний матеріал використовують лише по одній області (стор. 104). Ці слушні, принципові зауваження стосуються не лише авторів, а й наукових керівників, рецензентів.

Позитивно оцінюючи наукові праці про партійне керівництво діяльністю Рад та громадських організацій, слід було б, на нашу думку, висвітлити партійне керівництво такими громадськими організаціями, як товариство «Знання», Всесоюзне товариство винахідників та раціоналізаторів, науково-технічне товариство. Завдання вчених-істориків — ще глибше узагальнювати досвід партійного керівництва Радами, профспілками і комсомолом, повніше розкривати керівну роль КПРС, яка спрямовує діяльність всіх державних і громадських організацій.

У двох наступних розділах автор розглядає стан досліджень про керівну роль партії розвитком промисловості та сільськогосподарства. Історіографічний огляд цих питань показує, що КПРС у своїй економічній політиці спирається на ленінські ідеї, які становлять методологічну основу всієї діяльності партії по керівництву народним господарством. Аналіз цих праць свідчить про значний доробок у розробці цих питань також істориків республіки. Перед вченими-істориками стоїть завдання — глибше вивчити керівну роль партії щодо прискорення темпів науково-технічного прогресу, впровадження досягнень науки у виробництво, соціального розвитку виробничими колективами та ін.

Я. С. Калакура привертає увагу науковців до необхідності продовження обговорення питання про визначення поняття «культурно-технічний рівень», але сам не дає чіткого розкриття змісту цього поняття.

В останніх розділах розглядаються праці про діяльність партійних організацій в галузі культурного будівництва в республіці, зміцнення дружби і братерського співробітництва народів СРСР.

Монографія Я. С. Калакури має деякі загальні та часткові недоліки. Автору не вдалося в ряді місць подолати описовість викладу. До книги включено ряд незначних праць і не включено дисер-

гації вчених-істориків з даної проблеми.

У багатьох розділах автор показав, що нового вніс той чи інший дослідник, поєднує з окремих питань. Однак він недостатньо розкрив дію об'єктивних закономірностей розвитку наукової історичної думки. Недоліком роботи є й те, що автор при розгляді окремих проблем історіографії не в повній мірі використав партійні документи. Автор мав виявити більше наукової принциповості при розгляді ок-

ремих праць, які піддавалися критиці, та ін.

Я. С. Калакура провів значну роботу по систематизації історіографічної літератури по основних напрямках діяльності Комуністичної партії. Однак оскільки період, якому присвячено дослідження, ще не завершений, ми сподіваємось, що автор продовжатиме роботу над цією важливою темою.

В. О. Романцов (Київ)

Д. А. Коваленко.

**ЛЕНИН И СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЕ
ПРЕОБРАЗОВАНИЯ
В ПРОМЫШЛЕННОСТИ
СОВЕТСКОЙ РОССИИ 1917—1920 гг.,
изд-во «Мысль», М., 1976, 386 с.**

Успішнення промислового виробництва, здійснене робітничим класом у 1917—1920 рр. під керівництвом Комуністичної партії, відіграло вирішальну роль у створенні соціалістичного укладу в економіці Країни Рад. Соціалістичні перетворення у промисловості мали надзвичайно важливе значення для зміцнення Радянської влади і забезпечення перемоги трудящих мас над силами внутрішньої контрреволюції та іноземної воєнної інтервенції.

Вивченню цієї проблеми присвячені численні праці радянських істориків та економістів. Проте досі ще не було спеціальних узагальнюючих видань, в яких розкривалася б роль В. І. Леніна у соціалістичних перетвореннях у промисловості протягом всього періоду 1917—1920 рр. Рецензована праця є в цілому вдалою спробою заповнити цю прогалину.

Монографія Д. О. Коваленка написана на основі вивчення невичерпної лєнінської теоретичної спадщини, партійних документів, опублікованих і архівних джерел, узагальнення значної за обсягом спеціальної літератури.

У рецензованій монографії дається глибокий виклад лєнінських оцінок основних етапів соціалістичних перетворень у промисловості в 1917—1920 рр., приділяється певна увага джерелознавчому аналізу ряду лєнінських праць і декретів. Автор переконливо показує, що у діяльності В. І. Леніна, рішеннях партії і Рад з народногосподарських питань поєднувалися теоретична розробка нових проблем соціалістичного будівництва з практичним здійсненням економічної політики Радянської держави. Як відомо, у Жовтневу революцію російський пролетаріат увійшов озброєний детальною програмою економічних і соціальних перетворень. В. І. Ленін

наголошував, що в Росії склалися найбільш сприятливі об'єктивні і суб'єктивні передумови для взяття влади пролетаріатом з метою переходу до соціалістичного способу виробництва. Д. О. Коваленко, зокрема, зосереджує увагу на тих лєнінських працях, в яких обґрунтовувалася необхідність здійснення робітничим класом ряду революційних заходів у галузі економіки, викривались антимарксистські твердження меншовиків про нездорість Росії для соціалізму.

Аналізуючи ряд документальних матеріалів, автор розкриває особистий вклад В. І. Леніна в розробку конкретних форм і методів соціалістичних перетворень у промисловості. Так, на прикладі підготовки «Положення про робітничий контроль» показано, як лєнінські ідеї, спрямовані на створення нових виробничих відносин, реалізувались у законодавчих актах молодого Країни Рад, що забезпечували неухильний розвиток ініціативи мас, їх участь у соціалістичному будівництві.

Значний інтерес становить аналіз першого етапу соціалістичних перетворень у промисловості, який увійшов в історію під назвою «червоногвардійської» атаки на капітал. Використовуючи підрахунки динаміки успішнення промисловості у 1917—1918 рр., проведені радянськими дослідниками протягом останніх років, автор робить висновок про його порівняно невисокі темпи. У книзі правильно підкреслюється, що в основу націоналізації підприємств на той час були покладені не «каральні» заходи проти капіталістів, а її економічна доцільність, піклування Радянської влади про долю виробництва.

Під час «червоногвардійської» атаки на капітал поряд з розв'язанням завдань приборкання експлуататорів партія під керівництвом В. І. Леніна проводила велику організаційну роботу щодо оформлення централізованого управління народним господарством. У рецензованій праці на конкретних прикладах розкривається роль В. І. Леніна у створенні ВРНГ, обласних і місцевих раднаргоспів, що спиралися у своїй діяльності на активну підтримку масових організацій пролетаріату. При цьому автор широко аналізує праці радянських

істориків, пов'язані з досліджуваною проблемою, часто посилається на встановлені ними факти, розглядає їх концепції, нерідко переконливо полемізує з ними. Значне місце у монографії займає висвітлення питань про націоналізацію найважливіших галузей великої промисловості. Автор цілком слушно наголошує, що під час мирного перепочинку партія більшовиків перенесла центр ваги своєї діяльності у галузі економіки з безпосередньої експропріації капіталістів на організацію і зміцнення нових органів управління, на піднесення трудової дисципліни і продуктивності праці. Комуністична партія, керована В. І. Леніним, повела рішучу боротьбу проти дрібнобуржуазних партій меншовиків, есерів, а також «лівих комуністів» з корінних питань соціалістичних перетворень. У зв'язку з цим автор розглядає працю В. І. Леніна «Чергові завдання Радянської влади» та інші ленінські твори, в яких був розроблений план створення основ соціалістичної економіки, конкретизувалися програмні положення про шляхи і методи соціалістичного будівництва. Обґрунтованим і незаперечним є висновок Д. О. Коваленка про те, що і в цей період націоналізація промисловості не припинялася, а здійснювалася планомірно й організовано.

Значну увагу в монографії приділено декретові Раднаркому від 28 червня 1918 р. про націоналізацію основних галузей промисловості, зокрема, ґрунтовно розглянуто зовнішні і внутрішні обставини, за яких було прийнято цей важливий документ. Його поява, наголошує автор, стала можливою в результаті успішного здійснення робітничого контролю, націоналізації окремих підприємств і цілих галузей.

Значний інтерес викликає матеріал про перші кроки використання державного капіталізму в Радянській країні (наприкінці 1917 р.— на початку 1918 р.). Автор наводить ряд цікавих фактів про організацію змішаних підприємств з участю приватного і державного капіталу, надання концесій іноземним підприємцям тощо. Спираючись на ленінські положення, Д. О. Кова-

ленко показує, що використання державного капіталізму було компромісним кроком з боку пролетарської держави, який дав можливість певною мірою боротися з господарською розрухою, полегшити перехід до соціалістичних форм господарювання.

Заслуговує на увагу висвітлення вжитих керівними радянськими органами і особисто В. І. Леніним заходів, спрямованих на вдосконалення системи управління промисловістю. Як показано у книзі, організація управління в період громадянської війни проходила в обстановці гострої боротьби з місництвом, анархо-синдикалістськими тенденціями, з прибічниками т. зв. демократичного централізму, що виступали проти єдиноначальності, проповідуючи необмежену колегіальність. Автор наводить важливі факти про всезростаючу участь кадрових робітників в управлінні, підкреслює, що це було одним з головних завдань партії в процесі налагодження господарського життя країни.

Змістовна монографія Д. О. Коваленка не позбавлена, проте, й деяких огріхів. Не можна погодитися з назвою третього розділу книги — «Завершення націоналізації промисловості», — який охоплює період з липня 1918 р. по 1920 р. включно. Таке формулювання може викликати неправильне уявлення про те, що основний процес націоналізації відбувся з жовтня 1917 р. по липень 1918 р. Тим часом у цей період, як переконливо показано і в рецензованій книзі, усупільнення приватних підприємств тільки почалося, і з березня 1918 р. центр ваги був перенесений на організацію обліку виробництва, упорядкування справ у націоналізованих підприємствах. На нашу думку, соціалістичним перетворенням з липня 1918 р., коли почалася масова націоналізація, слід було б приділити більше уваги.

В цілому ж рецензована монографія написана на високому науковому рівні, вона є вагомим вкладом в історіографію соціалістичних перетворень у нашій країні.

Ю. І. Терещенко (Київ)

БОРЦЯМ ЖОВТНЯ. ПАМ'ЯТНИКИ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ СЛАВИ НА УКРАЇНІ.

Фотоальбом, вид-во «Мистецтво»,
К., 1977

В ювілейний рік 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції — головної події ХХ століття — книжкова полиця радянських читачів поповнилася рядом важливих праць, присвячених цій знаменній події. Це, зокрема, твори В. І. Леніна, до-

кументи Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу, праці Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва, книги з історії Великої Жовтня, а також з історії революційних, бойових і трудових подвигів радянського народу за 60 переможних років. Серед ювілейної літератури є немало праць, в яких розповідається про самовідданий захист трудящими Країни Рад завоювань соціалістичної революції від навали об'єднаних сил внутрішньої і зовніш-

ньої контрреволюції, міжнародної імперіалістичної реакції.

Чимало безприкладних сторінок вписали у героїчний літопис нашої Батьківщини в роки громадянської війни робітники і селяни України. Багато борців країни віддали своє життя за торжество ідей соціалізму, за збереження першої в світі диктатури пролетаріату. Радянські люди свято шанують і зберігають все, що пов'язане з їх іменами. Зокрема, у постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції» від 31 січня 1977 р. вказується на необхідність «всенародно вшанувати світлу пам'ять борців, які полягли за справу Жовтня»¹.

Монументальне увічнення пам'яті героїв, які прославилися в революційних битвах, почалося з перших днів встановлення Радянської влади. У квітні 1918 р. В. І. Ленін підписав декрет Ради Народних Комісарів «Про пам'ятники Республіки». З того часу тільки в Українській РСР споруджено понад 800 пам'ятників, які є гордістю нашої радянської, соціалістичної культури. Вони знаходяться під охороною держави і символізують пам'ять про тих, хто віддав життя за владу Рад, за збереження завоювань Великого Жовтня.

Значну роботу в цьому напрямі, зокрема, проводить Українське товариство охорони пам'ятників історії та культури. У фотоальбомі «Борцям Жовтня», підготовленому Товариством і присвяченому 60-річчю Великого Жовтня, вміщено найвизначніші пам'ятники, споруджені в республіці на честь видатних діячів Комуністичної партії і Радянської держави, воєначальників, героїв боротьби за встановлення Радянської влади на Україні і громадянської війни та ін. У всій величї постають монументи, обеліски, пам'ятники, що були споруджені в різні роки в містах і селах Української РСР. Серед них — 5 пам'ятників В. І. Леніну (в Києві, Харкові, Запоріжжі, Севастополі та м. Антрацит Ворошиловградської області), 44 — видатним діячам Комуністичної партії і держави, соратникам В. І. Леніна. Це, зокрема, пам'ятники Я. М. Свердлову, С. М. Кірову, Г. К. Орджонікідзе, М. І. Калініну, Ф. Е. Дзержинському, М. В. Фрунзе, К. Е. Ворошилову, О. Д. Цюрупі, Г. І. Петровському, Артему (Ф. А. Сергєєву), М. О. Скрипнику, В. П. Затонському, Д. З. Мануйльському, В. Я. Чубарю, С. В. Косіору та ін. Назавжди увічніні у монументах імена героїв громадянської війни — воєначальників Червоної Армії — С. М. Будьонного, В. О. Антонова-Овсієнка, М. І. Подвойського, В. К. Блюхера, Ю. М. Коцюбинського, В. М. Примакова, П. Ю. Дибенка, М. О. Щорса, М. Г. Кро-

пів'янського, В. Н. Боженка, І. Ф. Федька та ін.

Незабутні сторінки героїчного літопису подій Жовтневої революції та громадянської війни відтворені у численних монументах, стелах, пам'ятниках, меморіальних комплексах, яких у фотоальбомі вміщено 40. Перед читачами ніби оживають далекі дні героїчних жовтневих боїв арсенальців, вінницького жовтневого збройного повстання у 1917 р., січневого збройного повстання київських робітників і революційних солдатів гарнізону в 1918 р., всеукраїнського страйку залізничників 1918 р., героїчної оборони Луганська в 1919 р. та штурму Перекопу.

Ряд фотографій представляють пам'ятники, споруджені на честь славного бойового шляху частин Червоної Армії, визначних операцій і незабутніх подвигів її командирів та червоноармійців. Це, насамперед, пам'ятник російським братам — курсантам Петроградсько-Московської зведеної бригади, що полягли в боях з врангелівцями влітку 1920 р. за визволення м. Оріхова Запорізької області (встановлено у 1924 р.). Славний шлях боротьби і перемог на фронтах громадянської війни пройшли Перша Кінна армія, 1-й Старобільський полк, 9-а стрілецька дивізія, героїчний екіпаж бронепойзда «Тарашанець», подвиги яких засвідчені у хвилюючих монументах.

Окрему групу у фотоальбомі становлять пам'ятники, присвячені героїчній боротьбі трудящих міст Києва, Харкова, Дніпропетровська, Донецька, Ворошиловграда, Одеси, Миколаєва, Лисичанська, Нової Каховки, Очакова, с. Біловодська Ворошиловградської області та ін.

Чимало пам'ятників і обелісків вшановують пам'ять загиблих героїв — членів уряду Радянської Соціалістичної Республіки Таврії, членів Першої Бердянської Ради та комунарів Катеринославщини, які повстали проти австро-німецьких окупантів.

Символом героїчної боротьби київського пролетаріату і революційних солдатів гарнізону, які двічі піднімалися на збройне повстання, стала бойова гармата, встановлена на постаменті на площі Січневого повстання. Трудящі Дніпропетровська увічнили пам'ять робітників міста і його захисників, встановивши на запасній колії бронеплатформу часів громадянської війни.

Тисячі стежок пролягли до пам'ятника «Легендарна тачанка», що піднявся серед розложистого степу на місці героїчних боїв під Каховкою. Цей пам'ятник став справді легендарним символом героїчної боротьби трудящих за справу Великого Жовтня.

Про допомогу, що її подавали інтернаціоналісти у боротьбі за встановлення і зміцнення Радянської влади на Україні, розповідають пам'ятники Жанні Лябурб в Одесі, Мате Залці (Лукачу) в с. Білики Полтавської області та Олеко Дундичу в Ровно.

¹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 31.

Справжньою окрасою фотоальбому є фотознімки монументів — на честь проголошення Радянської влади на Україні, встановленого в Харкові у 1975 р., та спорудженого до 60-річчя Великого Жовтня в 1977 р. у м. Києві.

Загалом це видання є важливим джерелом вивчення історії втілення в життя ленінських ідей монументальної пропаганди в Українській РСР, героїчних подвигів нашого народу в роки Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни.

На жаль, автори не подали переліку зміщених у фотоальбомі знімків, що утруднює користування ним, не дає можливості охопити весь комплекс фотоматеріалів, тим більше, що його складачі не виробили певної схеми щодо подання фотознімків (про це нічого не сказано й у передмові).

Хотілося б звернути увагу і на те, що в такому популярному виданні, розрахованому на масового читача (тираж 10 тис. примірників), слід було б уважніше підійти до анотацій пам'ятників, в яких подекуди трапляються неточності, окремі помилки. Так, автори відносять встановлення Радянської влади в Донецьку (Юзівка) чомусь на січень 1918 р., у той час як це відбулося 17 листопада 1917 р. (на превеликий жаль, відсутність нумерації сторінок у фотоальбомі не дозволяє дати посилання. Див.: пам'ятник борцям за Радянську владу — м. Донецьк).

В анотації на пам'ятник борцям Жовтневої революції (м. Харків) автори пишуть, що в ніч на 9 (22) грудня 1917 р. червоноармійські частини роззброїли контрреволюційне військо Центральної ради, хоча відомо, що такі частини створювалися на Україні тільки після декрету від 20 січня 1918 р. про організацію Червоної Армії. По-перше, тут мова повинна була йти про червоногвардійські загони. По-друге, слід писати про роззброєння не війська Центральної ради, а українізованого полку харківського гарнізону.

Неточно також вказані дати в анотації до пам'ятника борцям за Радянську владу в м. Одесі. Не зовсім вірно подано анотацію до пам'ятника героям громадянської війни в м. Нова Каховка Херсонської області. А в анотації до погруддя В. О. Антонову-Овсієнку в Чернігові автори чомусь називають його наркомом військових справ України, хоч він ніколи не займав цієї по-

сади. Народним комісаром у військових справах України був М. І. Подвойський.

Є неточність і в анотації до пам'ятника «Легендарна тачанка», де сказано, що Каховський плацдарм перешкоджав врангелівцям з'єднатися з білополяками. На час створення плацдарму (в ніч з 5 на 6 серпня 1920 р.) інтервенти буржуазної Польщі вже були вигнані за межі України. Невірно також зазначають автори, що у січні 1918 р. В. М. Примаков організував Червоне козацтво (див.: пам'ятник В. М. Примакову). Рішення Народного секретаріату про створення Червоного козацтва було прийнято у грудні 1917 р.

Не точно висловили свою думку автори і в анотації про пам'ятник В. К. Блюхеру. «У 1918 році командував дивізією в боях проти Колчака і Врангеля». Адже це різні періоди, різні роки — 1918 р. і 1920 р., і навряд чи варто було так об'єднувати.

В окремих анотаціях упущено важливі моменти з біографії героїв. Наприклад, нічого не сказано про те, що О. Д. Цюрупу вів значну революційну роботу в Херсоні, був агентом ленінської газети «Искра» і багато зробив для згуртування соціал-демократичних сил півдня України навколо «Искры». Слід було б зазначити, що І. Ф. Федько брав активну участь у встановленні Радянської влади в Феодосії, згадати про революційну діяльність М. Г. Кропив'янского на Південно-Західному фронті і в боротьбі за встановлення влади Рад, що І. А. Чигрин — активний учасник боротьби за встановлення Радянської влади в Миколаєві, зазначити дату загибелі Олеко Дундича під Ровно та ін.

Сподіваємось, що нове видання — це тільки початок важливої справи, адже в фотоальбомі представлена лише десята частина монументального багатства Української РСР. Великим надбанням громадськості республіки було б видання фундаментальної праці, до якої ввійшли б усі роботи радянських скульпторів, архітекторів, художників і висвітлювалась історія створення пам'ятників на території України. Така синтетична праця документальної фоторозповіді про здійснення ленінського плану монументальної пропаганди мала б велике значення у патріотичному вихованні молодого покоління.

Є. П. Шаталіна (Київ),

О. Й. Щусь (Київ)

М. Н. Лещенко.

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО

В РЕВОЛЮЦІЇ 1905—1907 рр.,

*вид-во «Наукова думка»,
К., 1977, 362 с.*

В. І. Ленін надавав великого значення вивченню досвіду першої російської революції і сам був неперевершеним її дослідником. Керуючись ленінськими настановами, спираючись на праці вождя, радянська історична наука досягла значних успіхів у справі вивчення даної проблеми. Немало зроблено також і у висвітленні питань революції 1905—1907 рр. на Україні. Однак багато ще залишається і недослідженого. Насамперед це стосується розкриття особливостей аграрних відносин в українському селі в окремих районах, революційної діяльності більшовиків на селі, кількісної характеристики розмаху руху, аналізу його за формами і видами боротьби, діяльності революційних селянських комітетів, організацій Селянської спілки, процесу вивільнення селянства з-під впливу буржуазних і дрібнобуржуазних партій, залучення його на бік робітничого класу та інші важливі питання.

Досі ще немає єдиної думки щодо трактування й оцінки тих чи інших проявів класової боротьби, а також методики дослідження. Чимало науковців, наприклад, дотримуються так званого «лікстративного» методу. Ще більша розбіжність існує в методиці обчислення кількості селянських виступів. Деякі автори беруть за одиницю своїх підрахунків повіті і губернії, інші — села чи маєтки без обліку чисельності населення в них, треті — виступи селян з урахованням і кількості сіл, охоплених заворушенням, і населення в них. Деякі суперечності наявні і в підсумкових даних про селянські виступи, які пояснюються, з одного боку, неоднаковим ступенем використання окремими дослідниками друкованих і архівних джерел, а з другого — застосуванням різної методики аналізу селянського руху за формами боротьби.

Необхідність, актуальність глибокого і всебічного висвітлення аграрних відносин та класової боротьби на селі в роки першої російської революції зумовлюються також і тим, що сучасні буржуазні історики всіляко намагаються перекутити їх характер і зміст, применшити роль і значення революції 1905—1907 рр., її вплив на розгортання революційного руху в країнах Заходу і Сходу, водночас вони силкуються звеличити діяльність дрібнобуржуазних націоналістичних партій (РУП, УСДРП та ін.).

У зв'язку з цим привертає увагу книга М. Н. Лещенка — відомого українського радянського історика, який понад тридцять років досліджує аграрні відносини і класову боротьбу в українському селі в пореформену добу. Найголовнішою цінністю цієї праці є її документальність. Крім

друкованих, автор вивчив величезну кількість джерел з архівів нашої республіки, а також Москви і Ленінграда. З ряду питань проведено фронтальне дослідження цих джерел із застосуванням статистичного способу за науковою методикою, схваленою більшістю істориків-аграрників нашої країни, що дало можливість одержати найбільш повні і вірогідні дані і зробити важливі висновки. Одночасно з обчисленням кількості селянських виступів, які є основною одиницею обліку, автор підрахував кількість сіл та повітів, охоплених рухом, чисельність сільського населення, яке брало участь у ньому.

Для рецензованої книги характерним є новизна постановки питань. Досліджуючи соціально-економічні передумови революції, ґрунтуючись на головних висновках своїх попередніх праць і монографій інших істориків, М. Н. Лещенко наводить нові матеріали. Додаткове вивчення багатьох вірогідних джерел дало змогу автору зробити висновок, що в результаті реформи 1861 р. понад 220 тис. ревільських душ були обезземелені, а більш як 1600 тис. селян, або понад 61%, одержали наділи від 1 до 3 десятин, що лише в Катеринославській, Харківській, Херсонській і Таврійській губерніях поміщики переселили на гірші землі 266 сіл. Ці та інші дані грабіжницького характеру реформи, наведені автором, підтверджують слова В. І. Леніна про те, що «1861 рік породив 1905 рік».

Змістовно, з уведенням у науковий обіг великої кількості нових матеріалів, висвітлено в монографії процес розвитку капіталізму в сільському господарстві, показано зміни, які сталися під його впливом у землеволодінні та землекористуванні, розкрито глибокі соціальні процеси, що відбулися в українському селі в пореформену добу, зокрема, розшарування селянства. За даними автора, на початок XX ст. на Україні кількість сільськогосподарських робітників зросла до 1,8 млн. чол. І саме вони, як вірно показано в книзі, читали газети, розповідали селянам про події в містах, роз'яснювали їм значення політичних вимог, були застрільниками і найактивнішими учасниками селянських заворушень.

Докладно в рецензованій праці розглядаються програми і тактика різних буржуазних і дрібнобуржуазних партій, правильно підкреслюється, що єдиною революційною партією, яка мала чітку програму своєї діяльності, неухильно і послідовно відстоювала інтереси робітничого класу і трудового селянства, була партія більшовиків, очолювана В. І. Леніним. Автор загострив увагу на тому, що Володимир Ілліч надавав виняткового значення пробудженню серед селянських мас непохитної і рішучої революційності, без якої не могло бути перемоги.

У книзі переконливо показано, як більшовики, використовуючи найменші можли-

вості, протягом усього часу революції 1905—1907 рр. виховували селян у дусі лєнінських настанов, допомагали їм визволитися з-під впливу буржуазних і дрібнобуржуазних націоналістичних партій. За підрахунками автора, лише протягом 1905 року в Таврійській губернії було зареєстровано 29, Чернігівській — 75, Подільській — 85 і в Київській — 140 випадків розповсюдження соціал-демократичної літератури серед селян.

На високому науково-теоретичному рівні проаналізовано революційні події в українському селі в 1905—1907 рр. — з урахуванням розмаху, форм і методів боротьби. Автор підкреслює, що найбільш рішучу і послідовну позицію в боротьбі проти поміщиків займали сільськогосподарські робітники та селянська біднота — найреволюційніша частина селянства, яка починала розуміти, що ліквідація численних феодалних пережитків у землеробстві можлива лише за умов одностайності і рішучості робітників і селян у боротьбі проти царя і поміщиків, за знищення кріпосницько-самодержавного ладу.

Вперше в українській історіографії автор докладно розповів про організацію Селянської спілки, її роботу на селі.

М. Н. Лещенко показав, що революція на Україні пройшла через ті ж етапи, що і в усій Росії, і революційні події тут були складовою частиною російської революції. Величезний фактичний матеріал монографії про спільну боротьбу трудящих Росії і України в період революції спростовує брехливі буржуазно-націоналістичні «теорії» про нібито «безкласовість» української нації, про «єдиний потік» у розвитку її культури, відірваність процесу історичного розвитку України від Росії.

У четвертому розділі розглядаються такі важливі питання, як ставлення українського селянства до аграрної політики царського уряду, боротьба навколо аграрного питання в I і II Державних думах, зростання революційної свідомості і розвиток політичних форм боротьби селянства в 1906—1907 рр. та ін. Переважно на новознайдених архівних матеріалах розповідається про революційну діяльність більшовиків в українському селі в період спаду революції. За даними, що їх наводять М. Н. Лещенко, в межах українських губерній поміщицько-жандармськими органами було зареєстровано у 1906—1907 рр. понад 250 випадків поширення соціал-демократичної літератури.

Значним вкладом автора у вивчення даної проблеми є підсумкові дані. За його підрахунками, протягом трьох років першої російської революції на Україні відбулося 6802 селянських виступи, якими було охоплено 10 684 села з населенням понад 13 млн. чол. Найширшого розмаху селянський рух набув у губерніях Правобережжя України, де класові суперечності в силу малоземелля основної маси селянства були особливо глибокими. Інтенсив-

ному розвитку селянського руху в цьому районі сприяла наявність тут багатих революційних традицій, початок яким був покладений з часів Коліївщини. За даними автора, протягом 1905—1907 рр. на Правобережжі України відбулося 3924 селянських виступи, або 57,7% їх загальної кількості. Ними тут було охоплено 4536 сіл з населенням близько 7,3 млн. чол. Якщо взяти до уваги попередні праці М. Н. Лещенка, присвячені класовій боротьбі в українському селі в 1861—1904 рр., що узагальнюють і всебічно аналізують ще близько 6,1 тис. селянських виступів, то можна все зроблене ним характеризувати як значний вклад в історичну науку.

Найпоширенішою формою боротьби народних мас України проти гнобителів під час першої російської революції були страйки, які становили 40,4% загальної кількості селянських виступів періоду революції. Це, відзначає М. Н. Лещенко, пояснювалося відносно вищим рівнем розвитку капіталізму на Україні, ніж в інших районах країни. Друге місце за питомою вагою посідали заворушення, що супроводжувалися захопленням їх учасниками поміщицьких угідь, масовими порубками лісів та іншими формами безпосередньої боротьби селян за землю. Такі виступи становили одну сьому частину, а політичні вимоги і форми боротьби проявилися у 886 заворушеннях, або в 13 процентах від загальної кількості.

Рецензована праця містить багато інших дуже важливих узагальнюючих даних. В ній, зокрема, сказано про те, що царськими посіпаками було заарештовано й ув'язнено понад 40 тис. організаторів і активних учасників селянського руху на Україні. У 212 випадках царські війська застосували зброю, у тому числі й артилерію проти селян. Було вбито 253 і поранено понад 1040 чоловік, сотні селянських ватажків військово-польовим судом засуджено до страти.

Рецензована праця не позбавлена окремих недоліків. Зокрема, дещо декларативно в ній говориться про політичне безправ'я і національне гноблення, недостатньо висвітлено національно-визвольний рух на Україні, який так тісно переплітався з рухом аграрним. Розповідаючи про другу соціальну війну на селі, треба було б сказати, в яких губерніях і чому вона набирала особливої гостроти (наприклад, Чернігівська губернія). Бажано б навести підсумкові дані боротьби сільської бідноти з куркульством. Праця тільки виграла б, якби вона містила іменний та географічний показники.

Однак названі недоліки не знижують високого наукового рівня праці, яка по-новому характеризує найголовніші аспекти соціально-економічних передумов революції, аграрне питання в ній, розмах і характер класової боротьби в українському селі в 1905—1907 рр.

Л. В. Олійник (Київ)

Władysław A. Serczyk.

IWAN IV GROZNY,

Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk,
„Ossolineum”, 1977, 179 s.

Владислав А. Серчик.

ИВАН IV ГРОЗНИЙ,

Вроцлав — Варшава — Краків — Гданськ,
Вид-во «Оссолінеум», 1977, 179 с.

Важко знайти у вітчизняній історіографії більш дискусійну постать, ніж російський цар Іван IV, більше відомий як Іван Грозний (роки правління — 1547—1584). Корифеї історичної науки дожовтневого періоду, від М. М. Карамзіна до В. И. Ключевського, беззастережно засуджували жорстокого тирана-синовбивцю, а дехто з них вважав його внутрішню і зовнішню політику позбавленою не те що послідовності і цілеспрямованості, а навіть і сенсу. Вже у радянський час, у 20-і—40-і роки, робились спроби переглянути таку сувору оцінку. Автори цих спроб (Р. Ю. Віппер, І. І. Смирнов, С. В. Бахрушин) заходили так далеко, що виправдовували криваві ексцеси правління Грозного, виходячи з прагматичних міркувань про кінцеву корисність діяльності царя, яка, на їх думку, сприяла зміцненню абсолютної монархії та централізації Російської держави.

У післявоєнний період радянські вчені відкинули обидві версії як такі, що не відповідають принципам класового підходу до історичних явищ і осіб, а також не вкладаються у рамки свідчень усього комплексу джерел. У створених на засадах марксистсько-ленінської методології працях В. Д. Корольюка, О. О. Зиміна, Р. Г. Скриннікова та інших дослідників подається всебічний образ Івана Васильовича, з урахуванням як негативних, так і позитивних аспектів його царювання.

І все ж таки досьогодні серед більшості вчених немає єдності в поглядах стосовно багатьох питань, пов'язаних як із самою особою Івана IV, так і з його державною діяльністю. Через це кожна нова праця про Грозного сприймається з великою увагою не лише фахівцями, а й широкими колами читачів, які прагнуть знайти в них відповідь на дискусійні питання. Зрозуміло тому, який інтерес викликає нова книжка відомого польського історика Владислава Серчика «Іван IV Грозний».

В. Серчик не вперше виступає у нелегкому жанрі наукової історичної біографії. Його перу належать праці «Петро I Великий» (1973 р.) та «Катерина II» (1975 р.). Широка ерудиція автора, прекрасне знання історичних джерел та наукової літератури, популярна в кращому розумінні цього слова форма викладу матеріалу — все це забезпечило успіх обох книжок В. Серчика у масового читача і схвальні оцінки вчених, у тому числі й ра-

дянських дослідників історії Росії XVI ст.

Останнім часом у нашій країні створюється дедалі більше життєписів історичних осіб. Швидко стали раритетами монографії відомих істориків В. Т. Пашута «Олександр Невський» (М., 1975), Р. Г. Скриннікова «Іван Грозний» (М., 1975), М. І. Павленко «Петро Перший» (М., 1976). Як відомо, марксистська історична наука керується положенням про вирішальну роль народних мас в історичному процесі. При цьому не применшується значення й окремих осіб у ньому. Згадаймо відомі слова В. І. Леніна: «...Ідея історичної необхідності зовсім не підриває ролі особи в історії: історія вся складається саме з дій осіб, що безперечно являють собою діячів»¹.

Рецензована праця, з нашого погляду, є новим кроком уперед на шляху відтворення образів російських державних діячів доби феодалізму. Стиль цієї книжки можна визначити як науково-художній. Вона написана надзвичайно легко, весь час тримає читача в напруженні. В. Серчик майстерно будує композицію своєї книжки, не спинаючись перед порушенням хронологічної послідовності викладу.

Перед істориком, що взявся написати наукову біографію Івана Грозного, серед інших неминуче постають два основні питання: 1) оцінка соціальної доцільності опричинни 2) загальна характеристика діяльності царя Івана IV у плані її сприяння (чи заважання) розвитку Російської держави. Не уникає їх і В. Серчик. Подивимось, отже, як він розв'язує їх.

У четвертому спеціально присвяченому цим питанням розділі книжки В. Серчик упевнено малює докладні картини створення і діяльності опричного корпусу Івана IV, не уникає розгляду історично достовірних численних терористичних актів цих «государевих слуг» (масові страти у Новгороді, Пскові тощо). Дуже лаконічно аналізує автор соціальну спрямованість опричинни. Цьому складному явищу він дає неоднозначну оцінку. На думку Серчика, опричинна передбачала зміцнення центральної влади, хоча після неї й залишилось чимало феодальних інституцій, що заважали централізації, — інакше кажучи, цей захід не повністю досяг мети. Водночас В. Серчик зауважує, що «політика терору» призвела до занепаду економіки і зниження обороноздатності Російської держави (стор. 165). Однак ми не знайшли у книжці прямої відповіді на головне питання: чи була чіткою соціальною метою опричинни, тобто, проти кого вона була спрямована (великих феодалів, удільних князів і бояр чи проти інших верств населення)?

Тим часом у працях радянських істориків останнього двадцятиріччя доведено, що опричинна не могла дати бажаного для

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 1, стор. 148.

Івана IV соціального ефекту. Об'єктивно вона дещо сприяла подоланню залишків феодальної роздробленості, але її позитивні наслідки багато в чому поступались перед негативними. «Опричина,— пише О. О. Зимін, — насамперед болісно позначилася на російському селянинові, якому довелося на собі виносити і новий багатовартісний військово-адміністративний апарат, і тягар нескінченних війн, і несподівані повороти суворих репресій Івана IV»². А Р. Г. Скринніков додає до цього, що «опричинний терор не лише послабив вплив боярської аристократії, він завдавав великої шкоди дворянству, духовенству, вищій приказній бюрократії. З політичної точки зору терор проти цих верств і угруповань був повним безглуздом... Опричинні погроми деморалізували життя суспільства»³.

Реформи державного апарату і війська, проведені урядом Грозного, В. Серчик оцінює як систему заходів, що в цілому відповідала інтересам дворянства і потребам розвитку держави. І в цьому він солідаризується з висновками праць названих вище радянських вчених. Слушно, як нам здається, польський історик наголошує на компромісному характерові реформ, які не ліквідували феодальних порядків і звичаїв.

При всьому цьому В. Серчик залишається прихильником дещо архаїчного погляду на Івана IV як на особу, що послідовно, з юних літ, проводила політику обмеження боярської опозиції, боролася за абсолютизацію царської влади і великою мірою досягла мети. Автор віддає належне дипломатичним талантам Грозного, справедливо вважаючи, що вони переважали його воєнні здібності. На питання, чи досяг Іван Васильович мети посилення Російської держави, В. Серчик дає нечітку відповідь. Він визнає, що через тривалі війни і внутрішній безлад цар залишив Росію напівзруйнованою, політика монарха не була послідовною, що ним часто приймалися невмотивовані рішення. Та при всіх негативних рисах правління Івана IV, підсумовує В. Серчик, цар полегшив розв'язання проблеми, що стояла перед його наступниками,— створення сильної централізованої держави.

З таким висновком ми не можемо погодитись. Іван Грозний, попри всі його ін-

дивідуальні здібності, аж ніяк не належав до історичних осіб, що йшли в ногу з розвитком суспільного прогресу. Як писав Р. Г. Скринніков, «криваве безладдя терору позбавило життя безліч людей. Погроми супроводжувались руйнуванням продуктивних сил»⁴. Жорстокі методи правління Івана IV не посилювали, а послабили Російську державу. Є підстави вважати, що польсько-шведська інтервенція початку XVII ст. була закономірним наслідком царювання Грозного.

Слід зауважити, що В. Серчик приділяє замало уваги становищу народних мас у роки правління Івана Васильовича. А це є головним фактором при оцінці діяльності будь-якого правителя. Часом автор описує жорстокості царського режиму зовсім безпристрасно. Так, розповідаючи про безчинства опричників, він «заспокоює» читача словами, що в багатьох країнах Європи становище було не кращим. В. Серчик дещо принижує роль і значення Росії в дипломатичних стосунках XVI ст., її міжнародний авторитет і військову міць (стор. 6, 22, 122 та ін.). Але навіть наведені автором факти, зокрема бажання великої частини польської шляхти бачити своїм королем Івана IV, який міг би захистити Річ Посполиту від нападів татар і турків (стор. 129), спростовують подібні твердження. Про військову могутність Російської держави свідчать і відзначене автором настійне намагання папської курії залучити її до антитурецької коаліції (стор. 140 та ін.).

Залишається зробити кілька дрібніших зауважень. Даремно В. Серчик сумнівається в ефективності впливу творів Пересвєтова на діяльність Грозного (стор. 26), доведеного радянськими істориками. Не варто було занадто довіряти запискам німця-опричника Г. Штадена (стор. 54—56), кримінального злочинця і політичного авантюриста, який чинив насильства над росіянами і не розумів їхнього життя. Помилково є авторська оцінка діяльності Дмитра Вишневецького, який начебто «загородив татарам шлях на Дніпрі, укріпивши острів Хортицю» (стор. 107). Вишневецький збудував замок на Хортиці не стільки з метою боротьби проти татарських нападів, скільки для підкорення козацтва.

Висловлені зауваження не можуть знизити в цілому позитивної оцінки, на яку заслуговує рецензована книжка.

М. Ф. Котляр (Київ)

² А. А. Зимін. Опричина Івана Грозного, М., 1964, стор. 428.

³ Р. Г. Скринніков. Иван Грозный, М., 1975, стор. 191, 194.

⁴ Р. Г. Скринніков. Назв. праця, стор. 195.

В. В. Павленко.
СОЛИДАРНОСТЬ ТРУДЯЩИХСЯ
УКРАИНСКОЙ ССР
С РЕВОЛЮЦИОННОЙ БОРЬБОЙ
РАБОЧИХ И КРЕСТЬЯН БОЛГАРИИ.
 1923—1934 гг.,
 изд-во «Наукова думка»,
 К., 1977, 140 с.

Останнім часом значно посилилась увага радянських і зарубіжних дослідників до проблем інтернаціональних революційних зв'язків і, зокрема, солідарності трудящих Країни Рад з міжнародним революційним і національно-визвольним рухом. Одному з маловивчених, але дуже важливих і цікавих питань цієї теми й присвячена рецензована праця.

У процесі підготовки монографії В. В. Павленко використала широке коло джерел: фонди центральних, республіканських та обласних архівів, матеріали преси, спогади. Умілий їх аналіз дав можливість автору створити цікаву і змістовну книгу.

Праця складається з двох розділів. У першому розділі висвітлюються такі питання: боротьба болгарських робітників і селян проти фашистського режиму, моральна та матеріальна підтримка трудящими Радянської України революційних борців Болгарії, шефські зв'язки модрівців УРСР з болгарськими політв'язнями, загальнонародний рух на захист Г. Димитрова під час Лейпцигського процесу. Другий розділ присвячено братерській підтримці трудящими Української РСР політичних емігрантів з Болгарії. Зокрема, розглядаються зв'язки Комуністичної партії та Радянського уряду в цій справі, сприяння в одержанні освіти, створення умов для творчого зростання представників культурної громадськості з середовища політемігрантів. У цьому ж розділі дуже коротко, очевидно, з тієї причини, що вже є спеціальна монографія¹, розглядається участь болгарських політемігрантів у будівництві соціалізму.

Структура монографії в цілому не викликає заперечень. Завдяки їй обґрунтовано виділяються і з'ясовуються зміст та головні форми морально-політичної підтримки та матеріальної допомоги революційним борцям Болгарії, зокрема політв'язням та політемігрантам. Водночас автор не зовсім чітко визначає напрями і форми руху солідарності (стор. 127). В. В. Павленко має рацію, розглядаючи підтримку трудящими УРСР болгарського народу на фоні та в тісному зв'язку із загальносоюзним рухом солідарності. Однак, аналізуючи цей рух у масштабі всієї країни, автор мало уваги звертає на участь у ньому українських робітників, се-

лян та інтелігенції. Інколи в книзі трапляються порушення послідовності викладу матеріалу. Так, порушивши питання про діяльність організації МОДР (стор. 46—50), В. В. Павленко переходить далі до участі профспілок у русі солідарності з болгарськими робітниками та селянами (стор. 51—55), а потім знову повертається до роботи МОДР (стор. 55—59).

У рецензованій книзі наведено численні факти морально-політичної й матеріальної підтримки, яку подавали трудящі УРСР болгарському народові у його боротьбі проти фашистської диктатури. Особливо це стосується періоду з 1926 р., коли в Болгарії прийшов до влади другий уряд фашистської партії — Демократичного зговору (попередній період частково вже висвітлювався іншими дослідниками²). Демагогічні заяви нового уряду, підкреслює В. В. Павленко, не послабили пильності міжнародного пролетаріату, рух солідарності радянської громадськості продовжував зростати. Це положення підкріплюється численними фактами, які свідчать про активні виступи українських трудящих проти судових розправ з революціонерами Болгарії, про солідарність із страйкарями особливо наприкінці 20-х — на початку 30-х років. Автор звертає увагу на те, що ця допомога відіграла велику роль, вона надихала болгарських трудящих на дальшу боротьбу і водночас була школою політичного загартування для радянських людей (стор. 61).

На наш погляд, одним з найбільших досягнень автора є аналіз шефства над політичними в'язнями Болгарії — питання, яке в радянській історіографії докладно розглянуто вперше. У книзі показано, як розвивався цей рух. У 1926 р. організації МОДР УРСР шефували над в'язнями п'яти, а в 1934 р. — одинадцятью тюрем Болгарії (стор. 62). Великий інтерес викликає розповідь про літування радянських людей з болгарськими політв'язнями, про братерські зв'язки, які склалися між трудящими Полтавщини і політв'язнями Плевена та допомогою сім'ям болгарських революціонерів.

Хоч міжнародний рух солідарності з героїчною боротьбою Г. Димитрова проти фашизму під час Лейпцигського процесу і участь у ньому радянського народу вже досліджувалися радянськими істориками³, заслуга В. В. Павленко полягає в тому, що вона вперше систематизовано роз-

² Ш. Файзієв. Відгуки на Україні на Вересневе антифашистське повстання 1923 р. в Болгарії. — «УІЖ», 1966, № 2; та ін.

³ Ці праці аналізуються автором рецензованої монографії в докладному історіографічному огляді (стор. 6—12). Але, на жаль, там чомусь не згадується стаття А. І. Авруса «МОДР і Лейпцигський процес», яка була надрукована в журналі «Вопросы истории» (1975, № 1).

¹ М. Дихан. Болгари-політемігранти у соціалістичному будівництві на Україні в 1924—1929 рр., К., 1973.

повіла про розвиток цього руху на Україні, зокрема, про теплий прийом мужнього комуніста в Радянському Союзі, про його дружні зв'язки з робітниками Донбасу, Харкова, Дніпропетровська, колгоспниками Кіровоградщини та інших областей.

Наведені в книзі матеріали свідчать про масовість руху солідарності трудящих Радянської України з антифашистською боротьбою в Болгарії протягом усього досліджуваного періоду. Автор дослідила різноманітні дійові форми цього руху, показала його значення для революційної боротьби в Болгарії, для трудящих Радянської України і дальшого зміцнення братерської дружби між народами обох країн.

Однак слід висловити й кілька критичних зауважень. Крім структурних огріхів, про які вже йшлося вище, в монографії є окремі недостатньо аргументовані положення, неточності, помилкові твердження. Так, другу хронологічну рамку праці — 1934 р. — автор обґрунтовує тим, що в зазначеному році було встановлено дипломатичні відносини між СРСР і Болгарією (стор. 12). А про значення, яке мав цей дуже важливий акт для розвитку руху солідарності, у книзі не сказано, і тому завершення аналізу подіями 1934 р. залишається до певної міри невиправданим. Ряд помилок і неточностей є, зокрема, у параграфі, присвяченому боротьбі болгарських робітників і селян проти фашизму. Страйк тютюнників у 1929 р. не

мав загального характеру, як це стверджує автор (стор. 23). Неправильно В. В. Павленко пов'язує нове піднесення революційної боротьби трудящих Болгарії лише з періодом економічної кризи 1929—1934 рр. (стор. 25). Фактично ж воно почалося ще в роки часткової стабілізації капіталізму. Не можна погодитися й з тим, що уряд Ляпчева, який змінив уряд Цанкова на початку 1926 р., «продовжував політичний курс колишнього уряду» (стор. 47). Внутрішні та міжнародні події змусили Ляпчева змінити політику, зокрема дозволити легальне існування класових робітничих організацій — Робітничої партії, Робітничої молодіжної спілки, Незалежних профспілок, хоча влада й залишалася крайньо реакційною. Є окремі недоліки і в науковому апараті праці. Так, збірник статей «Жовтнева революція і болгаро-радянська дружба» автор чомусь називає узагальнюючою колективною працею (стор. 8). В. В. Павленко, посилаючись на наукові журнали та збірники, не вказує назв статей та їх авторів (стор. 39, 49, 54, 58, 65 та ін.).

Але ці недоліки мають другорядний характер, вони не стосуються головної лінії авторського аналізу. В цілому В. В. Павленко створила цікаву працю, яка розкриває ще одну важливу сторінку історії братерської дружби між народами Болгарії й Радянського Союзу.

Г. Й. Чернявський (Харків)

Хроніка та інформація

ВІДКРИТТЯ МЕМОРІАЛЬНОЇ КВАРТИРИ-МУЗЕЮ СІМ'Ї УЛЬЯНОВИХ У КИЄВІ

Ще задовго до відкриття в столиці України квартири-музею сім'ї Ульянових дирекція Київського філіалу Центрального музею В. І. Леніна надіслала в різні міста країни листи з проханням подати допомогу в створенні її експозиції. Активну участь в організації меморіальної квартири взяли, зокрема, наукові співробітники Центрального музею В. І. Леніна, його Ульяновського і Ленінградського філіалів, «Кабінету і квартири В. І. Леніна в Кремлі», а також працівники будинків-музеїв В. І. Леніна в Казані, Куйбишеві та деяких інших містах нашої країни.

Напередодні 60-річчя встановлення Радянської влади на Україні, 21 грудня 1977 р. у Києві, в будинку по вулиці Ульянових, 12, відбулося відкриття меморіальної квартири-музею Ульянових. На будинку встановлено бронзову дошку із зображенням трьох жінок і написом: «В цьому будинку в 1903—1904 роках у квартирі № 14 перебували мати Володимира Ілліча Леніна — Марія Олександрівна і його сестри Анна Іллінічна і Марія Іллінічна Ульянови».

У мітингу, присвяченому відкриттю квартири-музею, взяли участь ветерани партії, учасники Великої Жовтневої соціалістичної революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєн, представники партійних, радянських і громадських організацій, молодь. Серед почесних гостей була делегація Краківського комітету Польської об'єднаної робітничої партії.

Мітинг відкрив член Політбюро ЦК Компартії України, перший секретар Київського міськкому партії О. П. Ботвин. На мітингу виступили член КПРС з 1919 р. С. І. Табишева, токарь, Герой Соціалістичної Праці Л. Ф. Дроздов, секретар правління Спілки журналістів УРСР О. І. Ситник, студентка Київського держуніверситету ім. Т. Г. Шевченка Катерина Овсієнко. Тепло зустріли присутні виступ дочки Дмитра Ілліча Ульянова — Ольги Дмитрівни Ульянової, нині доцента Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова.

За дорученням ЦК Компартії України і уряду республіки О. П. Ботвин офіційно відкрив квартиру-музей Ульянових і запро-

сив присутніх оглянути експозицію. До меморіальної дошки було покладено квіти. В ритуальному залі відбулася урочиста піонерська лінійка.

На першому поверсі будинку відкрито дитячу бібліотеку імені сім'ї Ульянових Московського району м. Києва, а також розгорнуто виставку картин народного художника УРСР Г. Г. Чернявського на тему «Ульянови на Україні».

Музей являє собою два експозиційні зали і меморіальну квартиру з трьох маленьких кімнат, у яких жила сім'я Ульянових. Документи першого залу розповідають про II з'їзд РСДРП, на якому було прийнято Програму і Статут партії, обрано її керівні органи, створено партію нового типу — більшовицьку. Тут експонуються фотокопії рукописів окремих ленинських праць, зокрема, «Розповідь про II з'їзд РСДРП», «Чому я вийшов з редакції «Іскры» та ін.

Увагу відвідувачів привертають фотографії членів Російського бюро ЦК РСДРП на чолі з Г. М. Кржижановським, яке знаходилось на той час у Києві.

У серпні 1903 р. до Києва прибув Дмитро Ілліч, а в жовтні того ж року — Марія Іллінічна й Анна Іллінічна разом з матір'ю Марією Олександрівною. Ульянови відразу ж включилися у підпільну революційну діяльність, про що розповідає експозиція другого залу. Восени 1903 р., працюючи в секретаріаті ЦК РСДРП, М. І. Ульянова вела листування з місцевими комітетами і закордонними центрами більшовиків, повідомляла їх про найважливіші партійні справи. В листах за кордон Марія Іллінічна інформувала В. І. Леніна про стан справ у Російському бюро і в місцевих комітетах. Аналогічну роботу вела й Анна Іллінічна. Д. І. Ульянов зустрічався на київських конспіративних квартирах з товаришами, які прибували з інших міст країни, забезпечував їх адресами явок, документами, політичною літературою.

У напруженій боротьбі з меншовиками більшовики поступово відвойовували у них один місцевий комітет за одним. Вже в грудні 1903 р. Марія Іллінічна повідомила Володимиру Іллічу Леніну, що Саратовський, Катеринославський, Воронеж-

кий, Ризький і Одеський комітети підтримали рішення II з'їзду РСДРП, засудили поведінку меншовиків.

Жандарми стежили за кожним кроком членів сім'ї Ульянових. Так, лише за три місяці поліція 127 разів відмітила пересування Марії Іллінічнї по місту, її зустрічі з людьми, які приїздили на квартиру.

На одному із стендів експонується донесення начальника київського охоронного відділення директорів департаменту поліції, в якому говорилося про необхідність ліквідації «керівної групи» революціонерів, у числі яких були брат і сестри В. І. Леніна. А в ніч з 1 на 2 січня 1904 р. у Києві було проведено 600 обшуків і заарештовано 167 чол., у тому числі й Дмитра, Анну і Марію Ульянових.

Згодом В. І. Ленін писав:

«Дорога мамусю! Добре, що ти почуваш себе трохи спокійнішою, аби тільки були здорові наші арештанти. Тепер багато арештів, то їх, може, забрали за компанію...»¹.

Не маючи явних доказів, поліція змушена була звільнити з тюрми в червні 1904 р. Марію Іллінічну, в липні — Анну Іллінічну, а в листопаді того ж року — й

Дмитра Ілліча. Після цього вони виїхали з Києва.

Особливо велике враження справляє на відвідувачів меморіальна квартира Ульянових. Три невеличких кімнати займала сім'я. Нині вони зберігають той самий вигляд, що й у 1903—1904 рр.: ретельно відновлено кожну рисочку, пов'язану з перебуванням Ульянових у Києві. Навіть вдалося знайти піаніно фірми «Трессельд» (на такому любили грати Ульянови). Білий самовар тульської роботи і кавомолку, що експонуються в одній з кімнат, надіслала з Москви дочка Дмитра Ілліча Ульянова — Ольга Дмитрівна. Скриню, що мандрувала по країні разом з Ульяновими, коробку для шляп та інші експонати надіслали працівники музею «Кабінет і квартира В. І. Леніна в Кремлі».

Близько 140 предметів відновлюють обстановку, домашню атмосферу цієї прекрасної, мужньої і героїчної сім'ї, про яку М. М. Ессен писала: «Яка це чудова була сім'я! Зв'язана величезною взаємною любов'ю, спільністю інтересів, вона підпорядковувала раз назавжди своє життя, свої інтереси справі партії, справі революції...»².

О. С. Хабло (Київ)

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 55, стор. 226.

² Спогади про В. І. Леніна в п'яти томах, т. 2, К., 1969, стор. 126.

ВІДЗНАЧЕННЯ 100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Г. І. ПЕТРОВСЬКОГО

3 лютого 1978 р. в Інституті історії партії при ЦК Компартії України — філіалі Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС відбулися збори, присвячені 100-річчю з дня народження видатного діяча Комуністичної партії і Радянської держави, учня і соратника В. І. Леніна — Григорія Івановича Петровського, життя і діяльність якого є зразком беззавітної відданості справі революції, справі будівництва комунізму. На зборах були присутні ветерани партії, науковці-історики, викладачі Вищої партійної школи при ЦК Компартії України, працівники Київського філіалу музею В. І. Леніна. Збори відкрив заст. директора інституту, д-р істор. наук Ю. В. Бабко.

З доповіддю про життя і діяльність Г. І. Петровського виступив директор Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, чл.-кор. АН УРСР В. І. Юрчук.

Життєвий шлях Григорія Івановича Петровського, відзначив доповідач, невіддільний від історії нашої партії, в рядах якої об'єдналися найбільш мужні, беззавітно віддані справі народу сини. До славної когорти безстрашних рицарів революції, які на чолі з В. І. Леніним йшли на штурм старого світу, героїчно прокладали шлях у світле майбутнє, належав і Г. І. Петровський.

Життя і діяльність полум'яного більшовика-ленінця якнайтісніше пов'язані з Україною. Григорій Іванович народився в Харкові 3 лютого 1878 р. Його трудово-біографія розпочалася, коли йому було лише одинадцять років. В шістнадцять років юнак почав працювати на Брянському металургійному заводі в Катеринославі. Перебуваючи в гущі революційного робітничого класу, він ідейно загартовувався і мужнів. Його шлях професійного революціонера розпочався, коли він став членом катеринославського «Союзу бо-

ротьби за визволення робітничого класу».

В буремні роки першої російської буржуазно-демократичної революції Г. І. Петровський був серед тих, хто піднімав робітників на боротьбу проти самодержавства, хто очолював робітничий форпост Катеринослава — «Чечелівську республіку».

Після поразки революції Г. І. Петровському довелося переховуватися за кордоном, у Німеччині. Повернувшись у Росію в 1906 р., він знову поринув у революційну боротьбу. Робітники Катеринослава обрали самовідданого борця за народну справу депутатом IV Державної думи. Його активна діяльність разом з іншими робітничими депутатами у Думі стала славною сторінкою в історії нашої партії.

У 1917 р. Г. І. Петровський був у вирі революційних подій у Катеринославі і Донбасі. Після перемоги Жовтневої революції, 17 листопада 1917 р., Григорія Івановича було призначено народним комісаром внутрішніх справ при Радянському уряді, очолюваному В. І. Ленінім.

Навесні 1919 р. за рекомендацією ЦК РКП(б) Г. І. Петровського було направлено на Україну, до Харкова. У березні 1919 р. на III Всеукраїнському з'їзді Рад його обрано головою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВУЦВК). Майже 20 років Г. І. Петровський очолював вищий законодавчий орган республіки. На цьому високому посту з особливою силою розкрилися його риси як політичного діяча нового, ленінського типу, беззавітно відданого справі Комуністичної партії, полум'яного трибуна-пропагандиста, організатора мас, поборника дружби народів, справжнього інтернаціоналіста. Діапазон партійної, державної і громадсько-політичної діяльності Григорія Івановича був надзвичайно широкий, з його ім'ям пов'язані корінні перетворення в нашій республіці. Йому довелося багато працювати також як члену Політбюро ЦК Компартії України, члену ЦК, а згодом і кандидату у члени Політбюро ЦК ВКП(б). Поряд з цим він був головою всеукраїнських товариств по організації допомоги дітям, по ліквідації неписьменності, приділяв багато часу роботі в центральній комісії неможливих селян.

За активну участь Г. І. Петровського здійснювалося радянське будівництво в республіці, вдосконалювалася діяльність місцевих органів влади, широкі маси трудящих залучалися до управління державними, громадськими справами і виробництвом. Григорій Іванович був одним з тих, хто закладав перший камінь у фундамент Дніпрогесу, очолював комітет сприяння його будівництву. Він приділяв ба-

гато уваги спорудженню Харківського тракторного заводу. Неослабне піклування Г. І. Петровський виявляв розвиткові науки, культури, мистецтва в Українській РСР. Він вніс значний вклад у зміцнення і розширення радянської демократії, у розвиток радянського законодавства. З його діяльністю пов'язана розробка кодексів про працю, освіту, землекористування, комунальне господарство та ін.

Разом з М. І. Калініним, О. Г. Червяковим, Н. Н. Нарімановим та іншими політичними діячами Г. І. Петровський від імені українського народу підписав Договір про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, прийнятий I з'їздом Рад СРСР 30 грудня 1922 р. Протягом багатьох років Г. І. Петровський працював як один з голів Центрального Виконавчого Комітету СРСР.

Григорій Іванович був непримиренним до всього, що гальмувало наш рух уперед. Він рішуче виступав проти троцькістів, правих капітулянтів, українських буржуазних націоналістів.

Понад 60 років свого життя Г. І. Петровський віддав справі революції. Він був прикладом самовідданого служіння народові, ленінській партії, справі побудови комунізму. Життя і діяльність Г. І. Петровського, підкреслив наприкінці своєї доповіді В. І. Юрчук, назавжди залишаться для радянських людей надихаючим прикладом.

Спогадами про Всеукраїнського старосту поділилися також ветерани партії М. В. Калиновський і В. І. Кисельов.

* * *

Відзначенню 100-річчя з дня народження Г. І. Петровського були присвячені збори представників партійних, радянських і громадських організацій, а також колективів трудящих Києва. Збори відкрив член Політбюро ЦК Компартії України, перший секретар Київського міськкому партії О. П. Ботвин.

З доповіддю про життя і діяльність Г. І. Петровського виступив голова Київського виконкому міської Ради народних депутатів В. О. Гусев.

* * *

Урочисті збори представників партійних, радянських і громадських організацій міста та області, присвячені знаменній даті, відбулися і в Дніпропетровську. З доповіддю про життєвий шлях відомого революціонера виступив перший секретар обкому партії Є. В. Качаловський.

В. П. Булкина (Київ)

VIII ВСЕСОЮЗНА КОНФЕРЕНЦІЯ ІСТОРИКІВ-СЛАВІСТІВ

1—4 лютого 1978 р. у Донецьку на базі університету відбулася VIII Всесоюзна конференція істориків-славистів, присвячена 60-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції і 100-річчю визволення балканських народів від ігa Османської імперії. У роботі конференції взяли участь 230 істориків-славистів з 82 назначальних закладів і наукових установ 51 міста нашої країни, а також проф. Лодзінського університету (ПНР) Владислав Бортновський і ст. наук. співроб. Інституту історії Болгарської Академії наук Крумка Шарова.

Вступним словом конференцію відкрив голова оргкомітету, ректор Донецького університету, проф. Г. Я. Пономаренко.

На першому пленарному засіданні з доповідями виступили секретар Донецького обкому Компартії України, д-р істор. наук Г. П. Єрхов — «60 років Великої Жовтня і соціально-економічні перетворення в Донецькій області»; ст. наук. співроб. Інституту слов'язнавства і балканістики АН СРСР, д-р істор. наук О. Я. Манусевич — «Великий Жовтень і його роль в історії народів Центральної і Південно-Східної Європи»; директор Інституту економіки промисловості АН УРСР, чл.-кор. АН УРСР М. Г. Чумаченко — «Економічна інтеграція — основа співробітництва соціалістичних країн»; заст. директора Інституту слов'язнавства і балканістики АН СРСР, д-р істор. наук В. М. Виноградов — «Російсько-турецька війна 1877—1878 рр. і визволення балканських народів від османського ігa»; зав. відділом Інституту історії АН УРСР, чл.-кор. АН УРСР І. М. Мельнікова — «Розвиток досліджень з історії європейських соціалістичних країн в Академії наук і вузах УРСР»; зав. кафедрою історії південних і західних слов'ян Московського університету, проф. В. Г. Карасьов — «Курс історії південних і західних слов'ян у системі університетської освіти». Від імені зарубіжних істориків учасників конференції привітав проф. Владислав Бортновський.

Після пленарного засідання конференція продовжувала роботу у восьми секціях. На першій секції — «Великий Жовтень і проблеми історії слов'янських народів у міжвоєнний період» — було заслухано й обговорено 6 доповідей і 35 повідомлень. Цікаву і змістовну доповідь на тему: «Великий Жовтень, крах європейських реакційних монархій і створення незалежних слов'янських держав» виголосив д-р істор. наук І. М. Кулинич (Інститут історії АН УРСР). Канд. істор. наук В. П. Колесник (Луцький педагогічний інститут) у доповіді, підготовленій разом з д-ром істор. наук П. М. Калениченком (Інститут історії АН УРСР), охарактеризу-

вав значення Великої Жовтня для відновлення польської державності в 1918 р. Розробці національного питання Комуністичною партією Польщі присвятив своє повідомлення д-р філос. наук О. С. Клевченя (Білоруський університет). Про участь польських інтернаціоналістів у боротьбі за встановлення Радянської влади говорили у своїх виступах проф. К. І. Позняков (Дніпропетровський металургійний інститут) і доц. І. І. Беляєвич (Львівський університет). В. О. Нерод (Інститут історії АН УРСР) охарактеризував інтернаціональні зв'язки трудящих Радянської України і Польщі в 1929—1933 рр., С. В. Кушинська (Київський педагогічний інститут) — шефство трудящих Радянської України над польськими політ'в'язнями в 1933—1938 рр., а канд. істор. наук В. П. Чугайов (Інститут суспільних наук АН УРСР) — боротьбу трудящих Польщі проти наступу фашизму напередодні другої світової війни (1933—1939 рр.).

Впливу Великої Жовтневої соціалістичної революції на революційний робітничий рух у Чехословаччині в 1920—1930 рр. присвятили спільну доповідь проф. І. М. Гранчак (Ужгородський університет) та доц. С. Ю. Прунця (Ужгородський відділ Інституту історії АН УРСР), В. А. Жулкевський (Київський університет) — формам і методам підривної діяльності німецького фашизму проти Чехословаччини напередодні Мюнхена, П. Н. Служенко (Київський університет) — боротьбі чеського і словацького народів проти капітулянтської політики буржуазії в період Мюнхена. Проф. Г. Й. Чернявський (Харківський інститут культури) виступив з доповіддю про антифашистський рух у Болгарії в 1923—1944 рр., проф. Д. Б. Мельцер (Білоруський університет) охарактеризував радянсько-болгарські відносини в перші роки монархо-фашистської диктатури.

Про вплив Великої Жовтня на активізацію діяльності болгарських тісних соціалістів у 1917—1919 рр. розповів О. В. Крапівін (Донецький університет). Діяльності БКП у 20—30-х роках присвятили свої виступи проф. В. Г. Дядькін (Північно-Осетинський університет), В. Ф. Ширяєва (Харківський інститут культури) та Х. Оймагов (Таджицький університет). На діяльності болгарської політичної еміграції в Одесі в 20-х роках зупинився у своєму виступі проф. М. Д. Дихан (Одеський інститут народного господарства). Про підтримку Країною Рад Угорської і Словацької соціалістичних республік (1919 р.) говорив доц. А. Ф. Бондар (Донецький університет). Є. М. Стуканов (Донецький університет) у своєму повідомленні розпо-

вів про взаємодопомогу трудящих Донбасу і пролетаріату слов'янських країн у 20—30-х роках.

У другій секції — «Будівництво соціалізму в зарубіжних слов'янських країнах» — було заслухано й обговорено 3 доповіді та 21 повідомлення. З доповідями виступили: проф. С. Є. Крапивенський (Волгоградський сільськогосподарський інститут) — «Ленінська теорія соціалістичної революції і досвід слов'янських країн», доц. В. М. Белановський (Ленінградський університет) — «Ленінські принципи будівництва розвинутого соціалістичного суспільства в Болгарії» та доц. В. В. Сухарев (Інститут історії партії при ЦК Компартії України) — «Структурні зміни в складі робітничого класу Чехословаччини в період будівництва основ соціалізму». Питанням соціальної структури робітничого класу НРБ у сучасній болгарській історіографії присвятила своє повідомлення доц. В. І. Владимірська (Московський університет). Про формування соціалістичного робітничого класу в ПНР говорили проф. О. М. Швидак (Житомирський педагогічний інститут) і Є. І. Франчук (Луцький педагогічний інститут), про дві тенденції в аграрній політиці ПОРП у 1948—1955 рр. — Ю. О. Поляков (Донецький обком Компартії України). Доц. А. І. Черній (Ровенський педагогічний інститут) виступив з повідомленням на тему: «Буржуазна фальсифікація політики соціалістичної індустріалізації БКП в 1946—1959 рр.». На питаннях ідеологічної роботи БКП на етапі будівництва розвинутого соціалістичного суспільства зупинився К. І. Савицький (Одеська вища партійна школа). Про використання БКП революційних традицій болгарського визвольного руху у виховній роботі серед трудящих у 1944—1948 рр. говорив доц. М. І. Ледньов (Харківський політехнічний інститут).

На третій секції — «Співробітництво соціалістичних країн у будівництві соціалізму» — було заслухано й обговорено 4 доповіді та 22 повідомлення. З доповідями виступили проф. А. Ф. Кізченко (Київський університет) — «Етапи розвитку, суть і характер соціалістичних міжнародних відносин», проф. Г. М. Попов спільно з В. В. Бойком (Харківський університет) та С. Ю. Лукашем (Український заочний політехнічний інститут) — «Розвиток співробітництва радянського і болгарського народів у галузі народної освіти (1944—1947 рр.)», доц. М. І. Турівненко (Донецький університет) — «Слов'янські комітети СРСР і НРБ та їх роль у розвитку радянсько-болгарського співробітництва (1944—1948 рр.)».

У повідомленнях доц. Є. І. Крихтіна, Г. М. Дроздової (Донецький університет), М. П. Парінова (Макиївський інженерно-будівельний інститут), О. В. Петрова (Луцький педагогічний інсти-

тут) та М. Д. Римші (Вінницький педагогічний інститут) розкривалися питання економічного та науково-технічного співробітництва СРСР із слов'янськими країнами. Про обмін виробничим досвідом трудящих УРСР і НРБ в 50—70-х роках розповіли у спільному повідомленні доц. Л. А. Якименко (Донецький університет) і А. М. Маковська (Донецький політехнічний інститут). Ідеологічне співробітництво КПРС і КПЧ розкрив А. Н. Тельгарін (Карагандинський університет). Роль радянських та чехословацьких профспілок у зміцненні співробітництва між СРСР і Чехословаччиною в 1945—1947 рр. охарактеризувала С. І. Міряєва (Ужгородський відділ Інституту історії АН УРСР). Про вклад молодіжних організацій СРСР і ЧСР, ПНР і НРБ у зміцнення співробітництва між країнами соціалістичної співдружності говорили Р. М. Постоловський (Київський педагогічний інститут), К. В. Балабанов (Донецький обком ЛКСМУ), М. Г. Станчев (Харківський авіаційний інститут). Історіографічний огляд питання радянсько-польського співробітництва в галузі науки і вищої освіти зробила Л. Д. Чекаленко (Інститут філософії АН УРСР).

На четвертій секції — «Перемога над фашизмом і встановлення народно-демократичного ладу в зарубіжних слов'янських країнах» — було заслухано й обговорено 2 доповіді та 28 повідомлень.

З доповідями виступили канд. істор. наук Л. Я. Гібіанський (Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР) — «Досвід Великого Жовтня і характерні риси революцій 40-х років у країнах Центральної і Південно-Східної Європи», доц. Ю. І. Макарь (Чернівецький університет) — «Історичні передумови встановлення народно-демократичного ладу в Польщі». З повідомленнями виступили канд. істор. наук Л. О. Любимський (Львівське вище військово-політичне училище), Л. П. Зашкільняк (Львівський університет), І. М. Мірошниченко (Львівський сільськогосподарський інститут), А. А. Шевчук (Львівський обком Компартії України), С. Є. Івашук, О. Р. Симоненко та Л. В. Ярош (Інститут суспільних наук АН УРСР), доц. М. Д. Куликівський (Луцький педагогічний інститут), М. А. Рудий (Запорізький педагогічний інститут), доц. С. Л. Каїров (Миколаївський педагогічний інститут), канд. істор. наук С. С. Паливода (Львівський політехнічний інститут) і канд. істор. наук А. О. Копилов (Кам'янець-Подільський педагогічний інститут).

Про вплив боротьби радянського народу проти німецьких окупантів на розвиток антифашистського руху в слов'янських країнах у роки другої світової війни говорив доц. І. Я. Омеляненко (Донецький університет), про участь слов'ян-

ських організацій США в русі солідарності з СРСР у роки Великої Вітчизняної війни (1941—1943 рр.) — Л. Є. Леонтьєва (Донецький університет).

На засіданнях п'ятої секції — «Робітничий і демократичний рух в останній третині XIX — на початку XX ст.» — було заслухано і обговорено 3 доповіді та 10 повідомлень. 3 доповідями виступили: проф. А. К. Мартиненко (Київський університет) — «Підтримка Болгарії Росією в боротьбі за зміцнення державного суверенітету після визволення», доц. С. Ш. Грінберг (Донецький університет) — «Російсько-болгарські економічні зв'язки в 80-х роках XIX ст.», канд. істор. наук С. М. Фалькович (Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР) — «Проблема російсько-польського революційного союзу і польський молодіжний рух у 1907—1914 рр.». 3 повідомленнями виступили доц. Л. Ю. Волькович (Львівський торговельно-економічний інститут), доц. П. М. Серпенінов (Львівський педагогічний інститут), О. П. Чижев (Харківський педагогічний інститут), В. М. Морозко (Запорізький педагогічний інститут) та О. С. Позіна (Київський інститут культури).

На шостій секції — «Національно-визвольний рух слов'янських народів (кінець XVIII — 70-ті роки XIX ст.)» — було заслухано й обговорено 5 доповідей і 18 повідомлень. Південнослов'янська проблематика висвітлювалася в доповідях проф. М. М. Яковлева (Куйбишевський педагогічний інститут) — «Допомога Росії в становленні болгарської державності», доц. В. П. Чорнія (Львівський університет) — «Політика турецького уряду в Болгарії після придушення Квітневого повстання 1876 р.» та повідомленнях Д. Ф. Поплико (Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР) — «Боснійсько-герцеговинське повстання і російсько-турецька війна 1877—1878 рр.», А. Ф. Мельничук та В. Т. Полека (Івано-Франківський педагогічний інститут) — «Визвольна боротьба південнослов'янських народів і прогресивні дії української культури» та ін.

Західнослов'янська тематика прозвучала в доповідях істориків Ленінградського університету В. В. Кутявіна, С. М. Стецкевича, В. О. Якубського — «Співвідношення національних і соціальних моментів у польському визвольному русі кінця XVIII — першій половині XIX ст.», проф. І. О. Воронкова (Московський університет) — «Польсько-російські зв'язки в період повстання 1830—1831 рр.», д-р істор. наук І. І. Лещиловської (Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР) — «Ідейно-програмні аспекти слов'янських національно-визвольних рухів у Австрійській імперії в першій половині XIX ст.» та повідомленнях доц. Б. С. Попкова (Петрозаводський університет) — «Історіографія поль-

ського національно-визвольного руху 30-х років XIX ст.», Л. С. Кармазінова (Могильовський машинобудівний інститут) — «Ідейні зв'язки Г. Каменського з представниками передової суспільної думки Росії в першій половині XIX ст.», В. Є. Задорожного (Ужгородський університет) — «Економічні зв'язки західноукраїнських земель з Чехією в першій половині XIX ст.», Г. К. Кожоланка (Чернівецький університет) — «Торговельні зв'язки Буковини із західно- і південнослов'янськими землями в кінці XVIII — першій половині XIX ст.» та ін.

На сьомій секції — «Проблеми розвитку слов'янських народів в епоху феодалізму» — було заслухано й обговорено 6 доповідей та 17 повідомлень. 3 доповіддю про зв'язки України з народами Балкан у галузі образотворчого мистецтва в XVIII ст. виступив чл.-кор. АН УРСР Ф. П. Шевченко (Інститут історії АН УРСР). Проф. І. Г. Шульга (Вінницький педагогічний інститут) охарактеризував торговельні зв'язки Лівобережної України з Польщею в другій половині XIX ст., проф. М. М. Фрейденберг (Калінінський університет) — соціально-економічний розвиток південнослов'янських міст у XV—XVI ст., канд. істор. наук Є. П. Наумов (Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР) — динаміку феодального ладу в Сербії і Боснії в оцінці сучасної югославської історіографії, канд. істор. наук О. І. Рогов (Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР) — «Супрасль як один з центрів міжслов'янських культурних зв'язків у XIV—XVII ст.». На секції були відзначені повідомлення проф. В. М. Мельника (Запорізький педагогічний інститут) про політичну історію Болгарської держави наприкінці IX — на початку X ст., проф. П. П. Охрименка (Сумський педагогічний інститут) — про історію створення слов'янської азбуки, доц. Я. С. Мельничука (Івано-Франківський педагогічний інститут) — про стан вивчення соціально-економічної історії Польщі XVII ст. у сучасній польській історіографії, доц. В. О. Пірка (Донецький університет) — про ревізії як джерело для вивчення соціально-економічної історії Польщі наприкінці XVII — початку XVIII ст. та ін.

Восьма секція обговорила «Проблеми розвитку слов'янознавства». Тут було заслухано 4 доповіді та 16 повідомлень, серед яких слід виділити доповіді д-ра істор. наук В. А. Дьякова (Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР) — «Політичні ідеї слов'янської солідарності і розвиток слов'янознавства з кінця XVIII ст. до 1939 р.», проф. В. Г. Карасьова (Московський університет), В. Д. Королюка і Г. Є. Санчука (Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР) — «Академік В. І. Пічета (До 100-річчя з дня народження)», Б. М. Белупова (Москов-

ський університет) — «Болгарський національний рух і російське слов'янофілство», доц. А. Є. Москаленко (Московський університет) — «Історико-славистичні праці Ю. В. Готьє», повідомлення: І. О. Калоевої (ІНІСН АН СРСР) — «Російська академія та її роль у налагодженні наукових зв'язків із зарубіжними слов'янами (кінець XVIII — перша половина XIX ст.)», доц. Б. С. Шостаковича (Іркутський університет) — «Історіографія будівництва соціалізму в ПНР», В. З. Фрадкіна (Харківський інститут культури) — «Про вивчення славистичної спадщини Харківського історико-філологічного товариства», Ю. П. Шестакова (Чернівецький університет) — «Науково-теоретична спадщина К. Сверчевського» та ін.

На заключному пленарному засіданні було заслухано інформацію ст. наук. співроб. Інституту історії Болгарської Академії наук Крумки Шарової про доробок болгарських істориків, присвячений 100-річчю Квітневого повстання та визволенню Болгарії з-під ігн Османської імперії, звіти керівників секцій, а також ухва-

лено постанову VIII Всесоюзної наукової конференції істориків-славистів. Конференція звернулася до Інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР з проханням прискорити видання словника-довідника «Історики-слависти СССР», а також відновити видання періодичного збірника «Славянський архів».

Наступну конференцію істориків-славистів вирішено провести у вересні 1980 р. у м. Краснодарі на базі Кубанського університету, на якій будуть розглядатися актуальні питання радянського слов'янознавства. Учасники конференції тепло привітали доц. В. М. Белановського з 80-річчям з дня народження.

Із заключним словом виступив заст. голови оргкомітету, проф. І. О. Воронков (Московський університет).

Учасники конференції закликали всіх істориків-славистів своєю науковою, педагогічною і пропагандистською діяльністю внести гідний вклад у втілення в життя історичних рішень XXV з'їзду КПРС.

*В. О. Пірко (Донецьк),
М. І. Турівченко (Донецьк)*

ЗАСІДАННЯ НАУКОВОЇ РАДИ З ПРОБЛЕМИ «ІСТОРІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ», ПРИСВЯЧЕНЕ ІСТОРІОГРАФІЧНОМУ ФАКТУ

Вже стало доброю традицією проведення «історіографічних серед», які організовує у Москві Наукова рада з проблеми «Історія історичної науки» при Відділенні історії АН СРСР і які присвячуються актуальним методологічним питанням історіографії. Чергове засідання відбулося 1 лютого 1978 р. На ньому обговорювалася доповідь викладача Московського державного історико-архівного інституту В. І. Дурновцева «Про зміст поняття «історіографічний факт». В обговоренні взяли участь члени Наукової ради, а також провідні фахівці з історіографії.

Засідання відкривала голова Наукової ради акад. М. В. Нечкіна. У своїй доповіді В. І. Дурновцев коротко спинився на історії даного питання, відзначивши, зокрема, що вперше на поняття «історіографічний факт» звернула увагу М. В. Нечкіна в статті, опублікованій у першому випуску збірника «История и историки» (1965 р.). З розвитком історії історичної науки зростає інтерес до її понятійного апарату. Дослідники пропонували різні визначення поняття «історіографічний факт». Одні з них відносили до історіографічних фактів праці вченого, наукові рецензії, розробки краєзнавців тощо; інші вважали, що історіографічні факти — це наукове знання, авторські концепції.

Доповідач запропонував називати це поняття не історіографічним, а науково-історіографічним фактом, оскільки йдеться саме про наукове знання. При цьому він підкреслив, що не можна забувати про зв'язок історіографії з теоретичним джерелознавством, адже в історичних творах певною мірою відображені дані, що містяться в джерелах. Предмет історіографії визначає джерела цієї дисципліни. Наукове дослідження виступає джерелом історіографії. Треба розмежовувати джерела та посібники, але не слід перебільшувати відмінностей між ними. Доповідач виступив проти так званої «безбережної» історіографії, прихильники якої прагнуть враховувати всі без винятку історіографічні факти. У доповіді порушувалося питання і про необхідність вивчення поглядів на історію нефахівців — письменників, представників інших суспільних наук, історичних діячів.

Першим в обговоренні виступив В. Є. Іллєрицький (Московський державний історико-архівний інститут), який дав загальну позитивну оцінку доповіді. Він підкреслив, що В. І. Дурновцев добре узагальнив значну літературу про історіографічний факт і зробив цікаві висновки.

А. В. Санцевич (Інститут історії АН УРСР) відзначив важливість порушеної

доповідачем проблеми для історіографічних досліджень. При визначенні історіографічного факту слід, насамперед, виходити з предмета дослідження історії історичної науки. Тому до таких фактів поряд з творами вченого (зокрема, виступаючий підкреслив значення навіть чернеткових матеріалів) необхідно відносити й діяльність історичних установ, хід різних конференцій, сесій і т. д.

А. І. Зевелев (Інститут іноземних мов ім. М. Тореца) наголосив, що завдання радянської історіографії полягає не в нагородженні фактів, а в з'ясуванні їх ролі у розв'язанні певної наукової проблеми. Об'єктивні критерії наукового відбору фактів викладено у творах класиків марксизму-ленізму. Слід, насамперед, виділяти магістральні напрями розвитку історіографії. Еталоном щодо цього для істориків партії є багатотомна «История КПСС».

Констатувавши, що доповідь викликала значний інтерес, Г. Д. Алексеева (Інститут історії СРСР АН СРСР) спинилася на істотних відмінностях радянської та буржуазної історичної науки. Вона висловила думку, що при дослідженні питань, пов'язаних з історією історичної науки, вчений має справу: 1) з історіографічними фактами (творами); 2) з історичними фактами, що стосуються регулювання і організації науки, діяльності наукових центрів. Таким чином, історіографічний факт — це складне поняття.

А. М. Сахаров (МДУ) у своєму виступі порушив питання про співвідношення джерела і факту. Вивчення факту невіддільне від вивчення джерела. У ході дослідження певної теми висуваються ті чи інші теоретичні концепції, які є продуктом взаємодії ряду факторів: соціального замовлення, внутрішнього закономірного розвитку науки, рівня джерелознавства і т. д. Історіографічні факти бувають різноманітними. Останнім часом ширшим стало коло історіографічних досліджень, відповідно розширились і наші уявлення про історіографічний факт.

О. Ф. Степанський (Інститут історії СРСР АН СРСР) відзначив, що поняття історіографічного факту раніше тлумачилося досить вузько — переважно у плані історіографічних ідей. Серед назрілих проблем промовець назвав такі, як співвідношення археографічних та історіографічних фактів, класифікація історіографічних фактів.

Ю. Н. Городецький (Інститут історії СРСР АН СРСР) наголосив на тому, що історіографію (отже, й історіографічний факт) не можна відривати від історичної науки. Необхідно враховувати об'єктивний характер історіографічного факту. При цьому промовець застеріг від ігнорування певних історіографічних фактів, що об'єктивно існували, зокрема ворожих, буржуазних концепцій, які потребують ґрунтовної критики. Він запропонував своє визначення історіографічного факту. На його думку, це такий історичний факт, який зв'язаний з розвитком історичної науки.

С. О. Шмідт (Археографічна комісія АН СРСР) спинився на випадках збігу історіографічного факту з джерелом; зазначив, що слід вивчати як прогресивні, так і реакційні концепції; вказав на значний вклад кращих творів художньої літератури у реалістичне відображення історичної дійсності, а також підтримав пропозицію доповідача про необхідність називати історіографічні факти науково-історіографічними.

Підсумовуючи проведену на засіданні роботу, акад. М. В. Нечкіна зауважила, що в результаті обговорення дещо чіткіше викристалізувалося визначення історіографічного факту. В основному приєднавшись до формулювання, запропонованого Ю. Н. Городецьким, вона підкреслила, що поняття історичного факту є ширшим, ніж поняття історіографічного факту. До того ж слід мати на увазі, що навіть не пояснений нами історіографічний факт об'єктивно існує. Важливим явищем історіографічного характеру є концепція, якій так багато уваги було приділено на цьому засіданні. Вона зв'язана з певним історичним періодом, а тому є класовою. На наступну «історіографічну середу» акад. М. В. Нечкіна запропонувала винести питання про історіографічну ситуацію.

В. І. Дурновцев подякував учасникам обговорення його доповіді за висловлені побажання і приєднався до визначення історіографічного факту, зробленого Ю. Н. Городецьким.

«Історіографічні середи» становлять значний інтерес для історіографів усієї країни, тому бажано було б, щоб на ці засідання частіше запрошували вчених із союзних республік.

А. В. Чивець (Київ)

70-РІЧЧЯ ПРОФЕСОРА О. А. БОРОДИНА

18 лютого 1978 р. в актовому залі Київського ордена Леніна державного університету ім. Т. Г. Шевченка відбулося вшанування доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча науки УРСР, завідувачого кафедрою історії КПРС гуманітарних факультетів Київського державного університету Олексія Артемовича Бородіна з нагоди 70-річчя з дня його народження та 50-річчя наукової, педагогічної і громадсько-політичної діяльності. На засіданні з вступним словом виступив проректор університету, д-р істор. наук, проф. В. П. Горшков.

З доповіддю про життєвий і творчий шлях О. А. Бородіна виступив д-р істор. наук, проф. кафедри історії КПРС гуманітарних факультетів Г. Г. Письменний. О. А. Бородин народився в с. Піски на Полтавщині в родині селянина-бідняка. В 1930 р. вступив до лав ленинської партії. У 1936 р. після закінчення з відзнакою Комуністичного університету ім. Артема він викладав історію КПРС у ряді вузів Харкова, а пізніше — Києва. З вересня 1944 р. О. А. Бородин працює в Київському держуніверситеті, в якому пройшов шлях від старшого викладача до завідувачого кафедрою історії КПРС. У 1948 р. Олексій Артемович захистив кандидатську дисертацію. В 1951 р. йому було присвоєно вчене звання доцента, а в березні 1960 р. — професора. В 1967 р. О. А. Бородину присуджено вчений ступінь доктора історичних наук.

О. А. Бородин вніс значний вклад у розвиток історико-партійної науки в нашій республіці. Він — автор і співавтор понад 60 монографій, брошур, статей з актуальних проблем історії КПРС та історії Компартії України. Крім того, за редакцією О. А. Бородіна було опубліковано багато монографічних досліджень, учбових посібників, збірників наукових статей — загальним обсягом понад 700 друк. арк.

Проф. О. А. Бородин проводить активну науково-організаторську роботу. З 1960 р. він є головою Вченої ради по захисту докторських і кандидатських дисертацій із спеціальності «Історія КПРС» при КДУ. Великий особистий вклад вніс Олексій Ар-

темович у підготовку наукових і педагогічних кадрів. Здійснюючи безпосереднє наукове керівництво і консультування, він підготував понад 50 кандидатів і 10 докторів наук.

Заслуги О. А. Бородіна в розвитку історико-партійної науки, підготовці науково-педагогічних кадрів і спеціалістів для народного господарства відзначені орденом Трудового Червоного Прапора, Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР, а також присвоєнням звання заслуженого діяча науки УРСР.

На засіданні ювілярові було висловлено багато щирих поздоровлень і добрих побажань. Від колективу Інституту історії партії при ЦК Компартії України ювіляра тепло привітав директор інституту, чл. кор. АН УРСР В. І. Юрчук. Від колективу Інституту історії АН УРСР — заст. директора інституту, канд. екон. наук С. В. Кульчицький, від Міністерства освіти — зав. відділом учбових закладів, член колегії міністерства, канд. істор. наук, доц. В. І. Власенко. Від імені викладачів і студентів історичного факультету ювіляра поздоровив д-р істор. наук, зав. кафедрою нової та новітньої історії, проф. А. К. Мартиненко; від ф-ту міжнародних відносин — декан факультету, д-р істор. наук, проф. Г. М. Цветков; філософського — д-р філос. наук, проф. Є. Г. Федоренко. Олексія Артемовича гаряче привітали зав. кафедрою історії КПРС ВПШ при ЦК Компартії України, д-р істор. наук, проф. В. М. Орлов, зав. кафедрою історії КПРС природничих факультетів КДУ, д-р істор. наук, проф. М. М. Матвійчук, заст. директора ІПК при КДУ, канд. істор. наук доц. Б. І. Корольов, зав. кафедрою Київського інституту інженерів цивільної авіації, д-р істор. наук, проф. А. Ф. Вовчик, зав. кафедрою художнього інституту, проф. Б. П. Борцов та багато інших товаришів.

На ім'я ювіляра надійшли вітальні адреси та поздоровчі телеграми від партійних та державних органів, учбових закладів і установ Української РСР, а також інших республік нашої країни.

О. А. Спірін (Київ)

Художній редактор Б. В. Сушко
Технічний редактор Т. Р. Спекторова
Коректор П. О. Пляшков

Здано до набору 6.03.78. Підп. до друку 18.04.78. БФ 34731. Формат 70×108¹/₁₆. Вис. друк. Ум. друк. арк. 14,0. Обл.-вид. арк. 15,22. Тираж 5890 прим. Зам. К-36.

Видавництво «Наукова думка», 252601, Київ, МСП, Реліна, 3.
Друкарня видавництва «Київська правда», 252030, Київ-30, вул. Леніна, 19.

«УКРАИНСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ», № 4 (205), 1978. (На українському мові). Научний журнал Інституту історії Академії наук Української ССР, Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіала Інституту марксизма-ленінізму при ЦК КПРС. Основан в 1957 г. Виходить 12 раз в год. Адрес редакции: 252001, Киев-1, Кирова, 4. Типография издательства «Київська правда», 252030, Киев-30, ул. Ленина, 19.

ПОПРАВКА

У № 3 «Українського історичного журналу» за 1978 р. на стор. 147 у 1 рядку зверху в лівій колонці слід читати: «-тання про взаємозв'язок методології і ме-».